

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

THE SCIENTIFIC JOURNAL

НАУКОВИЙ ОГЛЯД

SCIENTIFIC REVIEW

№ 11(32), 2016

№ 11(32), 2016

ЗАСНОВАНО У 2013 РОЦІ

WAS FOUNDED IN 2013

ВИХІД З ДРУКУ: ДЕСЯТЬ РАЗІВ НА РІК

IT IS ISSUED TEN TIMES A YEAR

СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ
СЕРІЯ КВ № 20878-10678Р

CERTIFICATE OF STATE
REGISTRATION
KB № 20878-10678P

Засновники

Founder

кафедра економічної теорії Львівської
комерційної академії;
кафедра суспільно-політичних наук
Вінницького національного технічного
університету;
кафедра філософських та соціальних наук
Чернівецького торговельно-економічного
інституту Київського Національного
торговельно-економічного університету;
Інститут наукового прогнозування (м. Київ);
Інститут реклами (м. Київ);

Department of Economics, Lviv
Academy of Commerce;
Department of social and political
sciences, Vinnytsia National Technical
University;
Department of Philosophy and Social
Sciences Chernivtsi Trade and
Economics Institute Kyiv National Trade
and Economic University;
Institute of Scientific Forecasting (Kyiv);
Universities' Institute of Advertising
(Kyiv);
Crimean Institute of Economics and
Commercial Law (Sevastopol branch);

Кримський інститут економіки та
господарського права (Севастопольська
філія);

Crimean Institute of Economics and
Commercial Law (Sevastopol branch);

Громадська організація "Асоціація
"Аналітик" (м. Вінниця);
Міжнародне товариство прав людини
(Українська секція);

NGO "Association "Analitikum"
(Vinnytsia);

Центр міжнародного наукового
співробітництва «ТК Меганом»;

International Society for Human Rights
(Ukrainian section);
Center for International Cooperation "TK
Meganom";

РОССИЙСКИЙ ИНДЕКС
НАУЧНОГО ЦИТИРОВАНИЯ
Science Index

Журнал включено до
наукометричної бази даних
«Російський індекс наукового цитування»
(«РІНЦ SCIENCE INDEX»)

РОССИЙСКИЙ ИНДЕКС
НАУЧНОГО ЦИТИРОВАНИЯ
Science Index

Registered by «РІНЦ
SCIENCE INDEX»

Ліцензійний договір № 630-10/2013
від 18.10.2013

Registration Certificate № 630-10/2013
dated 18.10.2013

Електронна версія журналу
<http://www.naukajournal.org>

The electronic version
<http://www.naukajournal.org>

Редакційна колегія:

Башнянин Г. І., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії Львівської комерційної академії; (головний редактор)

Барський Ю. М., доктор економічних наук, професор, Луцький Національний технічний університет;

Швець Н. Р., доктор економічних наук, професор, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича;

Шевчук А. В., доктор економічних наук, професор, Нововолинський навчально-науковий інститут економіки та менеджменту Тернопільського національного економічного університету;

Вдовенко Наталія Михайлівна, доктор економічних наук, доцент, в. о. завідувача кафедри глобальної економіки Національного університету біоресурсів і природокористування України, м. Київ;

Загорна Тетяна Олегівна, доктор економічних наук, професор, Макіївський економіко-гуманітарний інститут;

Храпкіна Валентина Валентинівна, доктор економічних наук, Макіївський економіко-гуманітарний інститут;

Бабенко А. Г., доктор економічних наук, професор Кримського інституту економіки та господарського права;

Коваль Л. М. кандидат економічних наук, доцент, в. о. ректора, завідувач кафедри маркетингу та підприємництва Хмельницького кооперативного торговельно- економічного інституту;

Корнієнко В. А., доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри суспільно - політичних наук, Вінницького національного технічного університету; академік Української академії політичних наук, президент Асоціації «Аналітікум»;

Денисюк С. Г., доктор політичних наук, кафедра суспільно - політичних наук Вінницького національного технічного університету;

Докаш О. Ю., кандидат політичних наук, доцент, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету;

Ореховський В. О., доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри філософських і соціальних наук, Чернівецького торговельно - економічного інституту Київського Національного торговельно - економічного університету;

Юрій М. Ф., доктор історичних наук, професор, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету, академік АН України;

Безаров О. Т., кандидат історичних наук, доцент, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету;

Чікарькова М. Ю., доктор філософських наук, професор, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету;

Бельмаз Ярослава Миколаївна, доктор педагогічних наук, професор кафедри іноземних мов, Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка;

Власенко Катерина Володимирівна, доктор педагогічних наук, професор, Донбаська державна машинобудівна академія;

Пріма Раїса Миколаївна, доктор педагогічних наук, професор, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки;

Кожевников Віктор Михайлович, доктор педагогічних наук, професор, Макіївський економіко-гуманітарний інститут;

Тарнопольський Олег Борисович, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри прикладної лінгвістики та методики навчання іноземних мов Дніпропетровського університету ім. Альфреда Нобеля;

Полубоярина Ірина Іванівна, доктор педагогічних наук, доцент, Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського;

Амурський Е. Е., кандидат педагогічних наук, директор Інституту наукового прогнозування, академік МАБЕТ; (заступник головного редактора)

Антонович Є. А., кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри графічного дизайну і реклами Інституту реклами;

Волженцева Ірина Вікторівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Макіївського економіко-гуманітарного інституту;

Симоненко Світлана Миколаївна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології розвитку і соціальних комунікацій Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського;

Дозорцева Олена Георгіївна, доктор психологічних наук, професор, зав. кафедри юридичної психології та права факультету Юридичної психології, ГБОУ ВПО «Московський міський психолого-педагогічний університет»;

Бочаров Василь Андрійович, доктор медичних наук, професор, Одеський медичний інститут Міжнародного гуманітарного університету;

Жалко-Титаренко В. А., доктор медичних наук, головний науковий співробітник Інституту епідеміології і інфекційних захворювань ім. Громашевського;

Барановський Віктор Миколайович, доктор технічних наук, професор, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя;

Гого Володимир Бейлович, доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри природничих наук Донецького національного технічного університету;

Murat Elioz, Associate Professor, Yasar Dogu Faculty of Sport Sciences, Ondokuz Mayıs University, Samsun, Turkey;

Ільїн Леонід Володимирович, доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри туризму та готельного господарства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

Криницький Ігор Євгенович, доктор юридичних наук, професор, завідувач науково - дослідної лабораторії № 1, Науково-дослідний інститут фінансового права;

Биков А. Н., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, вчений секретар Інституту законодавства Верховної Ради України;

Журнал зареєстровано в міжнародному каталозі періодичних видань
Ulrichsweb™ Global Serials Directory

Міжнародна індексація журналу:

РІНЦ SCIENCE INDEX

WORLDCAT

BIELEFELD ACADEMIC SEARCH ENGINE

RESEARCHBIB

CITEFACTOR

OPEN ACADEMIC JOURNALS INDEX

POLISH SCHOLARLY BIBLIOGRAPHY

GOOGLE SCHOLAR

РОЗДІЛ І. ПИТАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ НАУК

УДК 336.225.674(045)

ДОХОДИ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ОБ'ЄКТ АУДИТУ

Притолук С.А.

Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ, Україна, Вінниця

У даній статті розглядаються питання аудиту доходів господарської діяльності підприємства в сучасних умовах ринку. Визначено сутність доходів підприємства як об'єкта аудиту, обґрунтовано доцільність впровадження внутрішнього аудиту, а також досліджено критерії оцінки ефективності внутрішнього аудиту доходів та запропоновано шляхи його удосконалення.

Ключові слова: доходи, аудит, підприємство, господарська діяльність, внутрішній аудит.

Притолук С.А. Доходы предприятия как объект аудита / Винницкий торгово-экономический институт КНТЕУ, Украина, Винница

В данной статье рассматриваются вопросы аудита доходов хозяйственной деятельности предприятия в современных условиях рынка. Определена сущность доходов предприятия как объекта аудита, обоснована целесообразность проведения внутреннего аудита, а также исследованы критерии оценки эффективности внутреннего аудита доходов и предложено пути его усовершенствования.

Ключевые слова: доходы, аудит, предприятие, хозяйственная деятельность, внутренний аудит.

Prytolyuk S. Company revenues as audited entity / Vinnytsya trade and economic institute of KNTEU, Ukraine, Vinnytsya

This article deals with the income audit of business enterprises in today's market conditions. The essence of business income as the object of the audit, the expediency of implementation of internal audit and investigated criteria for assessing the effectiveness of internal audit of revenues and the ways of its improvement.

Keywords: income, audit, enterprise, economic activity and internal audit.

У наш час досить важливим та актуальним є питання дослідження аудиту доходів господарської діяльності на підприємствах. Інтеграція капіталу різних суб'єктів господарювання, розвиток ринкових відносин в Україні та нові умови ведення бізнесу, потребують від власників вітчизняних підприємств мінімізації витрат та максимізації доходів

діяльності, що призводить до ускладнення форм і методів управління підприємствами.

В умовах фінансової нестабільності першочерговим завданням вітчизняних підприємств є збереження конкурентоспроможності, у зв'язку з чим підвищення ролі аудиту стає основним фактором збільшення прибутку підприємства. Тому функції аудитора не можуть обмежуватися лише підтвердженням достовірності даних бухгалтерського обліку та показників фінансової звітності. В існуючих економічних умовах аудитор повинен надати ґрунтовні рекомендації щодо підвищення прибутку підприємства. На сьогоднішній день в умовах розвитку ринкових відносин підприємства почали, окрім основної діяльності, інвестувати вільні активи у фінансову та інвестиційну діяльність, та це неможливо, коли більшість українських підприємств мають мінімальний дохід, або взагалі є збитковими. Тому керівники підприємств усвідомили необхідність суворого контролю за доходами підприємства.

Вагоме місце в дослідженні теоретичних та практичних аспектів аудиту доходів приділялася у працях таких відомих вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів як Бабо А., Вуд Ф., Бачинський В., Білуха М., Бутинець Ф., Голов С., Корягін М., Котляров С., Куцик П., Мних Є., Озеран В., Пархоменко В., Пушкар М., Садовников А., Солошенко Л., Сопко В., Ткаченко Н., Усач Б., Чумаченко М. та багато інших.

Для будь-якого підприємства важливим завданням є одержання прибутку. Обов'язково слід розрізняти поняття «дохід» та «прибуток», адже доходи виникають у результаті проведення операцій, що спрямовані на збільшення економічних вигід підприємства. У свою чергу, економічною вигодою являється прибуток. Таким чином, ми розуміємо, що отримання доходів прямо пропорційно впливає на суму отриманого прибутку. У зв'язку з цим, всі об'єкти підприємницької діяльності прагнуть одержати кращі результати, в результаті чого вони стають предметами аудиторських перевірок, які потребують детального вивчення.

Щодо визначення сутності поняття «дохід», то, згідно з П(С)БО 3 «Звіт про фінансові результати», доходи – це збільшення економічних вигід у вигляді надходження активів або зменшення зобов'язань, які призводять до зростання власного капіталу (за винятком зростання капіталу за рахунок внесків власників) за звітний період. Вказана категорія постійно знаходиться у полі зору світової облікової практики. Про це свідчить МСБО 18 «Дохід», який визначає доходом від основної діяльності «... валове надходження економічних вигід протягом певного періоду, яке виникає в ході звичайної діяльності підприємства, коли власний капітал зростає в результаті цього надходження, а не в результаті внесків учасників капіталу».

Аналіз літературних джерел дає підстави зробити висновок, що дохід – це виручка підприємства, отримана в результаті проведення

операцій із збільшення економічних вигод у грошовому чи матеріальному вигляді. Таким чином, дане визначення дає найбільш загальне уявлення про доходи. У загальному розумінні як економічна категорія дохід означає потік грошових та інших надходжень за одиницю часу і складається з таких елементів, як прибуток, заробітна плата, процент і рента [3].

Відповідно до Податкового кодексу, всі доходи поділяються на дві групи, які представлені на рисунку 1.

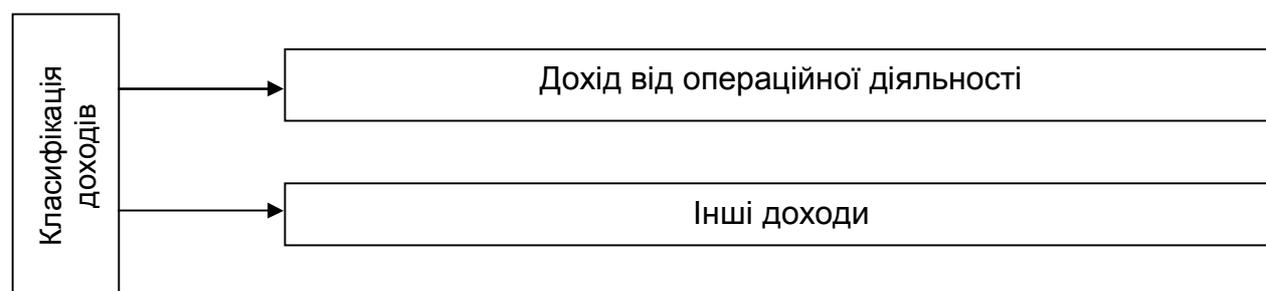

Рис. 1. Класифікація доходів відповідно до Податкового кодексу

Дохід від операційної діяльності – до його складу входить дохід від реалізації товарів. Визначається в розмірі договірної (контрактної) вартості, але не менше ніж сума компенсації, отримана в будь-якій формі, у тому числі при зменшенні зобов'язань. Інші доходи (доходи у вигляді дивідендів, отриманих від нерезидентів, процентів, роялті, володіння борговими вимогами; доходи від операцій оренди, лізингу, суми штрафів та неустойки чи пені тощо) [1].

Дохід – це досить складна і суперечлива економічна категорія, що виконує різні функції. Зазначимо, що з однієї сторони доходи є елементом національного доходу країни, джерелом постійного зростання матеріального й духовного рівня життя суспільства й утворення фінансових ресурсів держав, з іншої – виступають як кінцевий результат роботи окремих підприємств, як складова поліпшення фінансовогосподарської діяльності та як джерело подальшого розвитку підприємства.

Момент визнання доходу на практиці не є остаточно вирішеною проблемою. Вибір їх впливає на фінансові результати діяльності підприємств і на величину прибутку. Метод визначення доходів повинен забезпечити найбільш оптимальне і точне відображення доходів у покупця. Від вибору методу визначення доходів залежить і порядок ведення бухгалтерського обліку на підприємствах.

Метою аудиту доходів є встановлення об'єктивної істини щодо достовірності, об'єктивності, правдивості й законності відображення в бухгалтерському обліку і фінансовій звітності доходів та фінансових результатів і донесення цієї інформації через аудиторський висновок до її користувачів [2].

Методикою аудит доходів виробничого підприємства передбачено (рисунок 2):

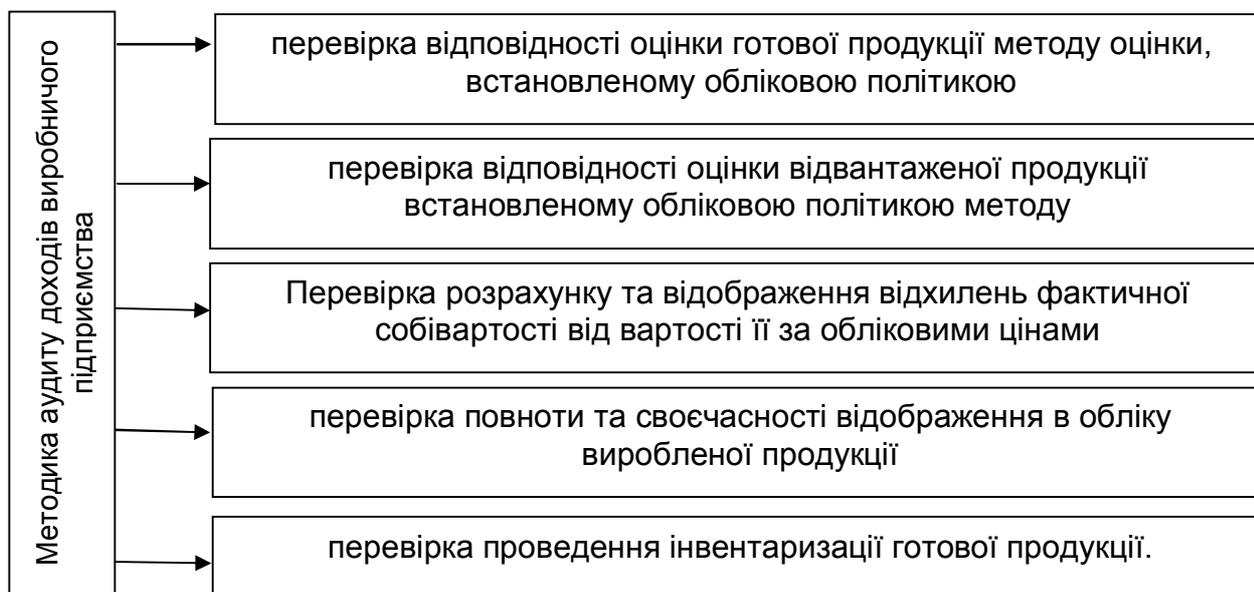

Рис. 2. Методика аудит доходів виробничого підприємства

Заради здійснення ефективного управління доходами, важливо ввести в організаційну структуру підприємства службу внутрішнього аудиту. Внутрішній аудит – це незалежна експертна діяльність аудиторської служби, суб'єкта господарювання для перевірки та оцінки адекватності, ефективності системи внутрішнього контролю та якості виконання призначених обов'язків працівниками [6]. Доцільність впровадження внутрішнього аудиту має обґрунтовуватись його ефективністю, під якою варто розуміти здатність внутрішнього аудиту до вирішення певного завдання, ступінь цінності контрольної-оціночної інформації, досягнення позитивного результату в управлінні діяльністю підприємства.

Однак слід сказати, що існують і певні недоліки, адже у діючих в Україні методичних вказівках та спеціальній науковій літературі, що розкривають методику і організацію аудиту доходів, насамперед звертають увагу на аудиторське підтвердження достовірності даних про доходи, процеси їх формування, при цьому ігноруючи реалізацію аналітичних процедур аудиту. Це обмежує функціональну значущість аудиторської діяльності і попит на виконання такого виду робіт. В оцінках доходів підприємства за видами діяльності, важливим є не лише підтвердження повноти та достовірності інформації обліку і звітності на основі відповідних процедур аудиту, а і широке використання аналітичних процедур, які не тільки сприяють розв'язанню завдань оцінки достовірності, але і надають неупереджену інформацію про кон'юнктуру інтересів за цією проблематикою [4].

Доцільно виділити такі шляхи вдосконалення аудиту доходів діяльності підприємства з урахуванням практики та досвіду [5], які наведені на рисунку 3:

Рис. 3. Шляхи вдосконалення аудиту доходів діяльності підприємства

Зазначимо, що запорукою професійного надання аудиторських послуг є налагоджений процес формування документації з аудиту, наявність якої, дає змогу аудитору в разі необхідності захистити сумлінність виконання своїх обов'язків, а документування процедур аудиторської перевірки створює базу для контролю якості аудиторських перевірок.

Отже, на сьогоднішній день аудит доходів як вид контролю є необхідним, адже володіння достовірною інформацією – це передумова хорошого функціонування суб'єктів господарювання. В умовах швидких змін конкурентного середовища, зростання розміру підприємств, підвищення складності процесів управління у керівництва підприємства недостатньо інформації, яка необхідна для прийняття правильних управлінських рішень та забезпечення конкурентоспроможності. Внутрішній аудит доходів є об'єктивним джерелом інформації, а тому сприяє досягненню цілей і виконанню поставлених завдань найефективнішим чином.

Література:

1. Податковий кодекс України. – К.: Економіка ІВЦ ДПА України, 2010. – 336 с.
2. Виноградова М.О. Аудит: навчальний посібник / М.О. Виноградова. – К.: ЦУЛ, 2014. – 500 с.
3. Ясінська А.І. Методологія та організація системно-орієнтованого управління витратами і доходами підприємства для прийняття управлінських рішень / А.І. Ясінська, Н.І. Подольчак // Вісник

Національного університету "Львівська політехніка". – 2012. – № 7(727). – С. 161–172.

4. Редько О. Концепція моделі регулювання аудиту в Україні / О. Редько // Бухгалтерський облік і аудит. – 2012. – № 1. – С. 42 – 48.

5. Верига Ю. А. Облікова політика підприємства: навч. посіб. / Ю.А. Верига. – К.: ЦУЛ, 2015. – 315 с.

6. Нагайчук В.В. Внутрішній аудит як діагностичний засіб в управлінні підприємством / В.В. Нагайчук // Наукові дослідження – теорія та експеримент 2010: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції, Полтава, 19-21 травня 2010 р. – Полтава: ІнтерГрафіка, 2010. – Т. 11. – С. 119-121.

References:

1. Podatkovyy kodeks Ukrayiny. – K.: Ekonomika IVTs DPA Ukrayiny, 2010. – 336 s.

2. Vynohradova M. O. Audyt: navchal'nyy posibnyk / M. O. Vynohradova. – K.: TsUL, 2014. – 500 s.

3. Yasins'ka A.I. Metodolohiya ta orhanizatsiya systemno-orientovanoho upravlinnya vytratamy i dokhodamy pidpryyemstva dlya pryynyattya upravlins'kykh rishen' / A.I. Yasinska, N.I. Podol'chak // Visnyk Natsional'noho universytetu "Lvivska politekhnika". – 2012. – № 7(727). – С. 161–172.

4. Red'ko O. Kontseptsiya modeli rehulyuvannya audytu v Ukrayini / O. Red'ko // Bukhhalters'kyy oblik i audyt. – 2012. – № 1. – С. 42 – 48.

5. Veryha Yu. A. Oblikova polityka pidpryyemstva: navch. posib. / Yu.A. Veryha. – K.: TsUL, 2015. – 315 s.

6. Nahaychuk V.V. Vnutrishniy audyt yak diahnostychnyy zasib v upravlinni pidpryyemstvom / V.V. Nahaychuk // Naukovi doslidzhennya – teoriya ta eksperyment 2010: materialy IV Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi, Poltava, 19-21 travnya 2010 r. – Poltava: InterHrafika, 2010. – Т. 11. – С. 119-121.

УДК: 657.1

НЕОБХІДНІСТЬ УПРАВЛІННЯ ДЕБІТОРСЬКОЮ ТА

КРЕДИТОРСЬКОЮ ЗАБОРГОВАНІСТЯМИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Дублей В.В.,

кандидат економічних наук, Гуменюк М.М.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна,
м. Чернівці

В статті досліджено різні підходи до визначення понять дебіторської та кредиторської заборгованостей підприємства. Виходячи з даних понять нами було сформульовано власні визначення цих понять, які узагальнюють вітчизняний і зарубіжний досвід та

дозволяють зрозуміти дані терміни. Також нами було проаналізовано основні види знижок, що використовуються в зарубіжних країнах та наведено ті знижки, що можуть бути використані на вітчизняних підприємствах. Виокремлено основні завдання, які повинні виконуватись для здійснення ефективного управління заборгованістю підприємства. Також нами було розроблено основні принципи, яких необхідно дотримуватись при управлінні дебіторською та кредиторською заборгованостями.

Ключові слова: дебіторська заборгованість, кредиторська заборгованість, зобов'язання, рефінансування, торгові знижки.

Дублей В.В., кандидат экономических наук, Гуменюк М.М. Необходимость управления дебиторской и кредиторской задолженностью в современных условиях/ Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича, Украина, Черновцы

В статье исследованы разные подходы к определению понятий дебиторской и кредиторской задолженностей предприятия. Исходя из данных понятий, нами были сформулированы собственные определения этих понятий, которые обобщают отечественный и зарубежный опыт и позволяют понять данные определения. Также нами было проанализировано основные виды скидок, которые используются в зарубежных странах и приведены те скидки, которые могут быть использованы на отечественных предприятиях. Выделено основные задания, которые должны исполняться для совершения эффективного управления задолженностью предприятия. Также нами были разработаны основные принципы, которых необходимо придерживаться при управлении дебиторской и кредиторской задолженностями.

Ключевые слова: дебиторская задолженность, кредиторская задолженность, обязательства, рефинансирование, торговые скидки.

Vasyl Dublej, Candidate of Economics, Mariana Humeniuk The necessity of receivables and payables management in modern conditions/ Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine, Chernivtsi

The different views of determination receivables and payables of the enterprise are investigated. The own determination of this terms that combine domestic and foreign experience and helps us to understand their meaning are formulated. The main kinds of discounts used in foreign countries are analyzed and the discounts that can be used on domestic enterprises are highlighted. The main tasks that should be done for effective indebtedness management are determined. The main principles needed to manage receivables and payables are developed by the authors.

Key words: receivables, payables, indebtedness, refinancing, trade discounts.

Вступ. На сьогоднішній день наявність дебіторської заборгованості

та ефективно управління нею мають значний вплив на фінансову стійкість та платоспроможність підприємства. А у зв'язку з посиленням зовнішньоекономічних зв'язків, виходом українських підприємств на міжнародні ринки, потребою в значних іноземних капіталах, інтеграцією України в європейський економічний простір все більшої актуальності набувають питання організації обліку дебіторської заборгованості відповідно до зарубіжної практики, надання фінансової звітності відповідно до міжнародних стандартів.

Через зростання обсягів дебіторської та кредиторської заборгованостей на підприємствах виникає необхідність здійснення ефективного управління ними, де значна роль належить дотримання принципів її обліку та використання своєчасного рефінансування.

З метою здійснення ефективного управління заборгованістю на підприємстві необхідним є вирішення ряду завдань: дослідити економічну сутність дебіторської та кредиторської заборгованостей, завдання та принципи управління заборгованостями, тощо.

Питання сутності дебіторської та кредиторської заборгованостей як основи ефективного функціонування підприємства, а також проблем управління ними розглянуті у працях таких науковців як Білик М.Д. [4], Гуня В.О [6]., Кірейцев Г.Г. [7], Лищенко О.Г. [8] та інші.

Визначення значення понять дебіторської та кредиторської заборгованостей безпосередньо впливає на їх відображення в обліку підприємства і відповідно на управління такими заборгованостями. Відсутність однозначного трактування як у вітчизняній так і міжнародній практиці ускладнює здійснення ефективного управління дебіторською та кредиторською заборгованостями управлінським персоналом підприємств.

Мета. Використовуючи зарубіжний досвід щодо підходів до трактування понять заборгованостей та досвід управління дебіторською та кредиторською заборгованостями, сформулювати рекомендації щодо їх покращення і застосування вітчизняними підприємствами.

Завдання. Дослідити трактування понять дебіторської та кредиторської заборгованостей, сформулювати основні завдання та принципи управління заборгованостями на підприємстві та врахування зарубіжного досвіду з метою покращення ефективності управління заборгованістю вітчизняними підприємствами, також висвітлити основні типи знижок, які доцільно буде використовувати вітчизняними підприємствами.

Виклад основного матеріалу. На кожному етапі економічного та політичного розвитку в Україні та світі відбувалися істотні зміни у трактуванні поняття «дебіторська заборгованість». Багато вчених вважають вирішення даної проблеми одним із важливих завдань бухгалтерського обліку, але і в даний час не існує єдиного підходу до визначення сутності поняття «дебіторська заборгованість». У більш пізні

періоди зміст дебіторської заборгованості дещо змінився, проте основне ототожнення із боргом або заборгованістю залишається незмінним.

Згідно з економічною енциклопедією за редакцією Гаврилишина Б. Г. дебіторська заборгованість – це сума боргів, котрі належать підприємству, від юридичних або фізичних осіб у результаті господарських взаємин із ними [5, с. 67].

Кірейцев Г.Г. визначає поняття заборгованості як складову оборотного капіталу, яка є комплексом вимог до фізичних чи юридичних осіб щодо оплати товарів, продукції, послуг [7, с. 231].

Інший підхід до визначення даного поняття використовує Лищенко О.Г. як фінансовий актив, який є контрактним правом отримувати грошові кошти або цінні папери від іншого підприємства [8, с. 114-115].

Гуня В.О. вважає, що дебіторська заборгованість є однією з найважливіших складових кредитної діяльності підприємства, як один з елементів для розрахунку показників її результативності [6, с. 124].

Білик М.Д. вважає, що заборгованість – це матеріальні ресурси, не оплачені контрагентами, або готівка, що вилучена у підприємства [4, с. 24-25].

На нашу думку найбільш точним є визначення наведене в П(с)БО 10 «Дебіторська заборгованість», яке визначає дебіторську заборгованість як суму заборгованості дебіторів підприємству на певну дату [1].

МСБО 39 п.9 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка» дебіторська заборгованість – це похідні фінансові активи з фіксованими платежами, які підлягають визначенню та не мають котирування на активному ринку [2].

Закордонні та вітчизняні вчені визначають термін «дебіторська заборгованість» по різному. Зокрема, в міжнародній практиці вся дебіторська заборгованість відноситься до фінансових активів.

Головною відмінністю вітчизняної практики обліку дебіторської заборгованості є його сувора регламентованість, яка виключає будь-які альтернативи для підприємства.

Серед зарубіжних авторів дебіторська заборгованість трактується як така, яка виникає в процесі реалізації товарів, робіт, послуг. У закордонній практиці дебіторська заборгованість також має такі варіанти перекладу: рахунки до отримання, рахунки дебіторів, дебітор за розрахунками.

На підставі проведеного дослідження пропонуємо авторське тлумачення терміну «дебіторська заборгованість» – це сума заборгованості дебіторів підприємству, яка має документальне підтвердження та відображена в балансі у складі оборотних активів на певну дату.

Щодо поняття «кредиторська заборгованість», то на нашу думку це поняття тотожне поняттю «зобов'язання».

Відповідно до статті 509 Цивільного кодексу України зобов'язання – це правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

Бичик С.В. вважає зобов'язання договором, згідно з яким одна сторона (боржник) зобов'язана здійснити на користь другої сторони (кредитора) певні дії або ж утриматися від них [3, с. 42].

МСБО 37 «Забезпечення, непередбачені зобов'язання та непередбачені активи» визначає поняття зобов'язань як теперішню заборгованість підприємства, яка виникає в результаті минулих подій і погашення якої, за очікуванням, спричинить вибуття з підприємства ресурсів, які втілюють у собі економічні вигоди.

Виходячи з вищезазначених визначень, на нашу думку зобов'язання слід трактувати як правовідносини між сторонами, які мають документальне підтвердження, та за яких одна сторона зобов'язується вчинити певну дію або утриматися від такої на користь іншого суб'єкта, а інший суб'єкт має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

В міжнародному обліку дебіторська заборгованість поділяється на поточну заборгованість та не поточну (довгострокову). Останню в окремих країнах (наприклад, країнах Об'єднаних Арабських Еміратів) поділяють на середньострокову та довгострокову.

МСБО 1 «Подання фінансових звітів» виділяє у Балансі торговельну та іншу дебіторську заборгованість.

Торговельна (операційна) дебіторська заборгованість виникає в процесі звичайної операційної діяльності компанії за умови продажу товарів чи надання послуг в кредит.

Особлива (неопераційна) дебіторська заборгованість виникає від операцій, не пов'язаних з операційною діяльністю підприємства. До неї відносяться позики та аванси, видані працівникам або філіям компанії, депозити для покриття потенційних збитків, депозити, як гарантія платежу, дивіденди і відсотки до отримання тощо.

У зарубіжних країнах оцінка дебіторської заборгованості проводиться на дату виникнення, дату погашення та на дату складання балансу. Причому на дату виникнення вона відображається за сумою виставленого рахунку або за сумою, зменшеною на величину знижки, на дату погашення – за сумою з урахуванням знижки (оплата в період дії знижки), на дату складання балансу – за сумою, скоригованою на знижку.

Тому однією з особливостей обліку дебіторської заборгованості є широке використання системи знижок.

Знижки, які надаються клієнтам, поділяються на дві групи:

– комерційні (торгівельні знижки);

– розрахункові (знижки за сплату в строк).

Торгівельні знижки (trade discounts) – процентні знижки від базисної ціни (при розпродажі, для постійних клієнтів), які не викликають облікових проблем.

Знижки за сплату в строк (each discounts) – процентні знижки, що надаються в залежності від строку сплати. Такого типу знижки надаються з метою змусити покупця сплатити рахунок до закінчення встановленого в договорі терміну. Саме такі знижки створюють проблему визнання дебіторської заборгованості, яка полягає в тому, що не ясно, чи отримає покупець знижку чи ні до того моменту, поки він не сплатить за товар.

Для оптимізації розміру та структури дебіторської заборгованості підприємствам доцільно рефінансувати її частину.

Рефінансування дебіторської заборгованості – це переведення її в інші, ліквідні форми оборотних активів: гроші, короткострокові фінансові вкладення тощо.

До основних форм рефінансування дебіторської заборгованості належать:

– факторинг (продаж дебіторської заборгованості на користь факторингової компанії чи банку);

– облік або дисконтування векселів (придбання банком векселя за іменним індосаментом і термінова сплата його пред'явнику, а отримання платежу тільки з настанням зазначеного у векселі строку погашення);

– форфейтинг (кредитування зовнішньоекономічних операцій у формі викупу в експортера векселів та інших боргових вимог, які акцептовано імпортером).

Основними завданнями при управлінні дебіторською та кредиторською заборгованостями можна визначити такі:

– організація повного та достовірного обліку дебіторської та кредиторської заборгованостей підприємства й перенесення облікових даних до його звітності.

– аналіз структури та динаміки дебіторської та кредиторської заборгованостей підприємства в попередніх періодах.

– визначення кола потенційних дебіторів та суворе планування дебіторської та кредиторської заборгованостей підприємства на майбутні періоди.

– оптимізація структури дебіторської та кредиторської заборгованостей.

– постійний моніторинг за заборгованостями.

– визначення можливості застосування кредитної політики щодо окремих покупців продукції та формування її принципів і умов.

– прискорення процесу погашення дебіторської заборгованості за допомогою сучасних форм її рефінансування.

– здійснення ефективного контролю формуванням та погашенням заборгованостей підприємства.

– розрахунок розміру резерву сумнівних боргів.

Щодо принципів управління дебіторською та кредиторською заборгованістю, то на нашу думку варто виокремити наступні:

1. Безперервність – оцінка активів, зобов'язань та управління ними повинно здійснюватись виходячи з припущення, що його діяльність буде тривати й далі.

2. Періодичність – розподіл діяльності підприємства на певні періоди часу з метою формування звітності у вигляді, який дозволить приймати ефективні управлінські рішення.

3. Єдиний грошовий вимірник – вимірювання та узагальнення всіх господарських операцій повинно здійснюватись в єдиній грошовій одиниці

4. Послідовність – постійне дотримання підприємством обраної стратегії управління всіма видами заборгованості, які виникають в процесі діяльності підприємства.

5. Автономність – система управління дебіторською та кредиторською заборгованостями підприємства не повинна залежати від системи управління заборгованостями інших підприємств та майна власників підприємства.

6. обачність – застосування в обліку методів оцінки, які повинні запобігати заниженню оцінки зобов'язань та завищенню оцінки активів підприємства.

7. Повне висвітлення – для прийняття ефективних управлінських рішень необхідним є наявність інформації про фактичні та потенційні наслідки господарських операцій та подій, здатних вплинути на рішення, що приймаються на її основі.

Дотримуючись даних принципів управління дебіторською та кредиторською заборгованостями є можливість вчасно та в повному обсязі виконувати свої зобов'язання та приймати рішення щодо необхідності рефінансування дебіторської заборгованості.

Торгові знижки у зарубіжній практиці використовуються в наступних випадках:

– постійним покупцям;

– за певну кількість товару;

– у зв'язку з сезонними та іншими коливаннями споживчого попиту;

– при втраті товаром якості або інших споживчих властивостей;

– при наближенні дати закінчення терміну придатності або реалізації товару;

– при просуванні на ринки нових товарів, що не мають аналогів, або товарів на нові ринки;

– при реалізації дослідних моделей і зразків товарів з метою ознайомлення з ними споживачів.

Таким чином, за допомогою торговельних знижок враховується більшість ситуацій, що виникають у продавця.

Знижки за оплату в строк – це стимул для покупця. Наприклад, умова договору «5/10-50» означає відстрочку платежу – 50 днів, але якщо покупець оплатить товар у перші 10 днів після поставки, він отримає знижку розміри 5 %. Якщо за договором умови такі: «5/10 ЕОМ-50», це означає, що знижка надається за умови, якщо платіж буде проведений протягом перших 10 днів наступного місяця, так як всі відвантаження (поставки) в даному місяці вважаються в останній день місяця.

Використання таких знижок дозволить вітчизняним підприємствам розширювати клієнтську базу та за допомогою вищезазначених методів рефінансування заборгованостей своєчасно отримувати грошові кошти для забезпечення безперебійності виробництва на підприємстві.

Висновки. Облік дебіторської заборгованості у зарубіжних країнах має свої особливості та є дещо відмінним від вітчизняної практики. На нашу думку, застосування гнучкої системи знижок є досить ефективним кроком для приваблення покупців, а також для своєчасного погашення заборгованості дебіторами. Тому запозичення зарубіжного досвіду дозволить удосконалити систему бухгалтерського обліку.

Також в зарубіжній практиці відсутнє таке поняття як «дебіторська заборгованість», натомість використовується поняття «рахунки до отримання». Варто зазначити, що використовуваний закордоном термін має аналогічну економічну природу відносно дебіторської заборгованості.

Єдиних моделей і підходів впливу підприємств на дебіторську заборгованість не існує. Світова практика фінансового управління дебіторською заборгованістю суттєво диференційована в залежності від особливостей і різновидів національної економіки і ступеня розвитку фінансового права в країні.

Література:

1. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 "Дебіторська заборгованість" затверджено наказом Міністерства фінансів № 237 від 08.10.1999 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України: [сайт]. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. МСБО №39 "Фінансові інструменти: визнання та оцінка" // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Бичик С.В. Словарь экономических терминов / Бичек С.В., Даморацкая А. С., Даморацкая И.В. – М.: Выш. шк., 2009. – 271 с.
4. Білик М.Д. Управління дебіторською заборгованістю підприємств / М.Д. Білик // Фінанси України. - 2003. - № 12. - С. 24-36.
5. Гаврилишина Б.Д. Економічна енциклопедія: в 3 т. / під ред. Б.Д. Гаврилишина. - К.: Академія, 2000. - Т. 1. - 303 с.
6. Гуня В. О. Удосконалення класифікації дебіторської заборгованості та її відображення у фінансовій звітності підприємств / В.О. Гуня //

Економічний простір. - 2008. - № 19. - С. 124-131.

7. Кірейцев Г. Г. Фінансова звітність підприємств та її аналіз / Г. Г. Кірейцев. - К: ЦУЛ, 2002. - 452 с.

8. Лищенко О.Г. Аналіз дебіторської заборгованості в системі управління підприємством / О.Г. Лищенко, Г.М. Бескота // *Держава і регіони*. - 2009. - №1. - С. 114-117.

References:

1. Polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 10 "Debitorska zaborhovanist" zatverdzheno nakazom Ministerstva finansiv 237 vid 08.10.1999 r. [Elektronnyi resurs] / Verkhovna Rada Ukrainy: [sait]. Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua>.

2. MSBO 39 "Finansovi instrumenty: vyznannia ta otsinka" // [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua>.

3. Bychyk S.V. Slovar ekonomycheskykh termynov / Bychek S.V., Damoratskaia A. S., Damoratskaia Y.V. – M.: Vish. shk., 2009. – 271 s.

4. Bilyk M.D. Upravlinnia debitorskoiu zaborhovanistiu pidpriemstv / M.D. Bilyk // *Finansy Ukrainy*. - 2003. - 12. - S. 24-36.

5. Havrylyshyna B.D. Ekonomichna entsyklopediia: v 3 t. / pid red. B.D. Havrylyshyna. - K.: Akademiia, 2000. - T. 1. - 303 s.

6. Hunia V.O. Udoskonalennia klasyfikatsii debitorskoi zaborhovanosti ta yii vidobrazhennia u finansovii zvitnosti pidpriemstv / V.O. Hunia // *Ekonomichniy prostir*. - 2008. - 19. - S. 124-131.

7. Kireitsev H. H. Finansova zvitnist pidpriemstv ta yii analiz / H.H. Kireitsev. - K: TsUL, 2002. - 452 s.

8. Lyshchenko O.H. Analiz debitorskoi zaborhovanosti v systemi upravlinnia pidpriemstvom / O.H. Lyshchenko, H.M. Beskota // *Derzhava i rehiony*. - 2009. - 1. - S. 114-117.

УДК 339.138

АНАЛІЗ ПОСЕРЕДНИЦЬКИХ СТРУКТУР В ПРОЦЕСІ ПОШУКУ ШЛЯХІВ ВИХОДУ НА МІЖНАРОДНІ РИНКИ

Зосімова А.В.

Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця, Україна, Харків

Обґрунтовано необхідність дослідження та аналізу посередницьких структур, як однієї з важливих вимог на шляху виходу підприємства на міжнародні ринки. Розкрито необхідність та доцільність використання посередницьких структур на шляху до виходу на міжнародні ринки. Досліджено найбільш поширені та доступні посередницькі структури. Розкрито перелік послуг, сервісів та заходів які вони розробляють та надають, головні їх переваги та

недоліки. Проаналізовано результативність функціонування цих структур з позиції дієвості заходів, програм та послуг які вони надають.

Ключові слова: посередницька структура, підприємство, міжнародний ринок, зовнішньоекономічна діяльність, інтеграція.

Зосимова А.В. Анализ посреднических структур в процессе поиска путей выхода на международные рынки / Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеца, Украина, Харьков

Обоснована необходимость исследования и анализа посреднических структур, как одного из важных требований на пути выхода предприятия на международные рынки. Раскрыта необходимость и целесообразность использования посреднических структур на пути к выходу на международные рынки. Исследованы наиболее распространенные и доступные посреднические структуры. Раскрыто перечень услуг, сервисов и мероприятий которые они разрабатывают и предоставляют, главные их преимущества и недостатки.

Проанализирована результативность функционирования этих структур с позиции действенности мер, программ и услуг которые они предоставляют.

Ключевые слова: посредническая структура, предприятие, международный рынок, внешнеэкономическая деятельность, интеграция.

Zosimova A.V. Analysis of The Intermediaries Structures During the Search Process Ways Out to International Markets / Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Ukraine, Kharkiv

The need to research and analysis intermediaries as one of the important requirements towards the exit on the international markets is proved. The feasibility and need for intermediaries on the way to enter the international markets has been disclosed. The most common and available intermediaries has been investigated. The list of services and activities that they develop and provide, the main advantages and disadvantages were studied. The effectiveness of the functioning of these structures from the perspective of effectiveness of measures, programs and services they provide has been analyzed.

Keywords: intermediary structure, enterprise, international market, foreign economic activity, integration.

Вступ. Сучасні процеси зміни вектору розвитку зовнішньоекономічних зв'язків України потребує ресурсів та часу. Тому важливо для підприємств України мати чітке уявлення про те, якими шляхами можливий пошук нових можливостей для інтеграції підприємств до міжнародного середовища. Загальні тенденції у зовнішньоекономічній діяльності характеризуються скороченням обсягів експорту та імпорту.

Експорт товарів у 2013 році складав 63,31 млрд. дол. США, станом на серпень 2016 року імпорту складав 22,71 млрд. дол. США. Імпорту товарів у 2013 році складав 76,96 млрд. дол. США, до серпня 2016 року цей показник знизився до 24,18 [10]. Але імпорту за будь яких причин продовжує переважати над експортом, але з меншим відривом, ніж це було у 2013-2014 роках. Експортна діяльність в Україні потребує підтримки та фінансування. Також, це може свідчити про наступне. По-перше, закордонні інвестори, потенційні закордонні клієнти та постачальники не мають довіри до українських учасників міжнародних відносин. По-друге, національні підприємства не мають підтримки з боку влади, що значно ускладнює їх діяльність. По-третє, відсутність позитивного іміджу України, як надійного партнера у міжнародному середовищі. Всі ці причини розкривають необхідність та гостроту тематики дослідження.

Наведені тенденції, вказують на необхідність розвитку та підтримки інтеграції у світову економічну спільноту на засадах рівності, співробітництва. Для України на даному етапі розвитку важливо зарекомендувати себе як країну з високотехнологічним виробництвом. Тому необхідні стимуляційні заходи які створюватимуть сприятливе підґрунтя для розвитку високотехнологічної продукції, що відповідатиме вимогам світового ринку, та матиме здатність конкурувати з аналогічними товарами.

Очевидно, що інтеграція України до міжнародних ринків потребує суттєвої підтримки. З огляду на те, що експортна діяльність в Україні має великий потенціал розглянемо, які з регіонів мають найбільший потенціал для розвитку зовнішньоекономічних зв'язків.

Так, за обсягом імпорту у 2015 році лідером є місто Київ, до якого надходить 45% від усього обсягу імпорту України. На другому місці Дніпропетровська область обсяг імпорту до якої складає 10 %. На третьому місці Київська область – 8% імпорту, а на четвертому місці Харківська, Донецька, Львівська області [10].

Найбільша частка експорту товарів, з усіх регіонів України за 2015 рік, припадає на місто Київ близько 23 % від загального обсягу експорту. На другому місці Дніпропетровська область 17 % від загального обсягу, на третьому Донецька – 10 %, на четвертому Запорізька – 8 % від загального експорту. Харківська область експортує 3 % товарів від загального обсягу експорту, після Одеської (5 %), Миколаївської, Полтавської та Київської областей які екпортують по 4 % від загального обсягу експорту товарів [10].

Харківський регіон завжди мав високу концентрацію технологічних та науково містких виробництв. Тому він був завжди стратегічно важливим для економіки України. Проте з переорієнтацією на європейські ринки, виникла проблема невідповідності якості цієї продукції вимогам, що висуваються до якості продукції, стандартам

ведення бізнесу. Присутність Харківського регіону у десятці найбільш активних регіонів з експорту та імпорту, а також наявність великої кількості науково-дослідних інститутів, що активно займаються вирішенням питань подальшого розвитку. Наявність технологічної та технічної бази розвитку регіону, а також великий людський потенціал. Все це, є основою для розвитку та стимулювання зовнішньоекономічної діяльності Харківського регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідники вивчали питання міжнародного співробітництва (Кухарська Н. О. [2]); теоретичних та практичних аспектів здійснення зовнішньоекономічної діяльності на різних рівнях вивчали Шкурупій О. В. та Базавлук Н. Г. [4], Красілич І. О. [5]. Окремі дослідники приділяли увагу інформаційному забезпеченню зовнішньоекономічної діяльності (Гайда Т. Ю. [1]), а також аналізу, оцінці та моделюванню зовнішньоекономічної діяльності (Тюріна Н. М., Шелест Е. О., Карвацька Н. С. [3]). Але дослідження були уривковими та не розкривали роль посередницьких організацій у процесі виходу підприємства на зовнішні ринки.

Метою статті є аналіз існуючих посередницьких структур для виходу підприємства на міжнародний ринок.

Викладення основного матеріалу. Відповідно до Концепції сталого розвитку України, яка була затверджена у 2015 році відповідним Указом Президента України Про Стратегію сталого розвитку "Україна - 2020" [6], наголошується на максимальному використанні можливості об'єднань громадян, профспілок, ділових та наукових кіл. Основними напрямками діяльності у цій сфері є: розроблення механізмів партнерства держави і широких кіл громадськості в процесі забезпечення сталого розвитку; забезпечення активної участі населення в розробленні і широкому обговоренні законодавчих та інших нормативних актів про охорону природи, здійснення громадського контролю за станом навколишнього природного середовища; створення багатосторонніх комісій на різних рівнях з розгляду питань сталого розвитку, безпеки праці, охорони здоров'я, здійснення екологічної експертизи чинних і перспективних законодавчих та інших нормативних актів з метою аналізу та прогнозу їхніх наслідків; залучення молоді до процесів сталого розвитку, створення умов для ведення діалогу між молоддю та органами державної влади з питань стану довкілля і безпечного майбутнього; створення трьохстороннього співробітництва у промисловості (державо-бізнес-міжнародний ринок). Інтеграція екологічної політики в стратегію економічних реформ.

Відповідно до Концепції сталий розвиток повинен реалізовуватись у рамках ефективного функціонування ринкової системи та державного регулювання економіки, координації дій у всіх сферах життя суспільства.

З позиції безпеки, відповідно до Концепції, будуть забезпечуватися гарантії безпеки держави, бізнесу та громадян, захищеності інвестицій і приватної власності.

Відповідно до першочергових пріоритетів реалізації Концепції будуть проведені реформи оборонно-промислового комплексу, програма розвитку Українського експорту, програма залучення інвестицій, програма створення бренду «Україна», програма розвитку інновацій, реформа політики держави у сфері науки та досліджень та інші. Реформи та програми розвитку розроблені для формування сприятливого середовища для ведення бізнесу, розвитку малого і середнього підприємництва, залучення інвестицій, спрощення міжнародної торгівлі та підвищення ефективності ринку праці. З метою розширення та спрощення доступу українських товарів на ринки держав - членів Європейського Союзу, для реалізації якої необхідно привести систему технічного регулювання у відповідність із європейськими вимогами. Для підтримки інвестиційної активності та захисту прав інвесторів буде забезпечено ефективний захист права приватної власності, положення законодавства України щодо захисту прав національних та іноземних інвесторів та кредиторів приведено у відповідність до законодавства Європейського Союзу, захист економічної конкуренції, запроваджено стимулюючі механізми інвестиційної діяльності, виходячи із найкращої світової практики. Для створення позитивного іміджу України на міжнародній арені заплановано заходи з підсилення інституційної спроможності для здійснення міжнародних стратегічних комунікацій; синергії зусиль органів влади, бізнесу та громадянського суспільства для просування України у світі; збільшення та оптимізації присутності України на міжнародних заходах та майданчиках; присутності у міжнародному академічному, культурному та громадському середовищі; комунікації щодо успіху реформ та перетворень, що здійснюються в Україні; формування і просування бренд-меседжів про Україну.

Ці заходи є важливими кроками до створення сприятливого клімату для подальшої інтеграції економіко-виробничих систем у міжнародну спільноту, на засадах безпеки, інноваційності, високої технологічності.

Для успішного освоєння міжнародних ринків підприємству перш за все необхідно оцінити можливості зробити це самостійно або за допомогою посередницьких структур.

Самостійно підприємство має менше інформації для аналізу всіх загроз що можуть виникнути у зв'язку з виходом на міжнародний ринок, але це обійдеться підприємству дешевше. Але, за цих умов, підприємство менш ефективно зможе позиціонувати себе на міжнародних ринках.

За допомогою посередницьких структур позиціонування підприємства буде більш ефективним та більш масштабним, проте дорожчим.

Для виходу на міжнародний ринок через посередницькі організації підприємству необхідно обрати посередника. В Україні існують платформи, сайти організацій які надають не лише консультаційні послуги, але й допомагають створювати позитивний імідж національних економіко-виробничих систем на міжнародному ринку. Серед таких, розглянемо найбільш поширені.

Український національний комітет Міжнародної торгової палати створено в 2005 році, як недержавна неприбуткова юридична особа. Комітет об'єднує юридичні особи та об'єднання юридичних осіб та підприємців, для постійної координації їх господарської діяльності, для представлення, задоволення і захисту їх правових та економічних інтересів, через об'єднання їх майнових ресурсів та організаційних можливостей. Метою створення є сприяння розвитку вільного міжнародного обігу товарів, послуг, інтелектуальної власності та інвестиційного капіталу, розвитку національної економіки та її інтеграції у світову господарську систему, збільшенню експорту товарів і послуг українських виробників, формуванню сучасних промислової, фінансової, торговельної інфраструктур, створенню сприятливих умов для конкурентної підприємницької діяльності, розвитку усіх видів підприємництва та становленню високого рівня професіоналізму, справедливості й чесності у національних і міжнародних ділових відносинах. Основними завданнями Комітету в області налагодження зовнішньоекономічної діяльності національних економіко-виробничих систем є консультації з питань комерційної діяльності та управління; дослідження ринку та вивчення суспільної думки; дослідження та розробки в галузі гуманітарних та суспільних наук; міжнародні відносини, регулювання зовнішньої торгівлі, міжнародної фінансової та технічної співпраці; навчання дорослих та інші види освіти у Школі бізнесу УНК МТП, яка є структурним підрозділом УНК МТП; книговидавнича справа та сприяння видавництву та розповсюдженню публікацій Міжнародної Торгової Палати; координація діяльності Учасників Комітету, організація взаємовигідної співпраці та справедливого приватного врегулювання конфліктів і суперечностей між ними у постійно діючому Третейському суді при УНК МТП, який є структурним підрозділом УНК МТП; представлення своїх Учасників під егідою МТП як в Україні, так і за її межами, і представництво їх інтересів економічного спрямування перед третіми особами, включаючи МТП; підтримання постійних зв'язків із Штаб-квартирою Міжнародної Торгової Палати у м. Парижі (Франція), підрозділами й іншими структурами МТП; популяризація в Україні економіко-політичного курсу МТП, її експертних оцінок, пропозицій, правил, послуг, інших інструментів удосконалення економічної

(підприємницької) діяльності, сприяння їх творчому запозиченню та реалізації в національних інтересах; відродження традицій благодійництва та участь у формуванні гуманітарної політики України.

Український національний комітет міжнародної торгової палати у 2014 році розробив проект Концепції збільшення експорту та страхування Українських товарів відповідно до якої повідомлялося про необхідність орієнтації на країни Африканського континенту та Аргентину. Згідно з проектом Концепції перспективними напрямками співробітництва є саме ці країни, налагодження зовнішньоекономічних зв'язків з якими, дозволить Українським підприємствам збільшити обсяг експорту. На офіційному сайті розміщено інформацію про основні проекти, які спрямовані на допомогу національним підприємствам. Серед таких проектів програми для бізнесу: «Партнерство країн» – сприяння у розвитку зовнішньоекономічної діяльності через мережу партнерів у 90 країнах світу; «Єдине вікно-локальне рішення» – спрощення процедур міжнародної торгівлі; «BASCAP» – «Бізнес проти контрафактної продукції та піратства» – захист прав інтелектуальної власності.

Якщо аналізувати дієвість цих проектів, то побачимо, що на даний момент функціонує проект «BASCAP», було налагоджено дипломатичний зв'язок з КНР. В результаті чого існує певний набір документів, що полегшує документальне оформлення співробітництва. Тож вибір обмежився на одній країні. Щодо другого проекту «Єдине вікно-локальне рішення», було запропоновано створення єдиної платформи, для полегшення взаємодії бізнесу з державою та з інвесторами. Проте реальних результатів ще не отримано. А стосовно другого проекту, взагалі немає ніяких результатів, навіть проектів чи пропозицій.

Щодо послуг які надає Український національний комітет міжнародної торгової палати (ICC Ukraine), можна відзначити такі основні. Відкриття нових ринків – пошук бізнес-партнерів у мережі Міжнародної торгової палати; організація двосторонніх зустрічей між бізнес-партнерами і подій в Україні та за кордоном. Консультації щодо постачальників послуг (включають юридичну допомогу, дослідження ринку, страхові, логістичні послуги, тощо); аналіз поточної структури галузі та обсягів торгівлі в межах ЄС – Україна; організація участі у галузевих бізнес-заходах та у виставках. Консалтинг – супровід інвестиційних проектів на регіональному та галузевому рівнях; сприяння відкриттю українського підприємства за кордоном; юридичний супровід: забезпечується консультантами – партнерськими компаніями, які є лідерами ринку; розробка та впровадження складних технічних проектів та бізнес-планів; надання експертних висновків/інформаційно-аналітичних довідок щодо виробників продукції/послуг; галузевий консалтинг з проблемних питань; маркетингові дослідження

внутрішнього та іноземних ринків; супровід транспортування та розмитнення вантажів. Інформаційна підтримка та реклама - використання бренду ICC Ukraine з метою просування бренду партнера; розміщення рекламної інформації про партнера на сайті ICC Ukraine; розміщення новин та анонсів про публічні виступи та події, організовані партнером у розділах: «Новини», «Події» на сайті; здійснення щотижневої розсилки буклетів по базі Комітету із інформацією про подію, послуги, товари партнера; розміщення рекламної інформації у періодичних виданнях Комітету; організація брифінгів, прес-конференцій, круглих столів за участю засобів масової інформації; планування, організація та проведення PR-кампаній та PR-заходів; участь у публічних заходах (круглих столах, прес-конференціях, конференціях, бізнес-форумах), що організують та проводять ICC Ukraine та партнери). Візова підтримка - послуга доступна лише для співробітників компаній-членів палати, які бажають отримати бізнес-візу, в рамках членського пакету.

Окрім цього на сайті пропонується перелік послуг для господарюючих суб'єктів. Вони зібрані у наступні групи: маркетингові послуги, послуги із налагодження бізнес-комунікацій, інформаційні та навчальні послуги, інструменти торгового фінансування, безпека бізнесу. До маркетингових послуг віднесено інформаційний супровід бізнесу за кордоном, експертне чи оціночне вивчення ділових партнерів і конкурентів в Україні та за кордоном, маркетингові дослідження, аналітичні дослідження, аналіз ефективності бізнесу, розробка конкурентної стратегії та інше. Послуги із налагодження бізнес-комунікацій включають у себе проведення спеціалізованих галузевих бізнес-заходів, візова підтримка, інформаційна підтримка. До інформаційних та навчальних послуг входить розповсюдження видань міжнародної торгової палати та членів її українського комітету, проведення тренінгів та навчальних семінарів. До надання інструментів торгового фінансування віднесено операції з документацією, торгове фінансування, банківські гарантії. Безпека бізнесу забезпечується за допомогою аналізу системи безпеки, розробки концепції політики безпеки економіко-виробничої системи.

Веб-портал державної підтримки українського експорту, що створений Міністерством економічного розвитку і торгівлі України. Створений з метою надання інформаційної підтримки українських товаровиробників, які мають мету вийти на міжнародний ринок. Цей портал є інструментом висвітлення торговельного потенціалу держави та просування вітчизняної продукції на світові ринки. За умови постійного поновлення інформації забезпечить українським товаровиробникам необхідну інформаційну підтримку в здійсненні ними зовнішньоекономічної діяльності. Структура та можливості інформаційного порталу, цілком відповідають завданням державної

політики з розвитку експорту та є корисними як підприємствам, так і фізичним особам. Цей ресурс сприяє популяризації України серед світової спільноти в якості надійного та стабільного торговельного партнера, поширенню конкурентоспроможної продукції українського виробництва на зовнішні ринки, а також створенню позитивного іміджу нашої країни у межах світового інформаційного простору.

Після детального вивчення цього веб-порталу були визначені деякі негативні та позитивні сторони. Серед негативних сторін цього порталу застаріла інформація, а також обмеженість пропозицій щодо співпраці з боку закордонних партнерів. Так наприклад пропозицій для машинобудування взагалі не знайшлося. Це каже не лише про те, що це недосконалість сайту, але й про низький рівень довіри до національних товаровиробників, як таких, що виробляють продукцію що не відповідає вимогам міжнародних споживачів. Серед позитивних сторін необхідно відзначити те, що на цьому порталі найбільш широка інформація у вільному доступі про законодавство держав з якими ведеться зовнішньоекономічна діяльність, а також про економічне співробітництво, дипломатичних представників, товарообіг з Україною, аналіз інвестиційного співробітництва. Але ця інформація може допомогти лише за умови налагодження економіко-виробничою системою зовнішньоекономічної діяльності з країною з якою вже ведеться співробітництво (одна з тих що вже є на сайті).

Наступний ресурс, яким може скористатися підприємство, це офіційний сайт Торгово-промислової палати, того регіону в якому знаходиться підприємство. На сайті Торгово-промислової палати Харківської області надається вичерпна інформація про перелік послуг які надаються. Серед них: дослідження ринку, перевірка партнера на надійність, підтвердження факту існування підприємства, пошук ділових партнерів, засвідчення зовнішньоекономічних контрактів, сертифікати походження, митне декларування, визначення коду товару для здійснення процедур з ним на митному контролі, допомога у встановленні коду номенклатури товару за європейськими вимогами, допомога у оформленні міжнародного документу (що використовується замість митної декларації) яка використовується при вивезенні товарів в режимі тимчасового вивезення, міжнародні юридичні послуги. А також надаються послуги з сертифікації продукції та експертизи. З переліку країн у яких є представництва Української торгово-промислової палати можна зробити висновок, що найбільшого розвитку набуло налагодження зв'язків саме з Європейськими країнами. Згідно переліку представництва є у 29 країнах світу, найбільша концентрація яких на Євразійському континенті, також є представництво на Кубі та в Австралії.

З усіх вищенаведених сайтів та платформ лише на сайті Харківської торгово-промислової палати надано розмір внеску за членство в Торгово-промисловій палаті Харкова та щорічні внески. Так

членський внесок складає 600 грн. на 2015 рік, а щорічний внесок в залежності від кількості працівників на підприємстві складає: до 50 осіб – 500 грн., від 50 до 100 осіб – 900 грн., від 100 і більше – 2000 грн. Також на сайті було наголошено на тому, що для підприємства, що є членами Торгово-промислової палати Харківської області послуги надаються першочергово. Вони отримують переваги у вигляді постійної консультаційної підтримки, інформаційної підтримки, доступ до бази бізнес-контактів, просування товарів та послуг та як результат членства – підвищення іміджу підприємства.

Однією з послуг, що надається Торгово-промисловою палатою Харківської області є реєстр надійних партнерів, до якого може увійти будь-яке підприємство яке відповідає наступним вимогам: підприємство є юридичною особою, що було створеним та діючим у відповідності до законодавства України; підприємство є не збитковим на протязі останніх двох років; підприємство не має простроченої заборгованості за банківськими позиками; економічні показники підприємства відповідають критеріям, що були визначені для внесення в Реєстр.

У таблиці 1 наведено порівняльну характеристику найбільш розповсюджених та впливових посередницьких структур, які пропонують різні види підтримки при виході підприємства на міжнародний ринок [7, 8, 9]. Кожна з цих структур є самостійною та незалежною, проте кожна з них має свої недоліки та обмеженість. Для виходу підприємства на міжнародний ринок, підприємство потребує критичного та всебічного розгляду можливостей на цьому ринку та оцінки її конкурентоздатності та відповідності якості продукції вимогам міжнародного ринку.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика посередників при виході на міжнародний ринок

Вид посередника	Функції	Розмір підприємства	Учасники	Переваги
Торгово-промислова палата Харківської області	Представництво інтересів, аналітична, третейська, сервісна	Малий та середній бізнес	Члени та клієнти ТПП з одного боку та органи влади (національні та закордонні) і міжнародні організації, споживачі (національні та закордонні), бізнес (національний та закордонний) з іншого боку	Забезпечення та покращення якості комунікацій, зниження транзакційних витрат, on-line режим надання 50 % від усіх послуг. Надання аналітичних послуг для прискорення прийняття рішення про вихід на міжнародний ринок

Веб-сторінка Державної підтримки українського експорту	Інформаційне забезпечення з різних питань організації зовнішньо- економічної діяльності	Малий, середній та великий бізнес	З одного боку держава (через веб-сторінку) з іншого боку економіко- виробничі системи, як споживачі інформації, з іншого боку дипломатичні представники та закордонні підприємства	Зібраний найбільш повний перелік інформації у вільному доступі про законодавчо-правовий клімат міжнародного ринку, особливості економіки країн партнерів
Український національний комітет міжнародної торгової палати	Консультаційна, аналітично- інформаційна, регулююча, навчальна, координаційна, представницька популяризаційна	Малий, середній та великий бізнес	З одного боку керівництво Комітету, з іншого економіко- виробничі системи та органи влади, недержавні громадські та підприємницькі організації, міжнародні та національні фонди	Керівництво комітету це представники різних галузей (економічна, законодавчо-правова, науково-освітня, виробнича, соціальна), що дає можливість отримувати якісну та професійно оброблену інформацію

Виходячи з наведених порівняльних характеристик можна дійти висновку, якщо підприємство досить самодостатнє, та самостійно вже був проведений аналіз ринку та було прийнято рішення стосовно країни партнера, то в якості додаткового інформаційного ресурсу буде доцільно скористатися веб-сторінкою Державної підтримки Українського експорту. Але на цьому сайті, не дивлячись на те, що надає багато інформації про законодавчо-правові особливості закордонних ринків та відкриту базу комерційних пропозицій, є суттєвий недолік – це застарілість інформації. При цьому в умовах сучасних інформаційних процесів, які характеризуються швидким обміном інформацією, швидкість отримання актуальної та повної інформації є запорукою інформаційної та фінансової безпеки економіко-виробничої системи. Окрім того в умовах розвиненої конкурентної розвідки та відкритості інформації, саме швидкість прийняття рішення є однією з конкурентних переваг.

Таким чином інші два джерела отримання інформації є більш надійними. На сайтах Харківської торгово-промислової палати та Українського національного комітету Міжнародної торгової палати, надано найбільш повний перелік послуг. На сайті Комітету, було більше висвітлено з якими саме міжнародними організаціями ведеться співпраця для розширення кола партнерів. А також було наголошено на престижності Комітету, через що складається позитивний імідж економіко-виробничої системи, яка виходить на міжнародний ринок та яка створюватиме позитивний імідж водночас і для держави. Проте якщо поглянути у суть, то можна зробити висновок, що на сайті, не було висвітлено жодного проекту, який набув успішного розвитку у галузі виробництва та реалізації товарів. На сайті Харківської торгово-промислової палати надана вся необхідна інформація про послуги та міститься інформація про їх реалізацію.

Перевагою при виході на ринок з використання цих посередницьких структур є те, що окрім пошуку ринку збуту, вони пропонують інформаційний супровід, а також убезпечують економіко-виробничу систему від вибору ненадійного партнера.

Висновки. Загальним висновком щодо формування інноваційного підходу при інтеграції підприємства на міжнародний ринок є необхідність проведення детального аналізу можливостей системи до конкуренції у міжнародному ринку. Необхідно зауважити на важливу роль підтримки держави інтеграційних процесів, які характеризуються великими ризиками для економіко-виробничої системи. Тому етап аналізу міжнародного ринку та прийняття рішення щодо способу виходу на міжнародний ринок є важливим. При цьому має велику роль інформаційне забезпечення прийняття цих рішень, яке може реалізовуватися за допомогою використання створених платформ та сайтів. Було проаналізовано найбільш поширені та ефективні з цих платформ. Серед яких веб-сторінка Державної підтримки Українського експорту, що створена з ініціативи Міністерства економічного розвитку та торгівлі України; сайти регіональних Торгово-промислових палат, сайт Українського національного комітету Міжнародної торгової палати. Для розвитку економіко-виробничих структур саме Харківського регіону доцільно буде використовувати саме одну з цих платформ. Це зумовлено необхідністю всебічного аналізу та різносторонньої кваліфікованої оцінки можливих конкурентів, а самостійно це хоч і можливо, проте буде займати більші витрати грошових ресурсів та часу.

Тому для забезпечення безпечної інтеграції економіко-виробничих систем на міжнародні ринки мають враховуватися особливості та фактори, які є ключовими для забезпечення максимізації обсягу прибутку, який у достатніх обсягах є запорукою безпеки економіко-виробничої системи.

Література:

1. Гайда Т.Ю. Система інформаційно-аналітичного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності підприємств харчової промисловості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук.: спец. 08.00.04 - економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) / Т.Ю. Гайда // - Тернопіль: ТНЕУ, 2015. - 20 с.
2. Кухарська Н.О. Зона свободної торгівлі Україна–ЕС: перспективи і ризики імплементації / Н.О. Кухарська // Актуальні проблеми економіки. – 2016. - № 3. – С. 39-47
3. Тюрина Н.М. Методические, перактические аспекты оценивания и прогнозирования развития экспортного потенциала промышленных предприятий / Н.М. Тюрина, Е.О. Шелест, Н.С. Карвацкая // ВЕСТНИК САМГУПС. – 2015. - № 2 (2). – С. 65-72

4. Шкурупій О.В. Конкуреноспроможне функціонування національної економіки на основі чинників інтелектуально-інноваційного розвитку: монографія / О.В. Шкурупій, Н.Г. Базавлук. – Полтава: ПУЕТ, 2016.– 247 с.
5. Красілич І.О. Особливості управління зовнішньоекономічною діяльністю машинобудівних підприємств / І.О. Красілич // Ефективна економіка. – 2016. - № 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4920>
6. Указ Президента України Про стратегію сталого розвитку «Україна-2020». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
7. Офіційний сайт Українського національного комітету Міжнародної торгової палати. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iccua.org/>
8. Офіційний сайт Державна підтримка Українського експорту. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/>
9. Офіційний сайт Харківської торгово-промислової палати. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kcci.kharkov.ua/ru/>
10. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. [Електронне джерело]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

References:

1. Gajda T.J. Systema informatciyno-analytychnogo zabezpechennya zovnishnoeconomichnoi diyalnosti pidpriemstv kharchovoi promoslavosty: avtoref. na zdobutya nauk. stupenya kand. ekon. nauk.: spec. 08.00.04 – economica ta upravlinya pidpriemstvamy (za vydamy economichnoy diyalnosti) / T.J. Gajda // - Ternopil : TNEU, 2015. – 20 s.
2. Kukharska N.O. Zona svobodnoy torgovly Ukraina-ES: perspective I riski implementacii / N.O. Kukharska // Actualni problem ekonomiky. – 2016/ - № 3. – S. 39-47
3. Tjurina N.M. Metodicheskie, prakticheskie aspekty otcenivaniya i prognozirovania razvitia eksportnogo potentsiala promishlennykh predpriatij / N.M. Tjurina, E.O. Shelest, N.S. Karvatskaya // VESTNIC CAMGUPS. – 2015/ - № 2 (2). – S. 65-72
4. Shkurupiy O.V. Konkurentospromozhne funkcionuvannya natsionalnoy ekonomiky na osnovi chynnikiv intelektualno-innovatsiynogo rozvytku: monographiya / O.V. Shkurupiy, N.G. Bazavluk. – Poltava: PUET. – 2016. – 247 s.
5. Krasilych I.O. Osoblyvosti upravlinnya zovnishnyoeconomichnoy diyalnisty mashinobudivnykh pidpriemstv / I.O. Krasilych // Efectyvna economica. – 2016. - № 4. [Elektronniy resurs]. – Regym dostupu: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4920>
6. Ukaz Presidenta Ukrainy Pro strategiyu rozvytku «Ukraina-2020». [Electronniy resurs]. – Regym dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

7. Ofitciyniy sait Ukrainskogo natsionalnogo komitetu Mizhnarodnoy torgovoy palaty. [Electronniy resurs]. – Regym dostupu: <http://iccua.org/>
8. Ofitciyniy sait Derzhavna pidtrymka Ukrainskogo ecsportu. [Electronniy resurs]. – Regym dostupu: <http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/>
9. Ofitciyniy sait Kharkivskoy torgovo-promyslovoy palaty. [Electronniy resurs]. – Regym dostupu: <http://www.kcci.kharkov.ua/ru/>
10. Ofitciyniy sait Derjavnogo komitetu statistiky Ukrainy. [Electronniy resurs]. – Regym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

УДК: 331.211.54

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБЛІКУ РОЗРАХУНКІВ З ОПЛАТИ ПРАЦІ НА ПІДПРИЄМСТВІ

кандидат економічних наук, доцент, Кульганік О.М., Кобильник Т.О.
Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету, Україна, Вінниця

Розкрито сутність та етапи організації обліку оплати праці. Визначено основні законодавчі, нормативні й первинні документи організації обліку розрахунків з оплати праці. Запропоновано заходи для поліпшення організації обліку розрахунків з персоналом з оплати праці.

Ключові слова: організація обліку, заробітна плата, первинні документи, документообіг, розрахунки з персоналом.

кандидат экономических наук, доцент, Кульганик О.М., Кобильник Т.А. Аспекты формирования фонда заработной платы в торговом предприятии/ Винницкий торгово-экономический институт Киевский национальный торгово-экономический университет, Украина, Винница

Раскрыта сущность и этапы организации учета оплаты труда. Определены основные законодательные, нормативные и первичные документы организации учета расчетов по оплате труда. Предложены мероприятия по улучшению организации учета расчетов с персоналом по оплате труда.

Ключевые слова: организация учета, заработная плата, первичные документы, документооборот, расчеты с персоналом.

PhD in Economic, Kulhanik O.M., Kobylnyk T.O. The aspects of the formation the wage fund in the trading company/ Vinnitsa Institute of Trade and Economic Kyiv National University of Trade and Economics, Ukraine, Vinnitsa

The essence and the stages of organizing accounting of remuneration of labor are investigated. The legislative, normative and basic documents of organizing accounting of payments on remuneration of labor are determined. Methods for improvement of accounting payments to the stuff as to the remuneration of labor were proposed.

Key words: organization of accounting, payroll, primary documents, documents, payments to staff.

Вступ. Облік праці і заробітної плати – одна з найважливіших і складних ділянок роботи, що займає одне з центральних місць у всій системі обліку на підприємстві. Заробітна плата перебуває в центрі уваги різних зацікавлених сторін – найманих працівників, власників, пенсійного фонду, податкових органів, профспілок, державних структур. Для кожної зі сторін значення заробітної плати оцінюється по-різному, але повільність нарахування та утримання зачіпає інтереси всіх. Багато авторів ставить проблему організації обліку заробітної плати на головне місце серед інших аспектів облікової системи. Питання з організації обліку розрахунків з працівниками розглядаються у працях Н. Горицької, Пилипенка А. А., Отенка В. І., В. Рожнова, Д. Соломченко, Н. Ткаченко та ін. [1 – 5]. Але жодним із них не наведено чіткої схеми організації праці та її оплати відповідно до сучасних змін у законодавстві та умовах господарювання.

Заробітна плата – це винагорода, обчислена, зазвичай, у грошовому виразі, яку за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу.

Під організацією оплати праці розуміють правильне використання основних положень, які спрямовані на визначення розмірів оплати праці різних категорій працівників. Тобто дієвість обраної форми стимулювання праці визначається тим, на скільки повно вона виконує свої основні функції.

Згідно з установчими документами, підприємство розробляє штатний розпис – внутрішній нормативний документ, у якому викладено перелік посад (професій), передбачених на підприємстві, із зазначенням їх посадових окладів, відповідно до яких підприємство самостійно визначає свою організаційну структуру, встановлює чисельність працівників і затверджує штатний розпис.

Оплата праці працівників, які перебувають у трудових відносинах з підприємствами, установами, організаціями, незалежно від форм власності й господарювання, регулюється, з одного боку, шляхом встановлення державного розміру мінімальної заробітної плати, норм, гарантій і компенсацій, а з другого – угодами, які укладаються на державному, галузевому, регіональному рівнях і на підприємстві [4, с.121].

Регулювання оплати праці на рівні підприємства передбачає розроблення, затвердження й застосування внутрішніх (локальних) нормативних документів, зокрема положень: про оплату праці, про преміювання за виконання виробничих завдань і функцій, про винагороду за підсумками роботи за рік тощо.

Тарифна система є основою організації оплати праці, яка враховує: тарифні сітки, тарифні ставки, схеми посадових окладів і тарифно-кваліфікаційні характеристики (довідники) [1, с.25].

Весь процес обліку оплати праці працівників можна поділити на такі етапи:

- 1) облік особового складу та використання робочого часу;
- 2) облік виробітку продукції і заробітної плати.

За облік особового складу, якому підлягають усі працівники підрозділів, незалежно від робіт, які вони виконують, та посад, що обіймають, відповідає відділ кадрів. Облік особового складу має відображення в первинних документах. До них відносяться Наказ (розпорядження) про прийняття на роботу (П-1), на підставі якого відділ кадрів заповнює особову картку працівника (П-2) та робить відповідні записи у трудову книжку, а бухгалтерія відкриває особовий рахунок; наказ (розпорядження) для надання відпустки (П-3), що є підставою для здійснення відмітки відділом кадрів в особовій картці працівника та складання бухгалтерією розрахунку заробітної плати, що належить за відпустку; наказ (розпорядження) про припинення трудового договору (контракту) (П-4), за яким бухгалтерія робить розрахунок із працівником [2, с. 41]. Облік використання робочого часу, а також контроль за станом трудової дисципліни на підприємствах здійснюється табельним обліком. Зокрема, ведеться табель обліку використання робочого часу (П-5), що є підставою для нарахування заробітної плати під час погодинної оплати праці. Облік заробітної плати працівників-відрядників проводиться за типовими формами залежно від технологічного процесу виробництва, системи організації та оплати праці в рапортах про виробіток, у маршрутних листах, відомостях обліку виробітку, нарядах та інших документах [3, с. 12]. Окрім нарахування заробітної плати, бухгалтерія проводить розрахунок і облік певних відрахувань, таких, як:

- 1) внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне і соціальне страхування, у випадках, передбачених законодавством;
- 2) податок з доходів фізичних осіб

Усі нарахування та відрахування із заробітної плати знаходять своє відображення в розрахунково-платіжній відомості працівника [5, с. 245]. На сьогодні є багато невирішених проблем, які стосуються організації оплати праці і потребують удосконалення. Для того щоб оптимізувати організацію обліку заробітної плати, слід застосовувати накопичувальні відомості обліку розрахунків з оплати праці або інші реєстри синтетичного обліку, які б надавали змогу оперативно мати інформацію щодо витрат з оплати праці у розрізі кореспонденції. Для відображення в обліку витрат на оплату праці застосовується реєстр синтетичного обліку – журнал 5 А, але він має ряд недоліків. Даний журнал є комплексним журналом обліку витрат за елементами та витрат діяльності і не надає оперативну інформацію щодо величини витрат на оплату праці. Також

недоліком даної системи є громіздкість журналу, незручність внесення періодичних даних, відсутність у журналі цілісної інформації щодо розміру утримань із заробітної плати в розрізі окремих платежів. З метою вдосконалення системи ведення синтетичного обліку розрахунків з оплати праці слід запропонувати таку форму регістру, яка базується на основі журнальної форми обліку (табл. 1).

Таблиця 1

Журнал з кредиту рахунку 66 "Розрахунки з оплати праці" в дебет рахунків

Сальдо на початок місяця _____

811 "Виплати за окладами і тарифами"	812 "Премії та заохочення"	813 "Компенсаційні виплати"	814 "Оплата відпусток"	815 "Оплата іншого невідпрацьованого часу"	816 "Інші витрати на оплату праці"	Разом оборот по кредиту
1	2	3	4	5	6	7

Сальдо на кінець місяця _____

Таким чином, можна спостерігати деталізований рух грошових коштів, нарахованих на виплату заробітної плати. До таких виплат відносять оклад працівника, можливі премії, допомоги. Тобто бухгалтер отримає швидкий доступ до потрібної йому інформації без зайвої втрати часу.

З дебету рахунку 66 (табл. 2) відображаються виплачені суми заробітної плати, премії, допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, депоновані суми, а також суми утриманих податків платежів за товари, які взяті у кредит, утримання за виконавчими листами та документами, суми інших утримань, що встановлені законодавством України.

Таблиця 2

Журнал з дебету рахунку 66 "Розрахунки з оплати праці" в кредит рахунків

24 "Втрати від браку"	37 "Розрахунки з різними дебіторами"	68 "Розрахунки за іншими операціями"	64 "Розрахунки за податками і платежами"	65 "Розрахунки зі страхування"	Разом оборот з дебету
1	2	3	4	5	6

Запропоновані форми на відміну від існуючих не є комплексними, тобто відсутні інші елементи витрат, а також не є громіздкими, що

дозволить оперативно та якісно організовувати облік заробітної плати. Таким чином, організація обліку праці та заробітної плати повинна забезпечити підвищення продуктивності праці, повне використання робочого часу, а також правильне обчислення чисельності працівників для обліку заробітної плати з метою оподаткування. Адже саме від правильно скоординованої організації обліку оплати праці залежить якість, правдивість, повнота та своєчасність розрахунків з персоналом. Напрямами подальших досліджень даного питання є вивчення теоретичних та практичних аспектів процесу організації обліку із заробітної плати.

Література:

1. Горицька Н. Виплата заробітної плати: строки і відповідальність / Н. Горицька // *Заробітна плата*. – 2006. – № 3. – С. 18–24.
2. Пилипенко А.А. Організація обліку і контролю: навч. посібн. / А.А. Пилипенко, В.І. Отенко. – Х.: ХНЕУ, 2009. – 288 с.
3. Рожнов В. Організаційно-нормативні документи підприємства / В. Рожнов // *Заробітна плата*. – 2006. – № 1. – С. 9–14.
4. Соломченко Д. Організація обліку розрахунків з оплати праці на підприємстві / Д. Соломченко // *Вісник Київського інституту бізнесу та технологій*. – 2004. – № 1. – С. 46–50.
5. Ткаченко Н. Узагальнення методичних підходів до організації обліку оплати праці / Н. Ткаченко // *Україна: аспекти праці*. – 2001. – № 5. – С. 31–36

References:

1. Horytska N. payment of wages, terms and responsibility / A.N. Horytska // *Wages*. - 2006. - № 3. - P. 18-24.
2. Pylypenko A.A. organization of accounting and control, teach. posibn. / A.A. Pylypenko, V.I. Otenko. - X: KhNUE, 2009. - 288 p.
3. Roznov B. Organizational and regulations of the enterprise / B. Roznov // *Wages*. - 2006. - № 1. - P. 9-14.
4. Solomchenko D. Organization of the payments of wages in the company / D. Solomchenko // *Bulletin of the Kiev Institute of Business and Technology*. - 2004. - № 1. - P. 46-50.
5. Tkachenko N. Summary of methodological approaches to accounting wage/ N. Tkachenko // *Ukraine: aspects of labor*. - 2001. - № 5. - P. 31-36

УДК: 331.2

**АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ФОНДУ ОПЛАТИ ПРАЦІ НА
ТОРГОВЕЛЬНОМУ ПІДПРИЄМСТВІ**

кандидат економічних наук Кульганік О.М., Кобильник Т.О.

Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ, Україна, Вінниця

У статті висвітлено основні аспекти формування фонду оплати праці працівників торговельного підприємства. Досліджено динаміку показників заробітної плати та індексу споживчих цін, обґрунтовано методи формування фонду заробітної плати на рівні підприємства та встановлено фактори, що на нього впливають. Здійснено порівняльний аналіз заробітної плати в Україні та США. Запропоновано організацію оплати праці на підприємстві з врахуванням певних принципів.

Ключові слова: фонд оплати праці, заробітна плата, торговельне підприємство, принципи, методи, граничні розміри, витрати на оплату праці.

кандидат экономических наук, доцент, Кульганик О.М., Кобильник Т.А. Аспекты формирования фонда заработной платы в торговом предприятии/ Винницкий торгово-экономический институт Киевский национальный торгово-экономический университет, Украина, Винница

В статье отражены основные аспекты формирования фонда оплаты труда работников предприятия. Исследована динамика показателей заработной платы и индекса потребительских цен, обоснованы методы формирования фонда заработной платы на уровне предприятия и установлены факторы, на него влияющие. Осуществлен сравнительный анализ заработной платы в Украине и США. Предложено организацию оплаты труда на предприятии с учетом определенных принципов.

Ключевые слова: фонд оплаты труда, заработная плата, торговое предприятие, принципы, методы, предельные размеры, расходы на оплату труда.

PhD in Economic Kulhanik O.M., Kobylnyk T.O. The aspects of the formation the wage fund in the trading company/ Vinnitsa Institute of Trade and Economic Kyiv National University of Trade and Economics, Ukraine, Vinnitsa

The article highlights the main aspects of payroll employees commercial enterprise. The dynamics of indicators of wages and consumer price index, grounded methods of forming the payroll at the enterprise level and established the factors affecting it. The comparative analysis of wages in Ukraine and the USA. An organization of wages in the company with regard to certain principles.

Keywords: payroll, wages, trade enterprise, principles, methods, size limits, the cost of labor.

Вступ. У нинішніх умовах розвитку економіки першочергову роль відіграє раціональне використання фонду оплати праці на підприємстві, оскільки він виступає одним з найважливіших чинників стимулювання зростання продуктивності праці, зростання обсягу виробленої продукції, поліпшення її якості та забезпечення постійно зростаючого позитивного фінансового результату діяльності господарюючого суб'єкта.

Проблеми організації оплати праці на підприємствах України залишаються однією з найбільш гострих на всіх етапах розвитку суспільства. Основою досліджень з проблем оплати праці є роботи як вітчизняних так і іноземних вчених, таких як: Носкова С. А., Татарченко О.М., Завойських Ю.А., Панкова М., Соловйової Г., Шелешкової С., Лебедевої С., Бабаєва Б., Карякіна М., Терехової Н. Толкачової Л., Ейхлер Л. тощо.

Формулювання мети статті. Метою статті є обґрунтування доцільності та ефективності використання фонду оплати праці на підприємстві в сучасних умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу. У нинішній економіці кожне господарство розробляє свої плани виходячи з ринкової кон'юнктури і впливу з боку держави на господарство за допомогою податків, кредитів, цін. Під час ускладнення виробничих відносин йде процес зближення цих двох систем управління економікою, що необхідно враховувати в плануванні праці та заробітної плати.

Процес реформування соціально-економічних відносин в Україні справив істотний вплив на зміну методики планування заробітної плати. Особливості цього напрямку діяльності в управлінні економікою простежуються в наступному [9]:

1. Підприємства отримали повну свободу у виборі систем оплати праці і методів планування заробітної плати. Зберігаються тільки деякі обмеження з боку держави у вигляді законодавчого встановлення мінімальної заробітної плати, доплати за роботу у вихідні та передсвяткові дні, індексація заробітної плати та ін.

2. Не підкріплена плановими показниками зверху, система планування заробітної плати на рівні підприємства повинна розвиватися з метою визначення граничних витрат виробництва підприємства, ціни робочої сили при укладенні генеральних, галузевих і територіальних тарифних угод, колективних договорів підприємств на початок і кінець терміну їх дії.

3. Створення стимулюючої ситуації для підрозділів підприємства, що викликає необхідність розробки багатоваріантних фондів споживання і його найважливішої частини фонду заробітної плати: мінімального виходячи із затвердженої урядом мінімальної ставки заробітної плати; середнього виходячи зі сформованих розмірів заробітної плати в базовому періоді; очікуваного виходячи з ціни робочої сили на ринку праці; оптимального відповідного рівню витрат підприємств, що

забезпечують реалізацію продукції та отримання середнього прибутку.

У практиці формування фонду заробітної плати на рівні підприємства найбільш поширені такі методи:

1) Фонд заробітної плати визначається за рівневим нормативам у відсотках до обсягу виробництва.

2) Нормативно-приростний, при якому зростання заробітної плати розраховується на один відсоток збільшення виробництва.

3) За залишковим принципом. Фонд заробітної плати виступає складовою частиною госпрозрахункового комерційного доходу, що включає також і прибуток підприємства.

Як перший, так і другий методи пов'язані з попереднім розрахунком очікуваних у плановому періоді частки заробітної плати в загальному обсязі виробленої продукції або відсотка зростання заробітної плати на один відсоток збільшення виробництва. В даному випадку використовуються відомі в практиці методи коригування базового фонду заробітної плати на зміну продуктивності праці, трудомісткості продукції, структури зайнятих у виробництві.

Будь-яких науково обґрунтованих розмірів частки валового доходу, що залишається на оплату праці, не простежується. Безсумнівно одне, що він не може бути менше, ніж мінімальна ставка, помножена на чисельність працівників. Граничні розміри фонду заробітної плати будуть визначатися очікуваною ринковою кон'юнктурою по виробленої продукції, попитом і пропозицією робочої сили, змінами в рівні продуктивності і т.д. Найбільш поширений цей метод в сільськогосподарських кооперативах, на малих підприємствах інших галузей [2].

В Україні заробітна плата не виконує своїх традиційних та природних функцій. Рівень заробітної плати такий, що вона не може принципово впливати на споживчий попит, регулювати його (табл. 1). Відбувається подальше посилення деформації доходів населення, що знижує мотивацію до праці.

Сьогодні людина з мінімальної зарплати 1378 грн сплачує 18 % податку на доходи та 1,5 % військового збору й отримує "на руки" близько 1100 грн. Загалом фонд оплати праці працівника з мінімальною зарплатою нині обходиться підприємству у близько 1770 грн. (Мінімальна зарплата плюс нарахування близько 22%). З одного боку, подібний стан речей обумовлений сучасною економічною кризою, а з іншого - нездатністю окремих підприємств пристосовуватися до ринкових умов у питаннях організації оплати праці. В основі вартості робочої сили має бути оцінка суспільно необхідних витрат на її відтворення й відповідна оцінка обсягу життєвих засобів, необхідних для нормальної життєдіяльності людини. У всякому разі сума життєвих засобів мусить бути достатньою для підтримки працівника у стані нормальної життєдіяльності. Встановлено, що зростає рівень мінімальної заробітної плати, але при цьому треба врахувати, що індекс споживчих цін також збільшується.

Таблиця 1

Динаміка показників заробітної плати та індексу споживчих цін протягом 2013-2016 рр.

Показники	Роки			
	2013	2014	2015	2016
Індекси споживчих цін (грудень до грудня попереднього року), %	100,50	124,90	143,30	109,40
Мінімальна заробітна плата, грн.	1147,00	1218,00	1378,00	1378,00

Значне місце в усіх мотиваційних системах із початку індустріального розвитку займала заробітна плата, її організація, вибір форм та систем, встановлення загального рівня та диференціації залежно від професії, кваліфікації, важливості працівника для організації, оскільки гроші у вигляді заробітної плати є найбільш очевидним і до цього часу найпоширенішим способом, яким можна винагородити співробітників, але це стримує роботодавця, який прагне скоротити витрати (рис. 1).

Мотиваційними важелями при традиційному підході служать форми та системи оплати праці, що розробляються з метою заохочення старанності працівників [2].

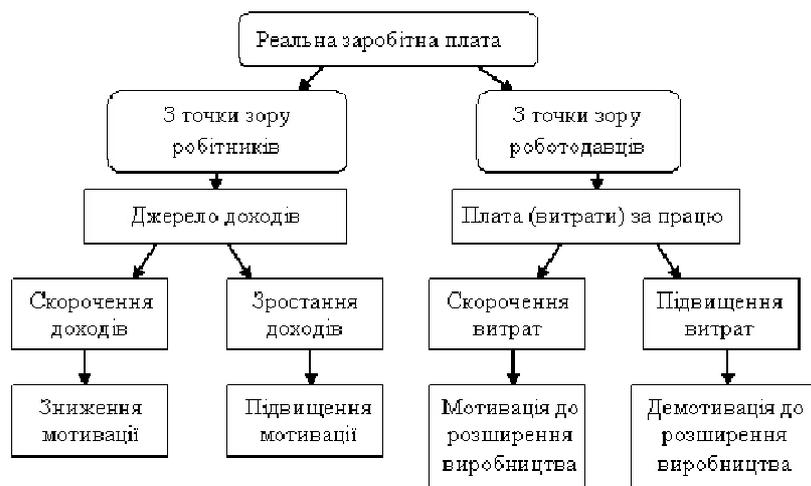

Рис. 1. Вплив реальної заробітної плати на робітників та роботодавців [3]

При організації заробітної плати акцент робиться на «справедливій винагороді», пов'язаній із оцінкою робіт, заохочуються співпраця, лояльність, ретельність, ініціативність, високі досягнення працівника [4]. Особливо виділяються групові або колективні преміальні системи з акцентом на додаткові виплати. Усе це націлене на підтримку задоволеності роботою. Розрахунки базуються на оцінці обов'язковості, групової продуктивності, аналізу заробітної плати й додаткових виплат. При цьому переслідуються основне завдання – спонукати персонал до виконання тих робіт, у такому обсязі й таким чином, які б допомогли

організації реалізувати свої цілі, спрямовані на отримання максимального прибутку [1, с. 30]. Тому підходи необхідно корегувати для нашої країни, оскільки становлення в Україні ринкової економічної системи не завершилося до кінця, а отже, й утворення нової організації заробітної плати, потребує всебічного розгляду природи такої складної категорії, з'ясування механізмів її формування. Правильна організація оплати праці передбачає додержання певних принципів [3].

1. Принцип оплати праці за кількість і якість – означає, що при оплаті праці повинні враховуватися кількість виробленої продукції і складність її виготовлення, важливість, якісні характеристики.

2. Принцип підвищення рівня оплати праці – на скільки зростає продуктивність праці, настільки ж підвищується заробітна плата працівників.

3. Принцип державної політики в оплаті праці проявляється в тому, що основні питання регулювання оплати праці вирішуються урядом – розміри тарифних ставок, посадові оклади, всі елементи тарифної системи, коефіцієнти, надбавки до заробітної плати встановлюються в централізованому порядку.

Встановлено, що дотримання цих принципів значно ускладнюється в умовах економічної кризи, що вимагає від підприємців радикальних рішень щодо скорочення витрат, і на персонал у тому числі.

Доцільно буде розпочати з мінімальної зарплати, яка є планкою, нижче за котру роботодавець не може спуститись. Так, Законом України «Про оплату праці» [5] передбачено, встановлення МЗП на галузевому та професійному рівнях за розмірами не нижче 120% розміру МЗП, встановленого на національному рівні. Та це не єдина обов'язкова виплата. Навіть у разі нагальної необхідності роботодавець не має права позбавити працівників мінімальних державних гарантій.

Існує також такий метод скорочення витрат на заробітну плату як скорочений робочий день. Крім того можна ввести скорочений робочий тиждень, особливо якщо підприємство не безперервного виробництва. Застосування такого методу дозволить скоротити витрати у відповідності до того на скільки буде скорочений тиждень. Оплата праці повинна використовуватися як найважливіший засіб стимулювання зростання праці, прискорення науково-технічного прогресу, підвищення якості продукції, підвищення ефективності виробництва і зміцнення дисципліни [6].

Наприклад, якщо в Україні мінімальний заробіток за годину становить 9 грн, то у США - 9,5 дол. Це пропорція 1:26. Українська зарплата - дуже низька і приваблива для іноземних інвесторів. Проте є одна особливість: у США вона використовується за призначенням, менше працівник не може отримувати. В Україні вона використовується для ухиляння від сплати податку.

Висновки. Отже, незважаючи на погіршення зовнішніх умов, здійснення державою комплексу заходів, спрямованих на підвищення стійкості вітчизняної економіки та фінансової системи дозволить максимально ефективно задіяти внутрішні фактори економічного розвитку, забезпечивши продовження тенденції економічного зростання у наступному році. За результатами дослідження визначено, що одним зі шляхів стабілізації підприємства на ринку за кризових умов є перерахунок рівня заробітної плати з корегуванням на економічну ситуацію в країні, яка склалася, що буде сприяти більш раціональному використанню грошових ресурсів і при цьому дасть можливість збереження всього штатного персоналу.

Література:

1. Панкова М., Соловійова Г. Актуальні питання оплати праці за умов фінансової кризи в Україні // Схід. – 2009. – №1. – С.29-32.
2. Шелешкова С. Заробітна плата як мотиваційна складова продуктивної зайнятості // Україна: аспекти праці. – 2006. – №2. – С.9-16.
3. Лебедева С. Регулирование заработной платы и обеспечение устойчивого экономического развития: методологические и методические подходы // Україна: аспекти праці. – 2008. – №8. – С.12-22.
4. Котляр Б.А. Способы повышения реального содержания заработной платы работников // Металлург. – 2006. – №11. – С.11-17.
5. Бабаев Б.Д. Карякин М.А., Терехова Н.Р. Оплата труда на предприятии: вопросы теории и практики. Учеб. пособие. – Ивановский гос. энерг. ун-т. Иваново. – 2002. – 192 с.
6. Толкачева Л.В. Эйхлер Л.В. Организационно-экономические методы управления затратами грузового автотранспортного предприятия. – Омск:

References:

1. Pankov M. G. Solovyov Current issues of wages in conditions of financial crisis in Ukraine // East. - 2009. - №1. - S.29-32.
2. Sheleshkova C. Wages as a motivational component of productive employment // Ukraine: aspects of labor. - 2006. - №2. - S.9-16.
3. Lebedev S. Regulation zarabotnoy platy the Economic and Provision of sustainable development: methodical and methodological approaches // Ukraine: aspects of labor. - 2008. - №8. - S.12-22.
4. Kotlyar B.A. Methods Increase real CONTENT zarabotnoy platy // Metallurh workers. - 2006. - №11. - S.11-17.
5. Babayev B.D. Karyakyn M.A., Terekhova N.R. Wage in the enterprise: theory and practice questions. Textbook. posobyе. - Ivanovo State. Energo. Univ. Ivanovo. - 2002. - 192 p.

6. Tolkacheva L.V. *Eyhler Organizational and Economic cost management methods of cargo motor transport enterprise.* - Omsk: IZ-in SybADY, 2007. p. 130.

РОЗДІЛ II. ПИТАННЯ МЕДИЧНИХ НАУК ТА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

УДК: 615.32:577.125

ВПЛИВ ЛІКАРСЬКИХ ПРЕПАРАТІВ ПРИРОДНОГО ПОХОДЖЕННЯ НА ЛІПІДНИЙ ОБМІН

доктор медичних наук, Білай І.М.,
кандидат фармацевтичних наук, Демченко В.О.,
кандидат медичних наук, Красько М.П.,
кандидат фармацевтичних наук Остапенко А.О.
Запорізький державний медичний університет, Україна, Запоріжжя

В статті показано дослідження гіполіпідемічної дії лікарських препаратів природного походження. Встановлено, що лікарські засоби народної медицини чинили виразну гіполіпідемічну та ангиопротекторну дію. Ці фармакологічні ефекти були, насамперед, пов'язані з сумарною дією біологічно активних речовин (флавоноїди, терпеноїди, аскорбінова кислота та інші). Таким чином, препарати продуктів життєдіяльності медоносної бджоли в комбінації з лікарськими рослинами надавали гіполіпідемічну та антиатероматозну дію та можуть бути використані в комплексній фармакотерапії атерогенезу.

Ключові слова: фармакологічні дослідження, лікарські препарати природного походження, гіполіпідемічна дія.

доктор медицинских наук, Белай И.М., кандидат фармацевтических наук, Демченко В.О., кандидат медицинских наук, Красько Н.П., кандидат фармацевтических наук, Остапенко А.А. Влияние лекарственных препаратов природного происхождения на липидный обмен / Запорожский государственный медицинский университет, Украина, г. Запорожье

В статье показано исследование гиполлипидемического действия лекарственных препаратов природного происхождения. Установлено, что лекарственные средства народной медицины оказывали существенное гиполлипидемическое и ангиопротекторное действие. Эти фармакологические эффекты были, прежде всего, связаны с суммарным действием биологически активных веществ (флавоноиды, терпеноиды, аскорбиновая кислота и другие). Таким образом,

препараты продуктов жизнедеятельности медоносной пчелы в комбинации с лекарственными растениями вызвали гиполлипидемическое и антиатероматозное действие и могут быть использованы в комплексной фармакотерапии атерогенеза.

Ключевые слова: фармакологические исследования, лекарственные препараты природного происхождения, гиполлипидемическое действие.

doctor of medical Sciences, Belay I.M., candidate of pharmaceutical Sciences, Demchenko V.O., candidate of medical Sciences, Krasko N.P., candidate of pharmaceutical Sciences, Ostapenko, A.A. Effect of drugs of natural origin on lipid metabolism / Zaporizhzhya State Medical University, Ukraine, Zaporizhzhya.

The article shows research of hypolipidemic action of drugs of natural origin. Medicines of traditional medicine had pronounced hypolipidemic and angioprotective action, apparently in connection with a total activity of pharmacologically active substances. These pharmacological effects have been primarily associated with a combined action of biologically active substances (flavonoids, terpenoids, ascorbic acid and others). Thus, the preparations of metabolic products of the honey bees in combination with medicinal plants gave antiatheromatous and hypolipidemic action, and can be used in complex pharmacotherapy of atherogenesis.

Key words: pharmacological studies, drugs of natural origin, hypolipidemic action.

Вивчення досвіду народної медицини з її численним набором лікувальних засобів, аналіз їх дії дають можливість при сучасному розвитку фармакології виявляти в них нові, раніше невідомі лікувальні компоненти і фармакологічні ефекти і включати їх в арсенал медикаментозних препаратів сучасної лікувальної практики [7, с. 710]. Прикладом цього є мед натуральний, хрін звичайний, часник посівний, прополіс і ряд інших препаратів природного походження, які до недавнього часу були відомі тільки в народній медицині [2, с. 108].

Метою цього дослідження було вивчення впливу офіційних лікарських зборів, які складаються з лікарських рослин і продуктів життєдіяльності бджіл на ліпідний обмін при експериментальній гіперліпідемії.

Матеріали та методики дослідження. Досліди проведені на 120 статевозрілих білих щурах Вістар обох статей, які були розподілені на групи: 1 (норма) — інтактні тварини; 2 (контрольна) — тварини з експериментальною гіперліпідемією (без лікування). Наступним групам тварин поряд з формуванням гіперліпідемії вводилися досліджувані препарати; 3 — тварини, які отримували препарат лікарського збору, що складається з меду натурального та хрону звичайного; 4 — тварини, які отримували препарат лікарського збору, що складається з часнику

посівного, натурального меду і прополісу; 5 – тварини, які отримували нікотинову кислоту; 6 — тварини, які отримували ловастатин; 7 — тварини, які отримували фенофібрат. Експериментальну гіперліпідемію відтворювали шляхом введення тваринам перорально холестерину в дозі 40 мг/кг в соняшниковій олії та ергокальциферол в дозі 350 000 ОД/кг протягом 5 діб [8, с. 1033]. Антиатеросклеротичну дію препаратів вивчали при пероральному введенні в лікувально-профілактичному режимі, тобто одночасно з формуванням експериментальної гіперліпідемії. Лікарські збори, що складаються з настоянки часнику (1:10), меду натурального, настоянки прополісу (1:10) у співвідношенні 10:5:3; хрону звичайного, натурального меду (1:1) у вигляді водного екстракту (1:50) вводили в дозі 0,75 мл на 100 г маси.

В якості препаратів порівняння були обрані антиатеросклеротичні препарати, що широко застосовуються та перешкоджають утворенню ліпопротеїдів (нікотинова кислота (50 мг/кг), ловастатин (1,5 мг/кг), фенофібрат (20 мг/кг)) [3, с. 18; 4, с. 56].

У тварин під ефірним наркозом розкривали черевну порожнину, з клубової артерії забирали кров і виділяли ділянки аорти. В якості критеріїв оцінки антиатеросклеротичної ефективності були обрані показники — загальний холестерин (ХС), тригліцериди (ТГ), β -ліпопротеїди (β -ЛП) [5, с. 206] в сироватці крові, що визначали імуноферментним методом за допомогою діагностичних наборів. Вміст холестерину в тканині аорти визначалося по кольоровій реакції Лібермана-Бурхарда [6, с. 181].

У результаті дослідження було встановлено (таблиця 1), що комбінація препаратів меду натурального та хрону звичайного більш виражено знижувала рівень загального холестерину, ніж комбінація засобів — часнику посівного, натурального меду і прополісу (відповідно на 31,1 і 24,2%). Вміст тригліцеридів також значно зменшувався при застосуванні першої комбінації лікарських засобів — на 64,4%. Переваги спільного застосування меду натурального та хрону звичайного визначає також виражене зменшення ліпоїдозу аорти на 48,6% (у комбінації часнику посівного, натурального меду і прополісу — на 28,6%). Таким чином, досліджувані лікарські збори мали гіпохолестеринемічну, антиатероматозну дію, а комбінація засобів — мед натуральний, хрін звичайний ще й істотну гипотриглицеридемічну дію.

Отримані результати показують, що лікарський збір — мед натуральний, хрін звичайний перевершував по силі гіпохолестеринемічний ефект препаратів порівняння. У свою чергу, цей збір значніше інших засобів знижував рівень тригліцеридів, крім ловастатину. Ангіопротекторна дія також була більш виразна при застосуванні цієї комбінації лікарських препаратів у порівнянні з широко застосовуваними антиатеросклеротичними засобами. Лікарський збір,

що складається з часнику посівного, натурального меду і прополісу не поступався препаратам порівняння по силі антиатероматозної дії.

Таблиця 1

Вплив лікарських зборів і препаратів порівняння на показники ліпідного обміну у сироватці крові та тканинах аорти при гіперліпідемії у щурів

Препарат, група	Сироватка крові			ХС в тканинах аорти, аорти, мкмоль/г
	ХС, ммоль/л	ТГ, ммоль/л	β-ЛП, ум. од.	
1	2	3	4	5
Норма	1,70 ± 0,055	0,65 ± 0,08	121,7 ± 18,2	4,5 ± 0,3
Гіперліпідемія	2,32 ± 0,075	1,04 ± 0,11	150,0 ± 12,4	7,0 ± 0,2
Мед натуральний + хрін звичайний	1,60 ± 0,075	0,37 ± 0,07	132,0 ± 7,0	3,6 ± 0,5
	— 31,1	-64,4	— 12,0	— 48,6
Часник посівний + мед натуральний + прополіс	p<0,001	p<0,001	p>0,05	p<0,001
	1,76 ± 0,050	1,00 ± 0,08	133,0 ± 8,2	5,0 ± 0,3
	— 24,2	— 3,8	-11,3	— 28,6
	p<0,001	p>0,05	p>0,05	p<0,05
Нікотинова кислота	1,95 ± 0,095	0,54 ± 0,09	117,8 ± 9,4	6,1 ± 0,5
	— 15,8	— 48,1	-21,5	— 12,9
	p<0,01	p<0,01	p>0,05	p>0,05
Гіперліпідемія	3,31 ± 0,210	1,84 ± 0,32	196,0 ± 16,7	7,3 ± 0,2
Ловастатин	2,49 ± 0,180	0,56 ± 0,08	152,2 ± 9,6	6,2 ± 0,2
	— 24,8	— 69,6	— 22,4	— 15,1
	p<0,01	p<0,01	p<0,05	p<0,01
Фенофібрат	2,48 ± 0,120	1,04 ± 0,11	154,2 ± 14 ²	6,2 ± 0,1
	— 24,8	— 43,5	— 21,4	-15,2
	p<0,01	p<0,05	p>0,05	p<0,001

Примітка: p — достовірність між контрольною та дослідною групами

Лікарські засоби народної медицини чинили виразну гіполіпідемічну та ангіопротекторну дію, мабуть, у зв'язку з сумарною активністю фармакологічно активних речовин. Як відомо, мед — солодка речовина, що виробляється бджолами із зібраного внутрішньоквіткового та зовнішньоквіткового нектару [2, с 108], що має у складі вуглеводи, ферменти, білкові речовини, мінеральні речовини (магній, йод, марганець, кремній, мідь, цинк та ін). Прополіс, який є також продуктом

бджільництва, як відомо, має у своєму складі поліфеноли (флавоноїди). Препарат часнику посівного відноситься до терпеноїдів (тіоглікозиди), а хрін звичайний, відноситься також до тіоглікозидів, мав у своєму складі аскорбінову кислоту, мінеральні солі та інші біологічно активні речовини.

Таким чином, препарати продуктів життєдіяльності медоносної бджоли в комбінації з лікарськими рослинами викликали гіполіпідемічну та антиатероматозну дію і можуть бути використані в комплексній фармакотерапії атерогенезу.

Література:

1. Береславская Е.Б. Атеросклероз. Современный взгляд на лечение и профилактику / Е.Б. Береславская. – М. 2005. – 128с.
2. Белай И.М. Сравнительная оценка антиатеросклеротических ЭФФЕКТОВ средств лекарственных растений / И.М. Белай // Вісник проблем біології та медицини. – 1997. – вип. 26. – С. 108 – 114.
3. Волков В.И. Дозы, эффективность и безопасность статинов / В.И. Волков // Здоров'я України. – 2004. – с. 22.
4. Диагностика и коррекция нарушений липидного обмена с целью профи-лактики и лечения атеросклероза: Рос. рекомендации IV пересмотр. / Всерос. о-во кардиологов. – М., 2009. – 80 с.
5. Колб В.Г. Справочник по клинической химии / В.Г. Колб, В.С. Камышников. – Минск: Беларусь, 1982.-С. 206-208,223-224; 241-242.
6. Методы биохимических исследований (липидный и энергетический обмен) /Под ред.М.И. Прохоровой.-Ленинград: ЛГУ, 1982.-С. 181-183.
7. Antiplatelet actions of statins and fibrates are mediated by PPARs / A. Undas, M. Celinska - Llowenhof, T. B. Domagala [et al.] // Arterioscler. Thromb.Vasc. Biol. – 2009. – Vol. 29. – P. 706–711.
8. Jowsufoai S.Y.K., Siddigi M. 3-Hydroxy-3-MetylgJutaric Acid and Experimental Atherosclerosis in Rats II Experientia, 1976. — Vol 32, .Ns 8. — P. 1033-1034.

References:

1. Bereslavskaja E. B. Ateroskleroz. Sovremennyi vzglihat na lechenye y profylaktyku / E.B. Bereslavskaja. – M. 2005. – 128s.
2. Belai Y.M. Sravnytelnaia otsenka antyaterosklerotycheskykh ЭФФЕКТОВ sredstv lekarstvennykh rastenyi / Y.M. Belai // Visnyk problem biolohii ta medytsyny. – 1997. – vyp. 26. – S. 108 – 114.
3. Volkov V.Y. Dozy, efektyvnost y bezopasnost statynov / V.Y. Volkov // Zdorov'ya Ukrainy. – 2004. – № 22.
4. Dyahnostyka y korrektsyia narushenyi lypydnoho obmena s tseliu profylaktyky y lechenyia ateroskleroza: Ros. rekomendatsyy IV peresmotr. / Vseros. o-vo kardyolohov. – M., 2009. – 80 s.
5. Kolb V.H. Spravochnyk po klynycheskoi khymyy / V.H. Kolb, V.S. Kamyshnykov. – Mynsk: Belarus, 1982.-S. 206-208,223-224; 241-242.

6. *Metody byokhymycheskykh yssledovanyi (lypydnyi y enerhetycheskyi ob-men). /Pod red.M.Y. Prokhorovoi.-Lenynhrad: LNU, 1982.-S. 181-183.*
7. *Antiplatelet actions of statins and fibrates are mediated by PPARs / A. Undas, M. Celinska - Llowenholf, T.B. Domagala [et al.] // Arterioscler. Thromb.Vasc. Biol. – 2009. – Vol. 29. – P. 706–711.*
8. *Jowsufoai S.Y.K., Siddigi M. 3-Hydroxy-3-MetylgJutaric Acid and Experimental Atherosclerosis in Rats II Experientia, 1976. — Vol 32, .Ns 8. — P. 1033-1034.*

УДК 631.53.04.631.582.2:633.111(477.44)

СТРОК СІВБИ ТА ПОПЕРЕДНИК – ФАКТОР СОРТОВОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ВИРОЩУВАННЯ ПШЕНИЦІ ЯРОЇ У ПІВДЕННІЙ ЧАСТИНІ ЛІСОСТЕПУ ПРАВОБЕРЕЖНОГО

кандидат сільськогосподарських наук, доцент, Вишневська Л.В.,
кандидат сільськогосподарських наук, доцент, Січкарь А.А.,
кандидат сільськогосподарських наук, доцент, Рогальський С.В.,
кандидат сільськогосподарських наук, Кравченко В.С.

Уманський національний університет садівництва, Україна, м. Умань

Стаття присвячена технології вирощування пшениці ярої в південній частині Правобережного Лісостепу України. У результаті проведених досліджень встановлено, що рівень врожайності середньостиглого сорту ярої м'якої пшениці вище, ніж ранньостиглого. Урожайність пшениці ярої насамперед виражалась строками сівби. Майже в однаковій мірі впливали на врожайність норми висіву і попередники. Середня за три роки врожайність по досліді ранньостиглого сорту Вітка була в межах 4,00–4,53, а середньостиглого сорту Колективна 4,08–4,94 т/га. Як для пшениці ярої, вирощуваної на органо-біологічному фоні живлення така врожайність є досить вагомою. Найнижча врожайність обох сортів у досліді була в 2009 р. – сорту Вітка – 3,26-3,90 т/га, а сорту Колективна 3 – 3,33–3,99 т/га. Зазначено, що в південній частині Правобережного Лісостепу висівати яру пшеницю доцільно після сої в першій половині першої декади квітня.

Ключові слова: сорт, попередник, строки сівби, агроценози, урожайність пшениці, якість зерна

кандидат сельскохозяйственных наук, доцент, Вишневская Л.В., кандидат сельскохозяйственных наук, доцент, Сичкарь А.А., кандидат сельскохозяйственных наук, доцент, Рогальский С.В., кандидат сельскохозяйственных наук, Кравченко В.С. Срок сева и предшественник – фактор сортовой технологии выращивания яровой

пшеницы в южной части Лесостепи Правобережной / Уманский национальный университет садоводства, Украина, Умань

Статья посвященная технологии выращивания яровой пшеницы в южной части Правобережной Лесостепи Украины. В результате проведенных исследований установлено, что уровень урожайности среднеспелого сорта яровой мягкой пшеницы выше, чем раннеспелого. Урожайность пшеницы яровой, прежде всего, выражалась сроками сева. Почти в равной степени влияли на урожайность нормы высева и предшественники. Средняя за три года урожайность по опытам раннеспелого сорта Ветка была в пределах 4,00–4,53, а среднеспелого сорта Коллективная 4,08–4,94 т/га. Как для яровой пшеницы, выращиваемой на органо-биологическом фоне питания, такая урожайность является достаточно весомой. Низкая урожайность обоих сортов в опыте была в 2009 г. – сорта Ветка – 3,26–3,90 т/га, а сорта Коллективная 3 – 3,33–3,99 т/га. Отмечено, что в южной части Правобережной Лесостепи сеять яровую пшеницу целесообразно после сои в первой половине первой декады апреля.

Ключевые слова: сорт, предшественник, сроки сева, агроценозы, урожайность пшеницы, качество зерна.

candidate of agricultural sciences, associate professor, Vishnevskaya L.V., candidate of agricultural sciences, professor, Sichkar A.A., candidate of agricultural sciences, associate professor, Rogalsky S.V., candidate of agricultural sciences, Kravchenko V.S. Sowing and predecessors - FACTOR TECHNOLOGY High quality spring wheat in southern forest steppe Right Bank/ Uman National University of Horticulture, Ukraine, Uman

The article is devoted to the technology of cultivation of spring wheat in the southern part of right-Bank Forest-Steppe of Ukraine. In result of studies it is established that the level of productivity of middle-ripening varieties of spring wheat is higher than langostinos. The yield of spring wheat primarily expressed by the time of sowing. Almost equally affect the yield rates and preceding crop. The average for three years the yield on experience of langostinos variety Vetka was in the range of 4.00–4.53, and middle-ripening variety Collectivnaya 4.08–4.94 t/ha for spring wheat grown on organic-biological background of supply, such yield is quite strong. Low yields of both varieties in experience was in 2009 – variety Vetka – 3.26-3.90 t/ha, and variety of Collectivnaya 3 – 3.33-3.99 t/ha. Noted that in the southern part of Right-Bank Forest-Steppe to sow spring wheat is advisable after soybeans in the first half of the first decade of April.

Keywords: variety, preceding crop, sowing terms, agrocenosis, wheat yielding capacity, grain quality.

Постановка проблеми. Яра пшениця – одна з найважливіших зернових культур України. Значення її зростає у роки з несприятливими умовами осінньо-зимового періоду. Пшениця яра м'яка культура ранніх

строків сівби, але їх вплив та реакція на попередники різностиглих сортів культури досліджено недостатньо. Тому метою дослідження було вивчення особливостей формування врожайності різностиглих сортів ярої пшениці залежно від попередника і строку сівби.

Мета статті. Головною метою досліджень було виявити вплив попередника і строку сівби на польову схожість, ріст, густоту стеблестою сортів пшениці ярої. Встановити вплив попередника і строку сівби на врожайність і якість зерна пшениці ярої м'якої.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Строки сівби ярої пшениці в зоні Лісостепу багато десятиліть викликають пильний інтерес, а часом – і гострі суперечки в науковому та агрономічному середовищі. Нині склалося дві протилежні точки зору на цю проблему. Перша визнавала лише ранні строки сівби – негайно після настання фізичної стиглості ґрунту. Прихильниками таких поглядів були, наприклад, В.В. Мачнева, С.А. Семина.

Однак є й інші погляди. Так, для Полісся кращі наслідки дає пізніша сівба. Головним аргументом на користь цього є можливість очистити площу від сходів ранніх ярих бур'янів, а ще такі посіви краще забезпечені азотом, що пов'язано з інтенсивністю накопичення нітратів, як вважають Каленська С.М. і Князев Б.М.

Безумовно, строки сівби впливають на розвиток рослин. Так, В.А. Власенко відмічає, що на посівах ранніх строків сівби підвищується коефіцієнт реалізації потенціальної продуктивності сорту. При ранніх строках він сягає 0,94, а на пізніх – 0,85. У результаті підвищується врожайність, вирівняність насіння, вміст білка в зерні, посівні якості зерна.

Метою статті є доведення оптимізації строків сівби і норм висіву насіння по кращому попереднику забезпечує високу рентабельність та енергетичну ефективність вирощування ранньостиглого і середньостиглого сортів пшениці ярої.

Методика досліджень. Дослідження вказаних питань проведені у 2000-2011 рр. Обліки, спостереження і лабораторні аналізи проводили згідно існуючих методів польових і лабораторних досліджень.

Схема досліджу:

фактор А - сорт. У досліді висівали два сорти: ранньостиглий – Вітка, середньостиглий – Колективна 3; фактор В – попередник. У досліді – це соя і кукурудза на зерно; фактор С – строк сівби. У досліді сівбу ярої пшениці проводили в інтервалі 5 днів, розпочинаючи з першої п'ятиденки квітня, враховуючи, що пшениця яра – культура ранніх строків сівби, і що навесні вологість посівного шару і температура ґрунту змінюються за досить короткий відрізок часу.

Норма висіву насіння 5 млн/га. Площа ділянки 75 м², облікова 50 м². Повторність триразова. Збирання пшениці проводили зерновим комбайном "Сампо-500".

Досліди проведені у польовій сівозміні кафедри рослинництва Уманського національного університету садівництва, де культури вирощуються за екологічно-доцільними, енергоощадними технологіями.

Основні результати дослідження. Основою формування продуктивного агрофітоценозу пшениці, як і інших польових культур є достатня польова схожість насіння [1, 4, 6]. У нашому досліді цей показник, передусім, залежав від рівня зволоженості посівного та орного шару, яка дещо відрізнялась по роках а також попередниках – сої і кукурудзи. Найнижчі показники на початку квітня у 2009 році. У 2010 і 2011 роках вологи було цілком достатньо як після сої, так і після кукурудзи (табл. 1).

У 2009 році сходи особливо третього строку сівби одержано переважно за рахунок запасів вологи у березні. Це спричинило нижчі показники польової схожості. Навіть при першому і другому строках сівби польова схожість не перевищувала 75 %. При цьому різниця між сортами була не значною і не закономірною (табл. 2).

1. Запаси продуктивної вологи у посівному (0–10 см) та орному (0–20 см) шарах ґрунту, у в першій і другій п'ятиденках квітня, мм

Строки сівби	2014 р.		2015 р.		2016 р.	
	шар ґрунту, см					
	0-10	0-20	0-10	0-20	0-10	0-20
	I	II	I	II	I	II
1	11/9	19/18	12/12	22/20	11/10	20/19
2	8/7	18/16	11/11	21/19	10/9	20/19
3	7/7	16/14	11/10	19/18	9/8	18/17

Примітки. 18–20 мм продуктивної вологи у шарі 0–20 на період сівби є достатнім [6]. I – після сої, II – після кукурудзи.

2. Польова схожість різних сортів пшениці ярої залежно від строку сівби, %

Строки сівби	Сорт Вітка				Сорт Колективна 3			
	2014 р.	2015 р.	2016 р.	середнє	2014 р.	2015 р.	2016 р.	середнє
	попередник – соя на зерно							
1	74,2	93,7	93,4	86,9	74,6	93,4	93,4	87,1
2	72,3	93,0	92,8	86,0	72,1	92,0	91,8	85,3
3	68,4	91,8	90,7	83,6	69,2	91,6	90,7	83,8
попередник – кукурудза на зерно								
1	73,6	92,4	93,1	86,4	74,2	93,1	93,4	86,9
2	71,8	92,7	92,4	85,6	71,8	91,7	91,3	84,8
3	68,2	91,3	90,2	83,2	69,4	91,3	90,4	83,7

Деяке, на рівні тенденції зниження вологості ґрунту після кукурудзи пояснюється більшою кількістю заораної органіки – подріблених стебел кукурудзи. Порівняно з масою соломи сої, це покращило фільтрацію вологи в орному шарі, а також помітно прискорило досягання верхнього шару ґрунту, прверхня якого була менше вирівняна після весняного боронування чим після сої.

Показники польової схожості 84–87 % для ранніх ярих зернових слід вважати достатніми, оскільки пшениця, як і інші зернові, зниження польової схожості добре компенсує кушенням [1, 6, 8, 9, 11].

Важливе значення мають умови наступного періоду вегетації посівів. Крім певного погіршення зволоження верхнього шару ґрунту, в другій половині першої декади і в другій декаді квітня у 2014 і 2015 роках, знижувалась відносна вологість повітря відповідно з 56 % до 53 % і з 71 % до 67 %. Лише у 2016 році показник не змінювався.

Загалом, найменш сприятливими були умови першої половини вегетації пшениці, особливо для третього строку сівби, у 2014 р. що вплинуло на середні показники формування агрофітоценозів обох сортів пшениці.

Обліки показали, що значної різниці між показниками коефіцієнта кушення рослин вказаних різностиглих сортів, залежно від попередника і строку сівби немає. Так, на посіві сорту Вітка після сої найвищий показник був у варіанті другого строку сівби – 1,72, найнижчий – за першого – 1,53. Коефіцієнти кушення сорту Колективна 3 за всіх строків сівби по цьому попереднику були практично однакові – 1,63–1,66.

Децо нижчі показники кушення після кукурудзи (табл. 3). Але для сучасних сортів ярої пшениці в умовах півдня Лісостепу – показники коефіцієнтів кушення є оптимальними [6, 7, 11, 12].

Слід відзначити неоднозначність підходу щодо коефіцієнту кушення в зональному плані. Як показують дослідження кафедри рослинництва Уманського НУС у південній частині Лісостепу високі показники коефіцієнта кушення небажані, оскільки цей процес триває певний час і досить часто наступні пагони появляються в умовах меншої зволоженості верхнього шару ґрунту. Це збільшує в агроценозі кількість стебел-недогонів. У таблиці 3 ця пряма залежить між коефіцієнтом кушення і кількістю недогонів показана досить чітко: вищому показнику коефіцієнта кушення відповідає більша кількість недогонів.

Сучасні сорти, як ранні, так і пізньостиглі, на відміну від сортів 40–50 років минулого століття відрізняються короткою соломиною. Довге стебло потребує додаткових поживних речовин, які доцільно використати на формування листової поверхні і колосу. Разом з тим, порівняння висоти рослин у досліді має значення, оскільки цей показник також впливає на стан вегетації посіву [1, 5, 6, 7, 9, 10,]. У цьому плані можна відмітити перевагу першого і другого строків сівби (табл. 3).

3. Формування агрофітоценозів різностиглих сортів пшениці ярої м'якої залежно від попередника і строку сівби (2014-2016 рр.)

Сорт	Строк сівби	Коефіцієнт кущення	Висота рослин, см	Кількість стебел, шт/м ²		Збереглося стебел до збирання, %	в т.ч. недогонів, шт/м ²	Стебел з повноцінним колосом
				на початку трубкування	перед збиранням			
попередник – соя на зерно								
Вітка	1	1,53	67,3	703	649	92,3	16	633
	2	1,72	63,6	682	612	89,7	23	589
	3	1,69	61,4	632	543	85,9	27	516
Колективна 3	1	1,65	81,4	694	636	91,7	14	622
	2	1,63	78,3	657	593	90,3	26	567
	3	1,66	76,2	629	562	89,3	31	531
попередник – кукурудза на зерно								
Вітка	1	1,49	66,4	657	607	92,4	19	588
	2	1,68	63,2	649	593	91,3	26	567
	3	1,63	66,7	612	564	92,2	31	533
Колективна на 3	1	1,58	78,3	652	603	92,5	17	582
	2	1,54	76,5	623	567	91,0	28	539
	3	1,62	73,8	603	542	90,0	34	508

Спостереження показали, що проходження фенологічних фаз за другого і, особливо, третього строків сівби було дещо іншим порівняно з першим: кущення відбувалось на кілька днів пізніше, але фаза трубкування наставала майже одночасно з першим строком. Це можна пояснити, тим що для настання чергової фази вегетації потрібна певна сума температур. За пізніших строків сівби ця сума набирається за коротший час. Тому маса рослин перед настанням фази трубкування за другого і, особливо, третього строків сівби була менша. Так, на початку фази трубкування маса рослин сорту Вітка за першого строку сівби після сої становила 0,64 кг/м², а сорту Колективна 3 – 0,67 кг/м²; за другого строку відповідно – 0,56 і 0,62 кг/м²; третього – 0,46 і 0,51 кг/м². Трохи нижчі ці показники після кукурудзи на зерно.

Були відмінності також по висоті рослин, яка, наприклад, у ранньостиглого сорту Вітка знижувалась з першого до третього строку з 67,3 до 61,4 см, у середньостиглого сорту Колективна 3 – з 81,4 до 76,2 см.

Різною була і густина посіву перед виходом в трубку та перед збиранням. Так у сорту Вітка до збирання за першого строку сівби

збереглося 92,3 % продуктивних стебел, за другого – 89,7 %, за третього – 85,9 %; у сорту Колективна 3 – відповідно – 91,7 %, 90,3 %, 89,3 % (табл. 3). Ця різниця, в основному, обумовлена польовою схожістю насіння та умовами у період кущення рослин, що впливали на подальший ріст і розвиток стебел.

У кінцевому наслідку, на період збирання стебел з повноцінним колосом у рослин сорту Вітка за першого строку після сої було 649 на 1 м², за другого – 612, за третього – 543; після кукурудзи – 607, 593, 564; у сорту Колективна 3 густота трохи менша: після сої відповідно – 636, 593, 562; після кукурудзи – 603, 567, 542 шт/м² (табл. 3).

Внаслідок різниці у показниках формування врожаю, найвища урожайність зерна була за першого строку сівби – у першій п'ятиденці квітня, нижча за другого строку (у другій п'ятиденці) і найнижча – за третього строку сівби – у третій п'ятиденці квітня (табл. 4). Показники якості урожаю пшениці – маса 1000 зерен, скловидність і натура зерна уже за другого строку сівби були помітно нижчі, ніж за першого, і значно нижчі за третього строку (табл. 4).

Виявилось, що за другого строку сівби врожайність пшениці ярої знижується в незначній мірі – у сорту Вітка – на 3 % і сорту Колективна 3 – на 4 %, але за третього строку сівби досить значна і вона вже сягає, відповідно – 9 і 11 % (табл. 4).

4. Урожайність і якість зерна різних сортів пшениці ярої за різних строків сівби

Попередник	Строк сівби	Урожайність, т/га				Показники якості зерна (2014–2016 рр.)		
		2014 р.	2015 р.	2016 р.	середнє	маса 1000 насінин, г	скловид- ність, %	натура, г/л
соя на зерно	сорт Вітка							
	I	3,84	5,04	4,93	4,60	42,3	63,8	756
	II	3,72	4,87	4,82	4,47	41,7	64,2	748
	III	3,46	4,62	4,48	4,09	38,4	64,6	742
	сорт Колективна 3							
	I	3,96	5,23	5,03	4,74	42,8	63,4	763
	II	3,84	5,02	4,87	4,57	42,3	63,7	754
III	3,63	4,76	4,46	4,28	39,2	64,2	747	
кукурудза на зерно	сорт Вітка							
	I	3,62	4,78	4,72	4,37	4,16	62,7	752
	II	3,47	4,42	4,35	4,08	4,08	63,9	742
	III	3,26	4,27	4,18	3,90	3,82	63,2	738
	сорт Колективна 3							
	I	3,78	4,96	4,81	4,52	4,21	63,1	761
	II	3,67	4,68	4,53	4,29	4,17	63,2	748
III	3,42	4,36	4,32	4,08	3,86	63,7	742	
HIP ₀₅		0,12	0,21	0,6				

У цілому, по більшості показників росту і розвитку перевагу має середньостиглий сорт пшениці ярої Колективна 3, що визначило вищу врожайність і показники якості зерна цього сорту.

У найбільшій мірі на врожайність пшениці впливали погодні умови. Із трьох років досліджень був один несприятливий (2014), що врожайність знижувалася на 0,9–1,1 т/га. Це значно знизило середні за три роки показники.

Якість пшениці – маса 1000 насінин, скловидність і натура зерна за другого строку сівби були помітно нижчі, за третього строку значно нижчі порівняно з першим.

Економічна та енергетична ефективність вирощування пшениці ярої у Лісостепу високі. У значній мірі, на ці показники впливало також те, що пшениця у сівозміні вирощується за екологічнодоцільною, енергоощадною технологією.

Висновки. 1. При вирощуванні ярої пшениці у південній частині Правобережного Лісостепу перевагу слід надавати середньостиглим сортам порівняно із ранньостиглими.

2. Яру пшеницю м'яку краще висівати у першій половині першої декади квітня після сої.

3. Високі показники економічної і енергетичної ефективності вирощування пшениці ярої забезпечують високу конкурентоспроможність цієї культури у південній підзоні Лісостепу.

Література:

1. Алімов Д.М., Шелестов Ю.В. *Технологія виробництва продукції рослинництва. Підручник, 1995. – 344 с.*
2. *Каталог сортів рослин, придатних для поширення в Україні. – К. 2005 і наступні роки.*
3. Бебякин В.М., Старичкова Н.И., Дорогобед А.А. *Качество зерна пшеницы в зависимости от сорта и условий его произрастания // Зерновое хозяйство. – 2003. – № 3. – С. 22-24.*
4. Беркутова Н.С. *Методы оценки и формирования качества зерна. – М.: Росагропромиздат, 1991. – С. 72–78.*
5. Лихочвор В.В., Петриченко В.Ф. *Рослинництво. Сучасні інтенсивні технології вирощування основних польових культур. – Львів: НВФ (Українські технології), 2006 – 730 с.*
6. Зінченко О.І. *Рослинництво: підручник/Зінченко О.І., Салатенко В.Н., Білоножко М.А., за ред. Зінченка О.І. – К.: Вища освіта, 2003-591с.*
7. *Влияние условий выращивания на качество зерна яровой пшеницы / Батоев Б.Б., Дудникова Ф.Я., Денисенко Г.А. // Материалы науч. чтений, посвящ. 100-летию закладки первых полевых опытов И.И. Жилинским. – Новосибирск, 1997. – С. 17–19.*
8. *Вплив строків сівби на врожайність сучасних сортів пшениці ярої в*

умовах центрального Лісостепу / Федченко Г.В., Власенко В.А., Солоня В.Й. // Науково-технічний бюлетень МІП ім. В.М. Ремесла УААН, Вип.5. – К.: Аграрна наука, 2006. – С. 257–262.

9. Танчик С.П. Технології виробництва продукції рослинництва: підручник/ С.П. Танчик, М.Я. Дмитришак, Д.М. Алімов та ін./ за ред. С.П. Танчика. – К.: Слово, 2008. – 988 с.

10. Макарова В.И. и др. Зависимость урожайности яровой пшеницы от сроков посева и норм высева // Современные аспекты адаптивного земледелия: Матер. Междунар. науч.-практ. конф. – Йошкар-Ола, 1998. – С. 148-149.

11. Кравченко В.С. Електронне наукове видання: Наукові доповіді НУБіП. – Київ. – 2015. – №1. – Режим доступу до журналу: http://nd.nubip.edu.ua/2015_1/index.html

12. Protik R. The importance of agrotechnical methods for a high wheat grain yield. *Romanian agr. research. Fundulea*. 1999; 11-12: 89-94.

References:

1. Alimov D., Shelestov Yu. *Tekhnologiya vyrobnystva produktsii roslynyystva* [The production technology of crop growing products]. 1995. 344 p.

2. Batoyev B., Dudnikova F., Denisenko G. Influence of growing conditions on the quality of spring wheat grain. *Materialy nauchnykh chteniy (Materials of Scientific Readings)*. Novosibirsk, 1997, p. 17–19.

3. Bebyakin V., Starichkova N., Dorogobed A. Quality of wheat grain depending on variety and its growing conditions. *Zernovoye khozyaystvo*. 2003; 3: 22-24.

4. Berkutova N. *Metody otsenki i formirovaniya kachestva zerna* [Methods of evaluation and formation of grain quality]. Moscow: Rosagropromizdat, 1991. 72–78.

5. Fedchenko G., Vlasenko V., Solona V. Influence of sowing terms on yielding capacity of modern varieties of spring wheat under the conditions of Central Forest-Steppe. *Naukovo-tekhnichnyi buleten' MIP im. V.M. Remesla UAAN*. 2006; 5: 257-262.

6. *Katalog sortiv roslyn, prydatnykh dlya poshyrennya v Ukraini* [Catalog of varieties of plants available for spreading in Ukraine]. Kyiv, 2005–2012.

7. Lykhochvor V., Petrychenko V. *Roslynyystvo. Suchasni intensyvni tekhnologii vyroshchuvannya osnovnykh polyovykh kultur* [Plant growing. Modern intensive technologies of growing of major field crops]. Lviv: NVF (Ukrainski tekhnologii), 2006. 730 p.

8. Makarova V. Dependence of spring wheat yielding capacity from sowing terms and seeding rates. *Mezhdunarodnaya nauchno-prakticheskaya konferentsiya (International Scientific and Practical Conference)*. Yoshkar-Ola, 1998, p. 148–149.

9. Kravchenko *Electronic scientific publication: Research report NUBiP.* - Kyiv. - 2015. - №1. - Access to the magazine:

http://nd.nubip.edu.ua/2015_1/index.html

10. Protik R. The importance of agrotechnical methods for a high wheat grain yield. *Romanian agr. research. Fundulea*. 1999; 11-12: 89–94.

11. Tanchyk S., Dmytryshak M., Alimov D. Танчик С.П. *Tekhnologii vyrobnytstva produktsii roslynnystva* [Technologies of production of plant growing products]. Kyiv: Slovo, 2008. 988 p.

12. Zinchenko O., Salatenko V., Bilonozhko M. *Roslynnystvo* [Plant growing]. Kyiv: Vyshcha osvita, 2003. 591 p.

РОЗДІЛ III. ПИТАННЯ ТЕХНІЧНИХ НАУК

УДК 004.9:556.16

ІНФОРМАЦІЙНИЙ МОДУЛЬ ОБРОБКИ СТАТИСТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПРО РІВНІ ПАВОДКОВИХ ВОД

кандидат технічних наук, Клапоущак О.І.,
кандидат технічних наук, доцент, Штаєр Л.О.

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу,
Україна, Івано-Франківськ

Проведено аналіз сучасного стану проблеми прогнозування паводкових процесів. Наведено алгоритм прогнозування рівня паводкових вод на основі спостережень за розвитком паводкових явищ. Стаття містить результати розроблення алгоритму та інформаційного модулю в програмному середовищі R, який дозволяє здійснити збір статистичної інформації та побудову математичної моделі зміни рівня паводкових вод для реалізації методу прогнозування рівня паводкових вод за даними про минулі паводки на обраній річці. Розроблений модуль застосований при пошуку та побудові апроксимаційних кривих паводкових процесів з використанням статистичних даних про рівні води за даними з автоматичних гідропостів Українського гідрометеорологічного центру. Одержані результати підтвердили адекватність розробки.

Ключові слова: паводкові води, метод прогнозування, рівень води, апроксимація, адекватність моделі.

кандидат технических наук, Клапоущак О.И., кандидат технических наук, доцент Штаер Л.Е. Информационный модуль обработки статистической информации об уровнях паводковых вод / Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа, Украина, Ивано-Франковск

Проведен анализ современного состояния проблемы

прогнозування паводкових процесів. Представлен алгоритм прогнозування рівня паводкових вод на основі даних спостережень за розвитком паводкових явищ. Стаття містить результати розробки алгоритма та інформаційного модуля в програмній середі R, який дозволяє здійснити збір статистичної інформації та побудову математичної моделі зміни рівня паводкових вод для реалізації методу прогнозування рівня паводкових вод за даними про попередні паводки на вибраній річці. Розроблений модуль застосовано для пошуку та побудови апроксимаційних кривих паводкових процесів з використанням статистичних даних про рівні води за даними автоматичних гідропостів Українського гідрометеорологічного центру. Отримані результати підтвердили адекватність розробки.

Ключові слова: паводкові води, метод прогнозування, рівень води, апроксимація, адекватність моделі.

Ph.D., Klapoushchak O.I., Ph.D., associate professor Shtaiier L.O. Software Unit for Processing Statistical Information on Flood Water Level / Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ukraine, Ivano-Frankivsk

The analysis of the current state of the problem of flood forecasting is given. An algorithm of forecasting water levels based on observing data in the flood period is shown. The article contains the results of algorithm and software unit development in software environment R. The unit allows collecting statistical information and constructing the mathematical model of forecasting water levels for implementation the method of forecasting water levels based on statistics of previous floods in the selected river. Designed unit is used in finding and constructing approximating curves in flood period using statistical data on water levels based on the data of Ukrainian Hydrometeorological center. The experimental studies have confirmed the adequacy of the model.

Key words: flood water, forecasting method, water level, approximation, adequacy model.

Вступ. Негативні наслідки від паводків (короткочасне підвищення рівня води в потоці до піку, з якого рівень води відступає з повільнішими темпами) проявляються на 27 % території України, де проживає майже третина населення. Населення і економіка країни зазнають при цьому значних збитків. Найбільшої шкоди від паводків зазнають гірські та передгірські райони Карпат [1, с. 9-10], де ріки є гірськими, з швидкою течією, з переважно дощовим живленням. Паводки і повені на них бувають в період літніх дощів. Інші ріки – рівнинного типу, переважно з сніговим живленням. Паводки і повені на них найчастіше є наслідком весняного танення снігу.

Причинами виникнення паводкових вод є природні фактори, які поділяються на кліматологічні (кількість атмосферних опадів, вологість повітря, температура повітря, висота снігового покриву (метеорологічні)) та частину кліматологічних факторів (гідрологічні), а також антропогенні чинники (руйнування природних стоків, відсутність водосховищ на гірських річках і т.д.).

Відповідно [2, с. 27] методи прогнозування паводкових вод поділяються на: детерміновані, в яких основним фізичним феноменом виникнення паводкових вод вважається проникнення атмосферних опадів у басейн ріки, та ймовірнісні, в яких паводки розглядаються як випадковий (раптовий) потік води, який виникає протягом певного періоду і декілька раз, і може бути прогнозований за допомогою статистичних пакетів.

Аналіз існуючих методів і моделей контролю та прогнозування рівня паводкових вод [3-5] дозволив виділити такі основні їх недоліки: врахування лише одного або двох метеорологічних показників; відсутність взаємозв'язку атмосферних опадів з іншими кліматологічними показниками; неврахування морфометричних характеристик водозборів. Діючі автоматизовані інформаційно-вимірювальні системи (AIBC) володіють такими недоліками: високі економічні затрати на розробку та впровадження в експлуатацію систем та технічних засобів; неналежне фінансування з боку держави не дозволяє створювати достатню кількість AIBC, гідропостів з метою попередження про виникнення паводкових вод [3, с. 101-102]. Саме тому, впровадження дистанційних методів спостережень на гідрологічних постах – прогресивний шлях у вирішенні ряду водогосподарських задач.

З врахуванням вище сказаного, авторами [6, с. 476] розроблено метод прогнозування рівня води в паводковий період на основі інформації про минулі паводки на даній річці. Для реалізації вказаного методу необхідна статистична інформація про розвиток паводку на конкретній водоймі.

Формулювання мети статті та задач. Метою статті є розроблення інформаційного модулю збору та обробки статистичної інформації про рівні води за даними Українського гідрометеорологічного центру, який дасть змогу в складі системи контролю та прогнозування рівня паводкових вод своєчасно надавати достовірну інформацію про стан водних об'єктів та створювати прогноз паводку в цілому.

Розроблення інформаційного модулю потребує вирішення наступних задач: реалізація можливості автоматизованого читання інформації про статистичні дані рівнів води з автоматичних гідрологічних станцій; розроблення алгоритму виявлення початку та завершення паводку; розроблення алгоритму співставлення побудованої апроксимаційної кривої і паводків, які вже мали місце в минулому на даній ділянці річки.

Виклад основного матеріалу статті. Метод прогнозування рівня

паводкових вод [6, с. 476] належить до методів екологічного контролю і може знайти застосування в екологічній експертизі при оцінці небезпеки та прогнозуванні дії паводкових вод та розробці математичних методик і систем для проведення прогнозування. Відповідно до класифікації [2, с. 27] він належить до імовірнісних методів.

В основу методу поставлено задачі вибору вагомих метеорологічних і фізико-географічних параметрів водозбору, та, з метою зниження складності формування прогнозу, побудову кривої прогнозу зміни рівня паводкових вод у часі із визначенням допустимого рівня води рік у точці прогнозу.

Відмінними рисами запропонованого методу, в порівнянні з відомими методами та підходами, є можливість спрогнозувати рівень паводкових вод, врахування водно-фізичних властивостей ґрунтів (водопроникність, вологоємність), метеорологічних даних та геофізичної інформації про водозбори на основі статистичних даних на досліджуваній ділянці.

Метод прогнозування рівня паводкових вод реалізується відповідно до етапів:

1 На основі статистичних даних про декілька паводків, для кожного з них вибираємо N вимірювань рівня (y_i, t_i) , $i=1, \dots, N$, де y_i – рівень паводкових вод у момент часу t_i ; визначаються характерні параметри $b_{1,2}$ та $c_{1,2}$ (коефіцієнти лінійної регресії) для побудови кривої прогнозу зміни рівня паводкових вод за формулами:

$$b_j = \frac{N \sum \tilde{y}_i \tilde{t}_i - \sum \tilde{y}_i \sum \tilde{t}_i}{N \sum \tilde{t}_i^2 - (\sum \tilde{t}_i)^2}; \quad c_j = \frac{1}{N} (\sum \tilde{y}_i - b_j \sum \tilde{t}_i), \quad (1)$$

де $j=1,2$; $\tilde{y}_i = y_i$ – рівень паводкових вод у момент часу t_i ; $\tilde{t}_i = y_i(t_i - t_0)^2$, t_0 – час, при якому зафіксований максимальний рівень паводкових вод.

2 Побудова апроксимуючої кривої для кожного з паводків проводиться на основі формули:

$$f_i = \frac{c_j}{b_j \cdot (t_i - t_0)^2 + 1}, \quad j=1,2, \quad (2)$$

де c_j , b_j – коефіцієнти за формулою (1), що знаходяться за методом найменших квадратів до моменту $t=t_0$, який відповідає піку паводку ($j=1$), та після пікового моменту ($j=2$).

3 На основі побудованих апроксимуючих кривих про формування двох і більше паводків визначається момент початку паводку за статистичними даними про мінімальний приріст рівня паводкових вод та атмосферних опадів (базові значення) і тривалість паводку.

4 З використанням даних АІВС у реальному часі здійснюється збір

даних про рівень паводкових вод та кількість атмосферних опадів (а також інших визначених вагомих факторів [6, с. 476]). Проводиться аналіз приросту рівня паводкових вод та кількості атмосферних опадів (вагомих факторів). Якщо для даного об'єкту значення більші/рівні за базові, то проводиться прогнозування:

4.1 за прогнозованими метеорологічними даними про вагомні фактори розвитку обчислюється критерій відповідності j^* для кожного з минулих паводків:

$$\arg \min_i \left\{ \sum (x_k^i - x_k^p)^2 \right\} = j^*, \quad (3)$$

де x_k^p – прогнозовані значення вагомих факторів ($k = 1, \dots, M_0$), M_0 – кількість вагомих факторів; x_k^i – статистичні дані про k -ий вагомий фактор, які були характерні для i -го паводку, що спостерігався на даній території.

4.2 крива прогнозу відповідає мінімальному значенню j^* .

Прогнозування рівня паводкових вод за наведеною методикою полягає у визначенні прогнозованого рівня паводкових вод на інтервал часу, а врахування допустимого рівня води ріки в точці прогнозу дозволяє визначити досягнення рівня корінних берегів (перший рівень захисту паводків).

Розроблений в роботі інформаційний модуль передбачає можливість автоматизованого читання інформації про статистичні дані рівнів води з автоматичних гідрологічних станцій України з офіційного інформаційного серверу Українського гідрометеорологічного центру (режим доступу: <http://hydro.meteo.gov.ua/>) та обробку завантажених даних з метою виявлення паводкових процесів та побудову апроксимаційних кривих, що описують вказані процеси (пункти 1-3 наведеного вище алгоритму прогнозування).

Розроблення інформаційного модулю збору та обробки статистичної інформації реалізовано в середовищі програмування R, яке орієнтоване на статистичні розрахунки, написання різного роду програм обробки, аналізу даних та представлення результатів в графічному вигляді. Для динамічного налаштування і демонстрації результатів широкому загалу застосовано пакет Shiny (фреймворк для швидкої розробки web-додатків). З використанням вказаного пакету розроблено web-орієнтований інформаційний модуль (рис. 1), який дозволяє вибирати в якості параметрів гідрологічний пост та період спостереження за рівнями води, які зафіксовані автоматичними гідрологічними станціями.

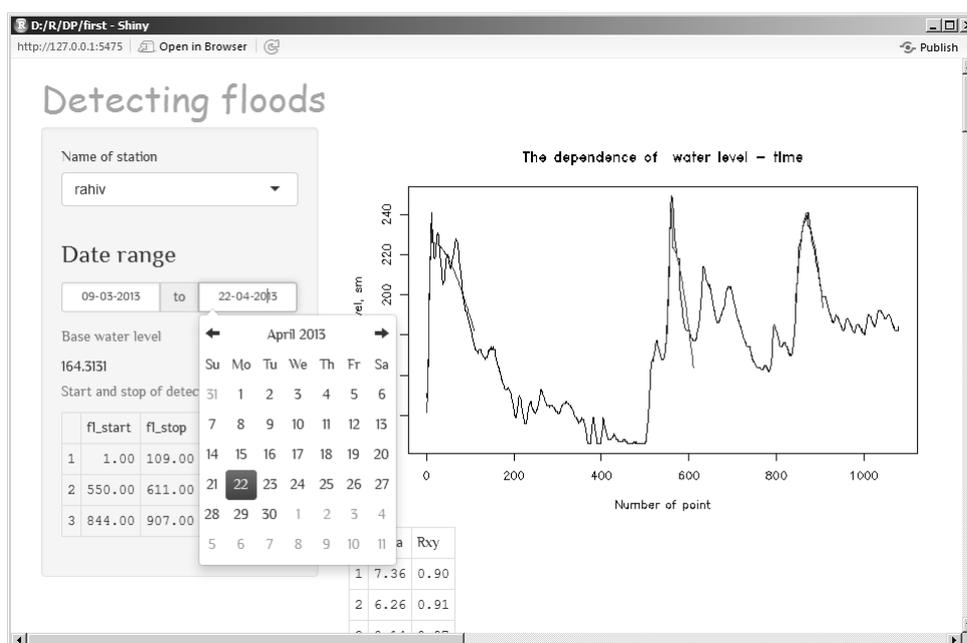

Рис. 1. Вікно програми

Алгоритм роботи модуля включає наступні етапи.

1 Завантаження даних з сайту Українського гідрометеорологічного центру: реалізовано з використанням пакету XML, функції якого дозволяють перетворити html в об'єкт, який далі можна розбивати на частини засобами R з використанням мови запитів до елементів XML-документа XPath.

2 Аналіз та обробка невизначених елементів (NA): деякі комірки таблиці даних рівнів води, які завантажуються з сайту <http://hydro.meteo.gov.ua/> можуть бути пропущені, тому здійснюється перевірка елементів таблиці на невизначені елементи (NA) та заміна їх значень на середні з відомих значень про рівні води за попередній і наступний відомі періоди. За наявності послідовно відсутніх елементів таблиці проводиться лінійна інтерполяція значень.

3 Пошук початку та завершення паводку: алгоритм знаходження точки початку паводку полягає в формуванні вектору першої похідної з кроком 1 (відповідає періоду збору даних з сайту – 1 год.). Також обчислюються додаткові вектори для індикації наявності декілька підряд рівнів збільшення та зменшення похідної (монотонне зростання та спадання рівня води). Критерій визначення точки, яка може бути початком паводку – монотонне зростання рівня в 4-х точках; критерій визначення точки, яка може бути точкою завершення паводку – монотонне спадання в 2-х точках.

Визначається базовий рівень води для обраного інтервалу спостереження: усереднюються всі значення точок, які за похідною входять в діапазон від -1 до 1. Такий спосіб встановлення базового рівня зумовлений тим, що паводок – це аномальний період підняття води, тому для встановлення базового рівня конкретної водойми враховуються

тільки ті точки, де рівень води тримався на одному рівні. Графічні залежності встановлення початку/завершення паводків наведено на рис. 2. Формування векторів початку та завершення паводку проводиться за одночасного виконання наступних умов: перевищення базового рівня води та приріст більше ніж 4 см значення вектора похідної (початок) або перевищення базового рівня води та спад на 3 см значення вектора похідної (завершення паводку) (рис. 2, в, г).

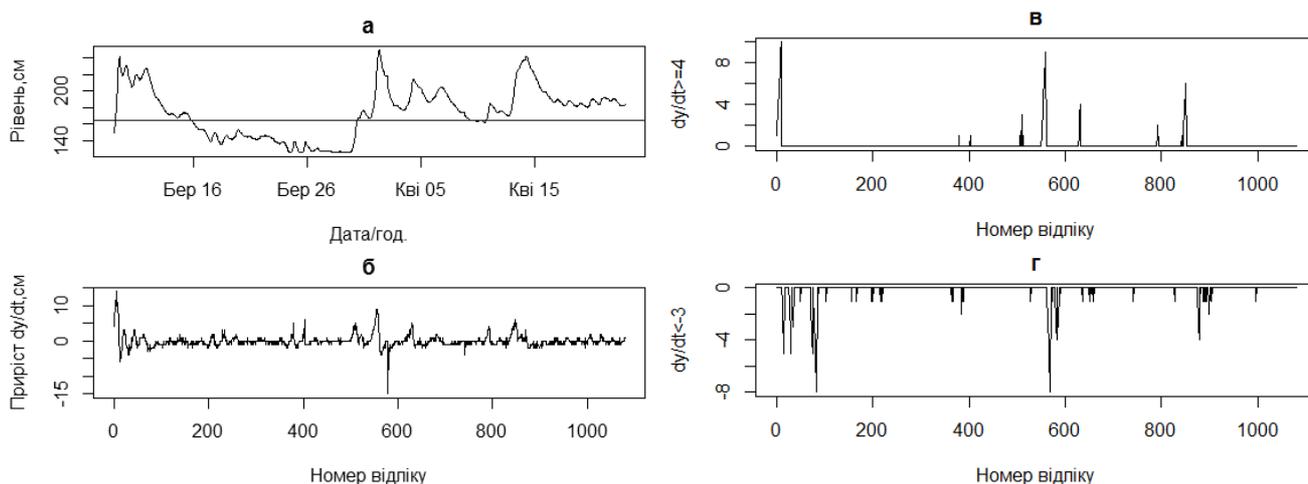

Рис. 2. Пошук початку та завершення паводку: а – рівень води за період; б – вектор похідної; в – індикація початку, г – індикація завершення паводку

Далі зі сформованих векторів вилучаються ті відліки, які йдуть послідовно, узгоджується їх довжина та виконання умови про те, що відлік початку паводку є меншим за відлік завершення паводку (на рис. 3 горизонтальна лінія – базовий рівень води, вертикальні суцільні лінії – початок підняття, а вертикальні штрихові – завершення спаду води).

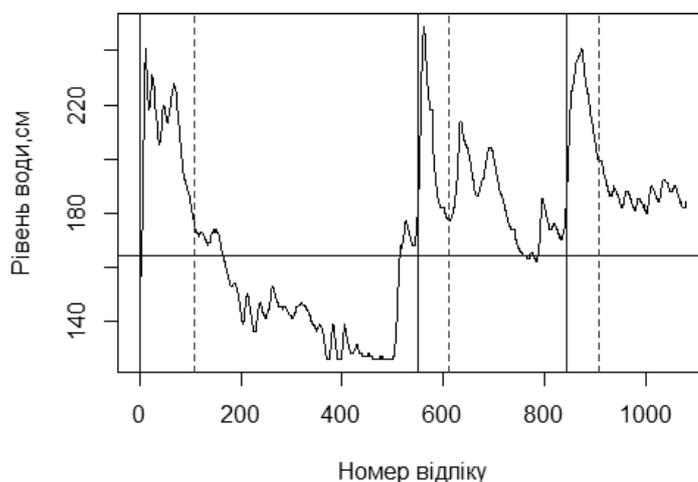

Рис. 3. Визначення початку та завершення паводку на досліджуваному інтервалі часу

4 Нормування статистичних даних: для узагальнення одержаної інформації про зміну рівня води (оцінка можливого підняття рівня води

над поточним рівнем) в паводковий період проводиться нормування рівнів шляхом ділення даних у визначені періоди на рівень, який був характерний для моменту початку паводку (рис. 4).

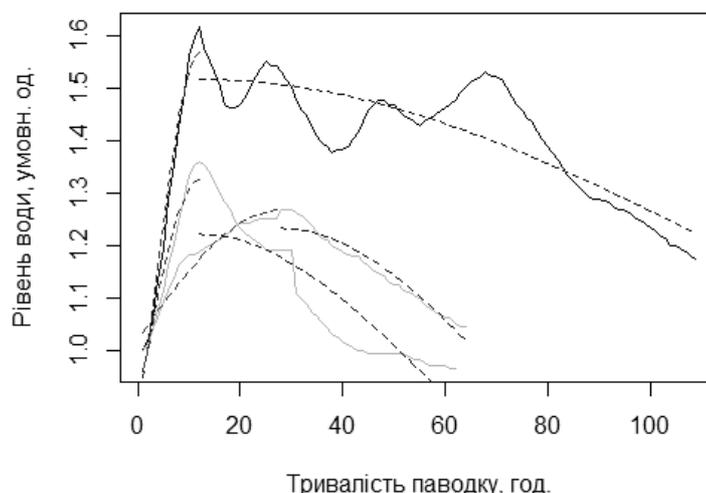

Рис. 4. Нормування статистичних даних про динаміку рівня води за різні інтервали часу

5 Побудова апроксимаційних кривих: математична модель (1)-(2), за якою проводиться апроксимація зібраних статистичних даних, розбиває експериментальні дані на дві частини за часом максимального підйому води та будує апроксимаційну криву на кожному з інтервалів, що забезпечує вищий ступінь наближення кривої прогнозу та статистичних даних [6, с. 475].

6 Оцінка адекватності побудованих статистичних моделей: адекватність побудованих кривих оцінюється за двома показниками:

– коефіцієнтом кореляції, який обчислюється за статистичними даними відповідно для кожного паводку y_i та кривою, яка побудована за допомогою апроксимації f_i :

$$r_{xy} = \frac{\sum_{i=1}^m (f_i - \bar{f})(y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (f_i - \bar{f})^2 \sum_{i=1}^m (y_i - \bar{y})^2}}, \quad (4)$$

де \bar{f} , \bar{y} - математичні очікування, m - довжина векторів f та y , $i = 1, \dots, m$;

– максимальною величиною відхилення статистичних даних і даних, які прогнозовані за апроксимаційною кривою.

За статистичними даними про рівні води, які зареєстровані автоматичною гідрологічною станцією на пості Рахів-Тиса в період 09.03 – 22.04.2013 рр., побудовано апроксимаційні криві (на рис. 4 відповідні криві позначено штриховими). Встановлено, що коефіцієнт кореляції для трьох виявлених періодів підняття води становить 0,9 – 0,97, що говорить про високий ступінь відповідності побудованих апроксимаційних

кривих статистичним даним. Максимальне відхилення між експериментальними даними та прогнозованою моделлю (рис. 4) становить на першому інтервалі 7,3 см, на другому – 6 см, а на третьому взагалі відсутнє. Визначені відхилення знаходяться в коридорі сезонних коливань, які є допустимими в прогнозуванні.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В роботі розроблено та реалізовано чисельний алгоритм збору та обробки статистичних даних про рівні паводкових вод та побудову, на основі одержаної інформації, апроксимуючих кривих, які дозволяють сформулювати прогноз на величину підняття води в паводковий період. Зібрані статистичні дані дають можливість побудувати математичну модель розвитку паводку та проводити подальші дослідження із встановлення ступеню впливу метеорологічних факторів на формування паводку. Подальші дослідження будуть направлені на розроблення алгоритму врахування вагомих факторів, що впливають та розвиток паводку, та встановлення відповідності певному виду паводку за прогнозованими метеорологічними умовами на обраній ділянці водойми.

Література:

1. Адаменко О.М. Про причини та можливості попередження й зниження катастрофічних наслідків регіональних паводків у західному регіоні України. / О.М. Адаменко // *Природа Західного Полісся та прилеглих територій*. – 2009. – №6. – С. 9-16.
2. Ward R.C. *Floods: A Geographical Perspective (Focal Problems in Geography)* / R.C. Ward – London: Macmillan, 1978. – 244 p.
3. Заміховський Л.М. Аналіз методів і систем контролю та прогнозування рівня паводкових вод / Л.М. Заміховський, О.І. Клапоущак // *Нафтогазова енергетика*. – Івано-Франківськ: ІФНТУНГ. – 2011. – Вип. 2(15) – С. 99 – 105.
4. *Manual on flood forecasting and warning* // *World Meteorological Organization*. – Switzerland: WMO. – 2011. – No. 1072 – 142 p.
5. Шуфнарович М.А. Інтелектуальна система прийняття рішень при прогнозуванні повеней / М.А. Шуфнарович, М.І. Горбійчук // *Інформаційні технології в освіті, техніці та промисловості: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції аспірантів, молодих вчених і студентів, м. Івано-Франківськ, 8 – 11 жовтня 2013 р.* – Івано-Франківськ, 2013 – С.178-180.
6. Zamikhovskii L.M. *The flood process mathematical modelling an their prediction methods based on static data* / L.M. Zamikhovskii, A.P. Oliinyk, O. I. Klapoushchak, L.O. Shtaiyer // *Life Science Journal*. – 2014. – №11(8s). – pp. 473-477.

References:

1. Adamenko O.M. *The Reasons and Possibilities of Preventing and Reducing Regional Catastrophic Floods in Western Ukraine*. / O. M.

- Adamenko // *Pryroda Zaxidnoho Polissja ta prylehlykh terytorij*. – 2009. – №6. – S. 9-16.
2. Ward R.C. *Floods: A Geographical Perspective (Focal Problems in Geography)* / R.C. Ward – London: Macmillan, 1978. – 244 p.
3. Zamixovskij, L.M. *Analysis of methods and systems for monitoring and forecasting of flood water* / L.M. Zamixovskij, O.I. Klapoushchak // *Naftohazova enerhetyka*. – Ivano-Frankivsk: IFNTUOG. – 2011. – Issue 2(15) – S. 99 – 105.
4. *Manual on flood forecasting and warning* // World Meteorological Organization. – Switzerland: WMO. – 2011. – No. 1072 – 142 p.
5. Shufnarovych M.A. *Intelligent system of decision-making in forecasting floods* / M.A. Shufnarovych, M.I. Gorbijchuk // *Informacijni texnologiji v osviti, texnici ta promyslovosti: Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferencii aspirantiv, molodykh uchenykh i studentiv, Ivano-Frankivsk, October 8 – 11, 2013*. – Ivano-Frankivsk, 2013 – S. 178-180.
6. Zamikhovskii L.M. *The flood process mathematical modelling an their prediction methods based on static data* / L.M. Zamikhovskii, A.P. Oliinyk, O. I. Klapoushchak, L.O. Shtaiyer // *Life Science Journal*. – 2014. – №11(8s). – pp. 473-477.

УДК [664.65.022.3:635.24] – 026.5

ВПЛИВ НЕТРАДИЦІЙНОЇ ДОБАВКИ НА СТРУКТУРНО-МЕХАНІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ХЛІБОПЕКАРНОГО ТІСТА

кандидат технічних наук, Салавеліс А.Д.,
кандидат технічних наук, Павловський С.М.,
доктор технічних наук, Тележенко Л.М.

Одеська національна академія харчових технологій, Україна, Одеса

У статті представлений аналіз результатів досліджень структурно-механічних властивостей пшеничного тіста при внесенні в стандартну рецептуру хлібобулочного виробу добавки рослинного походження. Як добавка використовувався – інулонг, оздоровча дія якого обумовлена особливостями його хімічного складу а саме, високим вмістом інуліну. У статті показано як впливає добавка, що вноситься при приготуванні опари й тіста, на адгезійну напругу тіста і граничну напругу зсуву за допомогою методу пенетрації. Згідно отриманих експериментальних даних з структурно-механічних властивостей пшеничного тіста з добавкою, дані рекомендації з можливості використання добавки при виробництві хлібобулочних виробів з заздалегідь заданими лікувально – профілактичними властивостями.

Ключові слова: добавка, інулонг, опара, тісто, адгезія, пенетрація.

кандидат технических наук, Салавелис А.Д., кандидат технических наук, Павловский С.Н., доктор технических наук, Тележенко Л.Н. Влияние нетрадиционной добавки на структурно-механические свойства хлебопекарного теста / Одесская национальная академия пищевых технологий, Украина, Одесса

В статье представлен анализ результатов исследований структурно-механических свойств пшеничного теста при внесении в стандартную рецептуру хлебобулочного изделия добавки растительного происхождения. В качестве добавки использовался – инулонг, оздоровительное действие которого обусловлено особенностями его химического состава, а именно высоким содержанием инулина. В статье показано как влияет вносимая добавка на адгезионное напряжение теста и предельное напряжение сдвигу в результате пенетрационных испытаний.

Согласно полученных экспериментальных данных по структурно-механическим свойствам пшеничного теста с добавкой, даны рекомендации по возможности её использования при производстве хлебобулочных изделий с заданными лечебно–профилактическими свойствами.

Ключевые слова: инулонг, добавка, опара, тесто, адгезия, пенетрация

Candidate of engineering sciences, Salavelis A.D., candidate of engineering sciences, Pavlovsky S.N., doctor of engineering sciences, Telezhenko L.N. Impact on alternative supplements structural and mechanical properties test breadmaker / Odessa National Academy of Food Technologies, Ukraine, Odessa

In this article the results of researches of structural and mechanical properties of wheat bakery dough with new vegetable addition are presented. As addition was used - inulong, that is got at processing earthen pear - topinambour. Addition possesses a health action due to the features of chemical composition, there is much inulin in her. Researches proved influence of addition on resilient and adhesion properties of bakery dough.

The results of scientific experiments allowed to work out recommendations on the use of addition, also to work out technology of panification with new addition. New bread possesses a health and curative effect

Key words: inulong, addition, leavened dough, dough, additive

Проблема харчування людей з порушенням обміном речовин завжди стояла досить гостро. Обмежений список дозволених до вживання продуктів створив передумови для розробки нових спеціалізованих

виробів з заздалегідь заданими лікувально – профілактичними властивостями.

Функціональні або оздоровчі продукти – це продукти, які містять інгредієнти, які підвищують опірність захворюванням, поліпшують фізіологічні процеси в організмі людини, сприяючи тривалому збереженню активного способу життя. Ці продукти призначені для широкого кола споживачів, повинні входити в раціон харчування та володіти такими основними якостями, як харчова цінність, смакові якості і фізіологічний вплив. Вони не є ліками і не можуть виліковувати, але допомагають попередити хвороби і старіння організму в ситуації, екологічної обстановці завдяки наявності в складі певних добавок, які і формують ці оздоровчі, профілактичні та функціональні властивості.

У нашій країні хліб продовжує залишатися основним продуктом харчування - добове споживання складає 320-360 г/чол., тоді як до європейських країнах цей показник в два рази менше і складає 120-160 г/чол. Асортимент хлібобулочних виробів, що випускаються, в нашій країні досить широкий, проте, ведеться активна робота з пошуку нових видів цукрознижуючих добавок рослинного походження і добавок з оздоровчими властивостями з метою задоволення зростаючого запиту споживачів на новий вид хлібобулочної продукції. Однією з таких добавок є інулонг, технологія отримання якого з топінамбура розроблена на кафедрі органічної хімії Одеської національної академії харчових виробництв і захищена патентом.

Будь-яка добавка, що вводиться в стандартну рецептуру хлібобулочних виробів, впливає на фізико-хімічні, структурно-механічні властивості і показники якості напівфабрикатів і готових виробів.

Метою дослідження є вивчення впливу інулонга, що вводився в якості добавки, на структурно-механічні властивості напівфабрикатів хлібопекарського виробництва.

Відомо, що структурно - механічні властивості залежать від рецептурного складу продукту, тобто від хімічного складу рецептурної сировини і впливають на ефективність технологічних процесів і устаткування, дозволяють управляти процесами виробництва з метою отримання продуктів з високими показниками якості.

Оздоровча дія інулонга обумовлена особливостями його хімічного складу (табл.1), а саме, високим вмістом інуліну - біологічно активного полідисперсного фруктана, утвореного Д-фруктозою з молекулярною вагою 5 000-6 000, присутністю вітамінів групи Д, С і найважливіших мікро- і макроелементів [1].

Молекула інуліну складається з 35 – 42 залишків фруктози. При гідролізі інуліну отримують суміш цукрів, які містять 74,2 – 95,2 % фруктози, 5,3 – 4,1 % глюкози і 0,5-0,7 % олігосахаридів. Численні дослідження показали, що вживання речовин які містять інулін, у хворих на цукровий діабет викликає значне зменшення вмісту цукру в крові,

дозволяє різко скоротити ін'єкції інсуліну і сприяє зменшенню маси тіла хворих.

Відомо, що в усіх механічних процесах харчових виробництв відбувається контактна взаємодія оброблюваного матеріалу з поверхнями робочих органів машин, пристроїв, апаратів. Під адгезією розуміють явище прилипання різних по структурі матеріалів при їх поверхневому контакті, внаслідок чого утворюється адгезійний зв'язок.

Ці властивості характеризують поведінку продукту при дії на нього напруги і широко використовуються для розрахунку різних технологічних процесів і для оцінки якості продуктів: в'язкість, період релаксації, модулі пружності зсуву, міцність структури і т. д.

Поверхневі властивості характеризують поведінку поверхні продукту на межі розділу з поверхнею конструкційного матеріалу при нормальному відриві або зсуву: адгезія, злипання, коефіцієнт зовнішнього тертя [5]. Розрахована адгезійна напруга досліджуваних зразків тіста приведена в таблиці 2.

Згідно отриманих даних встановлено, що при контакті із сталеву поверхнею адгезійна напруга у безопарному тісті з 10 % інулонга зменшується в 1,6 разів, з 15 % інулонга - в 1,7 разів в порівнянні з контрольним зразком.

Таблиця 1

Хімічний склад інулонга

Показники хімічного складу	Кількість, мг\100 г
«Сирий жир»	0,63
Загальна кількість спирторозчинних речовин в т.ч. цукрів	10,3 6,6
Загальна кількість розчинних у холодній воді речовин в т.ч. цукрів	14,2 8,1
Розчинні в гарячій воді олігосахари	17,5
Інулін	35,1
Пектинові речовини водорозчинні	0,7
Протопектин	1,0
Геміцелюлоза	5,3
Целюлоза	4,8
Білкові речовини	2,8

При контакті з алюмінієм адгезійна напруга зменшується в порівнянні з контрольним зразком, в 1,6 разів і 2,6 раза відповідно (рис. 1, 2).

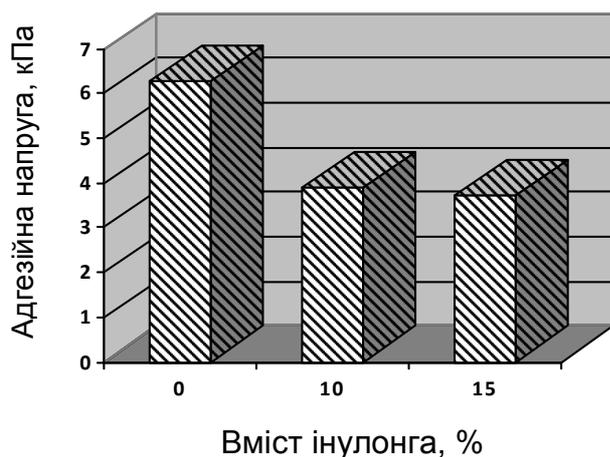

Рис.1. Зміна адгезійної напруги безопарного тіста з інулонгом при контакті із сталю

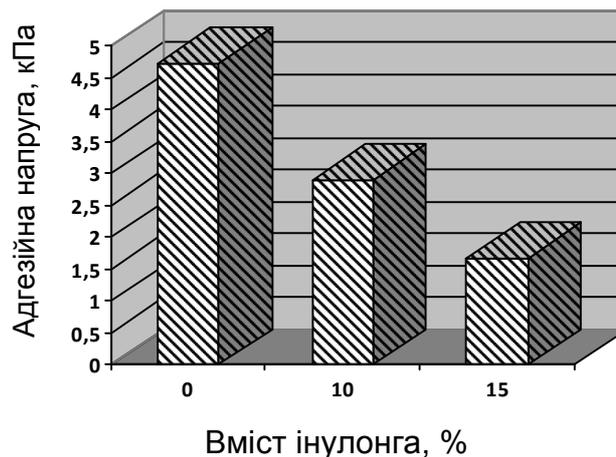

Рис.2. Зміна адгезійної напруги безопарного тіста з інулонгом при контакті із алюмінієм

Таблиця 2

Показники адгезійної напруги

Найменування напівфабрикату Контактна поверхня	Адгезійна напруга, кПа	
	сталю	алюміній
Тісто безопарне з інулонгом		
Контрольний зразок	6,29	4,73
Зразок з 10 % інулонга	3,9	2,9
Зразок з 15 % інулонга	3,7	1,86
Тісто опарне з введенням інулонга в опару		
Контрольний зразок	2,96	3,04
Зразок з 10 % інулонга	3,7	3,04
Зразок з 15 % інулонга	4,07	4,22
Тісто опарне з введенням інулонга в тісто		
Зразок з 10 % інулонга	3,7	3,04
Зразок з 15 % інулонга	4,07	3,89

При введенні інулонга в опару адгезійна напруга тіста при контакті із сталлю збільшується, в порівнянні з контрольним зразком: з 10 % добавки в 1,3 рази, з 15 % добавки - в 1,4 раз. При контакті з алюмінієвою поверхнею адгезійна напруга тіста з 10 % добавки не міняється, з 15 % добавки збільшується в 1,4 раза (рис. 3, 4).

Аналіз зміни адгезійної напруги опарного тіста з введенням добавки в тісто показав його зростання при контакті із сталлю в порівнянні з контрольним зразком в 1,3 рази (10 % добавки) і в 1,4 рази (15 % добавки).

При контакті з алюмінієвою поверхнею адгезійна напруга збільшується в 1,3 рази в порівнянні з контрольним зразком при введенні 15 % інулонга, а при введенні 10 % інулонга адгезійна напруга не змінюється в порівнянні з контрольним зразком (рис. 5, 6).

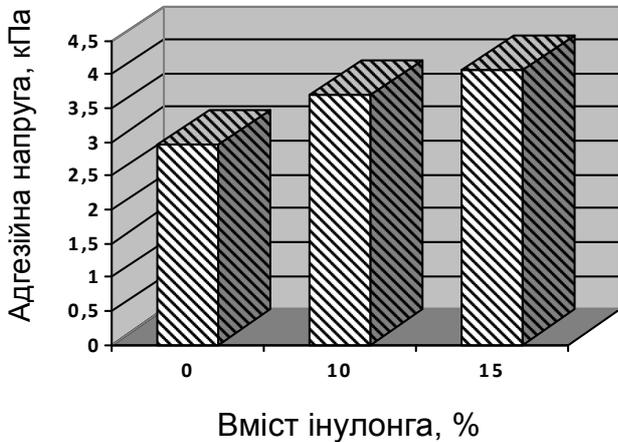

Рис.3. Зміна адгезійної напруги опарного тіста з додаванням інулон-га в опару при контакті із сталю

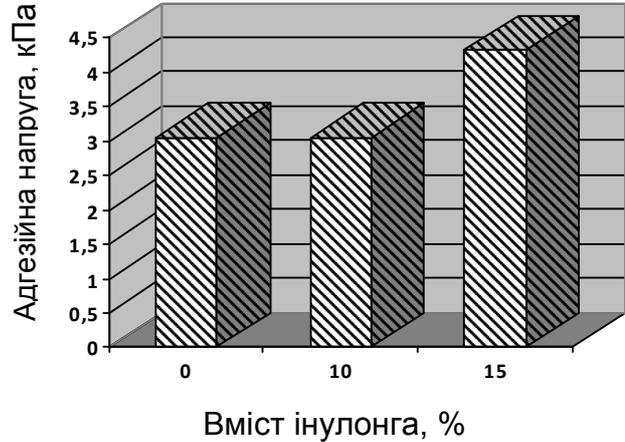

Рис.4. Зміна адгезійної напруги опарного тіста з додаванням інулон-га в опару при контакті із алюмінієм

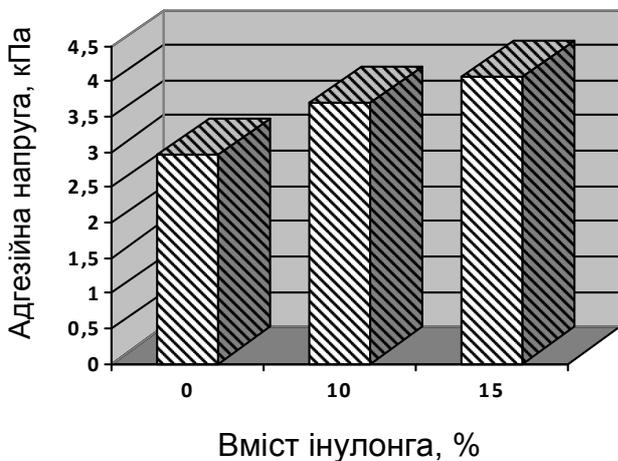

Рис.5. Зміна адгезійної напруги опарного тіста з додаванням інулон-га в тісто при контакті із сталю

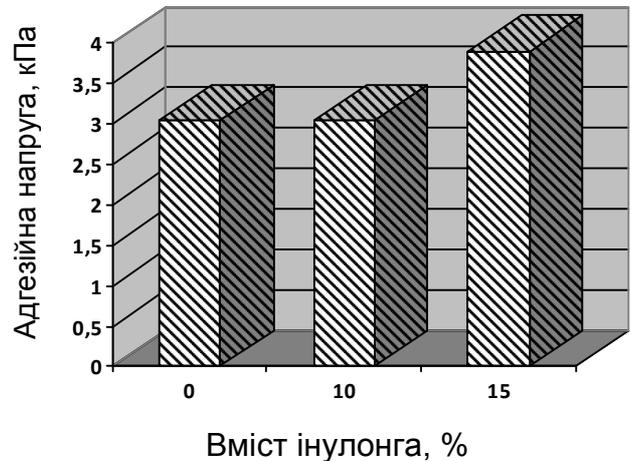

Рис.6. Зміна адгезійної напруги опарного тіста з додаванням інулон-га в тісто при контакті із алюмінієм

Визначення граничної напруги зсуву за допомогою пенетрації дозволяє досліджувати структурно - механічних властивості напівфабрикатів і готових виробів шляхом визначення опору проникненню тіла занурення із строго певними розмірами, масою і матеріалом при точно певній температурі за певний час. Результати пенетраційних досліджень є об'єктивними характеристиками, що відбивають опір матеріалу зсуву.

Основним значенням, отриманим при пенетрації, є гранична напруга зсуву, значення якого може бути визначене по формулі Ребіндера [6].

Розрахована гранична напруга зсуву досліджуваних зразків тіста приведена в таблиці 3 і на (рис. 7, 8).

Таблиця 3

Зміна граничної напруги зсуву виробів з добавкою

Найменування напівфабрикату	Гранична напруга зсуву, кПа
Тісто безопарне з інулонгом	
Контрольний зразок	3,6
Зразок з 10 % інулонга	3,3
Зразок з 15 % інулонга	3,03
Тісто опарне з введенням інулонга в опару	
Контрольний зразок	1,98
Зразок з 10 % інулонга	1,4
Зразок з 15 % інулонга	0,8
Тісто опарне з введенням інулонга в тісто	
Зразок з 10 % інулонга	2,5
Зразок з 15 % інулонга	3,03

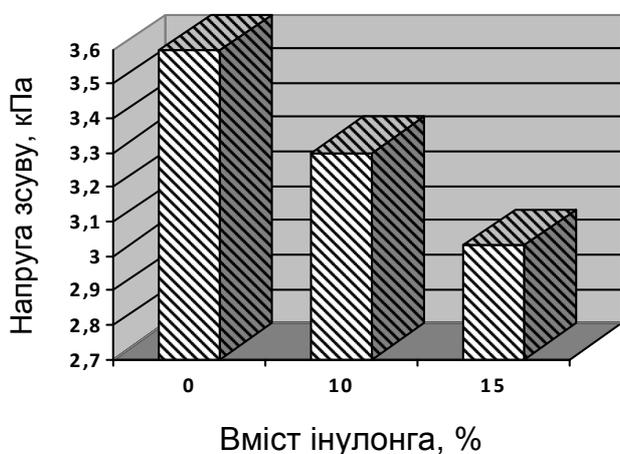

Рис.7. Зміна граничної напруги зсуву безопарного тіста з додаванням інулонга

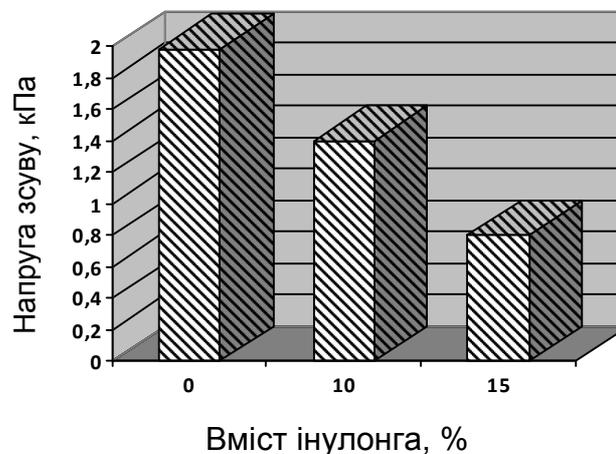

Рис.8. Зміна граничної напруги зсуву опарного тіста з додаванням інулонга в опару

Отримані дані показують, що гранична напруга зсуву збільшується у виробках з добавкою, тобто міцність тіста зростає.

Висновки. Таким чином, в теорію і практику сучасних технологій виробництва харчових продуктів все активніше впроваджують нетрадиційні добавки, призначені для вирішення технологічних і сировинних завдань.

В ході науково-експериментальних досліджень встановлено як впливає добавка, що вноситься при приготуванні опари й тіста, на

адгезійну напругу тіста і напругу зсуву за допомогою методу пенетрації. Згідно отриманих даних по структурно-механічним властивостям добавку рекомендуємо вводити безпосередньо у безопарне тісто або в тісто при опарному виробництві, оскільки добавка сприяє зміцненню структури тіста і зниженню його адгезійної здатності.

Література:

1. Инструкция – вкладыш препарата ИНУЛОНГ®
2. Капрельянци Л.В., Іорґачова К.Г. // Функціональні продукти, Одеса, 2003.
3. Данилова О.І., Драченко В.П., Шарова А.І. Вплив бохімічного складу фруктанвмісних добавок на якість хлібобулочних виробів. // Наукові праці ОДАХТ. – 2003. – Вип.25. – С.15 – 17.
4. Ауэрман Л.Я. // Технология хлебопекарного производства. – Москва: Легкая и пищевая промышленность. – 1984.
5. Дробот В.І. // Довідник з технології хлібопекарського виробництва. – Київ: Руслана. – 1998.
6. Бутенко Л.А., Бабиченко Л.В., Здобнов А.І. Основы стандартизации и контроль качества продукции общественного питания. // Киев: Вища школа. – 1986.

References:

1. Instruktziya – vkladysch preparata INULONG®
2. Kapreliants L.V., Iorhachova K.H. // Funktsionalni produkty, Odesa, 2003.
3. Danylova O.I., Drachenko V.P., Sharova A.I. Vplyv bokhimichnoho skladu fruktanvmisnykh dobavok na yakist khlibobulochnykh vyrobiv. // Naukovi pratsi ODAHT. – 2003. – Vyp.25. – S.15 – 17.
4. Auerman L.Y. // Tekhnologiya khlebopekarnogo proizvodstva. – Moskva: Legkaya i pishchevaya promyshlennost. – 1984.
5. Drobot V.I. // Dovidnyk z tekhnolohii khlibopekarskoho vyrobnytstva. – Kyiv: Ruslana. – 1998.
6. Butenko L.A., Babichenko L.V., Zdobnov A.I. Osnovy standartizatsii i kontrol kachestva produktsii obshchestvennogo pitaniya. // Kiev: Vishcha shkola. – 1986.

РОЗДІЛ IV. ПИТАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК ТА ПСИХОЛОГІЇ

УДК 378:31.3:355.23

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИЧНОЇ СИСТЕМИ НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ВІЙСЬКОВО-СПЕЦІАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН

кандидат педагогічних наук, Білявець С.Я.

Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Україна, м. Хмельницький

У статті представлено узагальнення особливостей методичної системи навчання майбутніх офіцерів-прикордонників військово-спеціальних дисциплін. З позиції системного підходу представлено основні складові методичної системи, яку можна розглядати як сукупність взаємозв'язаних елементів, які взаємодіють між собою і утворюють певну цілісність – зміст, форми, методи та результати навчання. Це дає підстави визначати цільовий, змістовий, операційно-дійовий, контроль-регулювальний та оціночно-результативний компоненти методичної системи навчання майбутніх офіцерів-прикордонників військово-спеціальних дисциплін.

Ключові слова: майбутні офіцери-прикордонники, навчання військово-спеціальних дисциплін, методична система, оперативно-службова діяльність, педагогічна система.

кандидат педагогических наук, Билявец С.Я. Особенности методической системы обучения будущих офицеров-пограничников военно-специальных дисциплин / Национальная академия Государственной пограничной службы Украины имени Богдана Хмельницкого, Украина, г. Хмельницкий

В статье представлено обобщение особенностей методической системы обучения будущих офицеров-пограничников военно-специальных дисциплин. С позиции системного подхода представлены основные составляющие методической системы, которую можно рассматривать как совокупность взаимосвязанных элементов, которые взаимодействуют между собой и образуют определенную целостность – содержание, формы, методы и результаты. Это дает основания определить целевой, содержательный, операционно-действенный, контрольно-регулирующий и оценочно-результативный компоненты методической системы обучения будущих офицеров-пограничников военно-специальных дисциплин.

Ключевые слова: будущие офицеры-пограничники, учения военно-специальных дисциплин, методическая система, оперативно-служебная деятельность, педагогическая система.

PhD in pedagogy, Sergey Bilyavets Features of methodical system of training of the future officers of border guards of the military-special disciplines / The National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi, Ukraine, Khmelnytsky

The article presents a synthesis of the features of methodical system of training of the future officers of border guards of the military-special disciplines. With a systematic approach positions are the main components of methodical system, which can be regarded as a set of interrelated elements that interact with each other and form a certain integrity – this content, forms, methods and results. This gives reason to identify the target, substantive, operational activities, control and adjustment, and an assessment and effective components of methodical system of training of the future officers of border guards of the military-special disciplines.

Keywords: future-guards officers, teaching special military disciplines, methodical system, the operational activity, pedagogical system.

Вступ. Необхідність участі військовослужбовців Державної прикордонної служби України (ДПСУ) в антитерористичній операції на сході України, необхідність здійснення прикордонниками охорони тимчасово неконтрольованих ділянок державного кордону після відновлення контролю над ними, підвищення рівня довіри населення до прикордонного відомства та його особового складу, а також впровадження європейських норм і стандартів у систему прикордонного контролю та удосконалення системи підготовки і комплектування обумовлюють необхідність підвищення рівня боєздатності органів і підрозділів охорони кордону, підвищення професійної компетентності персоналу. Це зумовлює необхідність оновлення методичної системи формування професійної компетентності офіцерів-прикордонників з урахуванням загальноєвропейських стандартів, передового зарубіжного досвіду, впровадження сучасних освітніх технологій, що мають на меті активізацію пізнавальної активності курсантів і слухачів, забезпечення високого рівня сформованості компонентів професійної компетентності та здатності до професійного розвитку.

Метою статті є узагальнення особливостей методичної системи навчання майбутніх офіцерів-прикордонників військово-спеціальних дисциплін.

Виклад основного матеріалу статті. Характеристику навчання військово-спеціальних дисциплін майбутніх офіцерів-прикордонників з позиції системного підходу доцільно розпочати з того, що у складному питанні про компонентний склад педагогічних систем серед дослідників немає єдності поглядів. Це пояснюється тим, що вибір компонентів, тобто підсистем, може відбуватись за різними критеріями, а педагогічна система може досліджуватись як в статичі, так і в динаміці. Для уявлення педагогічної системи в статичі, на думку В. Сластьоніна, досить

виділення чотирьох взаємопов'язаних компонентів: суб'єктів – педагогів і вихованців, змісту освіти і матеріальної бази [1, с. 105–106].

Отже, з точки зору системного підходу педагогічний процес можна розглядати як систему – сукупність взаємозв'язаних елементів, які взаємодіють між собою і утворюють певну цілісність. Основними складовими педагогічного процесу є зміст, форми та методи, результати. Це дає підстави визначати цільовий, змістовий, операційно-дійовий, контрольно-регулювальний та оціночно-результативний компоненти педагогічного процесу. Відсутність якогось із них порушує його цілісність [2, с. 61–62].

Перш за все розглянемо *цільовий* компонент навчання майбутніх офіцерів-прикордонників військово-спеціальних дисциплін. Необхідно зазначити, що особливості визначення і реалізації педагогічної мети докладно подано у наукових працях Н. Тализіної, у яких акцентується увага на необхідності реалізації наступності цілей, теоретичною основою яких є психологічна теорія діяльності і метод планомірного формування розумових дій на різних освітніх рівнях [3, с. 55]. Отже, мета є важливим показником ефективності навчальної діяльності у вищому військовому навчальному закладі.

Результати аналізу наукових праць [2; 3] дозволяють зробити висновок, що у сучасних вітчизняних системах освіти для формулювання педагогічної мети використовується модель випускника, основою якої є кваліфікаційна характеристика або освітньо-професійна програма. Першим кроком переходу від моделі випускника до моделі його підготовки у вищому військовому навчальному закладі є вибір і опис типових завдань (задач), які курсант – майбутній офіцер-прикордонник виконуватиме у своїй майбутній професійній діяльності. Опис цих завдань у певній послідовності дозволяє збудувати поступовість або ієрархію формування цілей вищої освіти.

Освітньо-професійною програмою підготовки офіцерів з кваліфікацією «бакалавр з охорони та захисту державного кордону» з галузі знань «25 Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону» спеціальності «252 Безпека державного кордону» з денною формою навчання строком 3 роки 10 місяців на основі повної загальної середньої освіти передбачено, що випускник Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького повинен уміти виконувати певні оперативно-службові функції та відповідні ним типові задачі, наприклад: підтримання підрозділу в постійній готовності, управління підрозділом під час виконання завдань в особливий період, охорона державного кордону на ділянці прикордонного підрозділу, управління повсякденною діяльністю прикордонного підрозділу та інші.

З урахуванням результатів наукових досліджень [3], а також на основі аналізу типових задач діяльності і тенденцій у їх зміні залежно від

умов, в яких відбувається освітня діяльність (соціально-економічних, військово-політичних, геополітичних, суспільних тощо) може бути побудована прогностична *модель сучасного офіцера-прикордонника*, а на її основі *модель випускника* вищого навчального закладу ДПСУ. Ця модель фактично є комплексом цілей підготовки майбутнього випускника НАДПСУ.

Водночас існує і проміжна мета, яка стає провідною під час формування конкретних знань і умінь на кожному освітньому рівні. У результаті *модель випускника* вищого навчального закладу можна подати як *цілісну систему, яка починається з кінцевої і проміжної мети і закінчується окремою метою вивчення комплексу військово-спеціальних дисциплін та темою окремих дисциплін*. Така взаємопов'язана система цілей дозволяє навчальні дисципліни розподілити за модулями кредитно-модульної системи, які необхідні для підготовки майбутнього офіцера-прикордонника.

Серед основних компонентів процесу навчання військово-спеціальних дисциплін *цільовий компонент* посідає провідне місце, а його реалізація безпосередньо пов'язана зі змістовим і процесуальним компонентами. Фактично система завдань окремої дисципліни визначається її місцем у навчальному плані, адже залежно від освітнього рівня чітко визначене місце навчальної дисципліни дозволяє під час її викладання цілеспрямовано виділити структурні елементи змісту для досягнення професійної і освітньої мети в підготовці майбутнього офіцера-прикордонника.

Під змістом педагогічного процесу слід розуміти систему знань, умінь, навичок, соціальних цінностей, норм, у процесі засвоєння яких відбувається розвиток особистості суб'єкта учіння [2, с. 62], у нашому випадку – курсанта. Нам імпонує позиція з Б. Гершунського [4, с. 12], відповідно до якої зміст навчання розуміється як педагогічно обґрунтована, логічно впорядкована і текстуально зафіксована в навчальних програмах наукова інформація про матеріал, що підлягає вивченню, подана в згорнутому вигляді, і яка визначає зміст діяльності для досягнення цілей навчання. З іншого боку, зміст навчання є елементом методичної системи навчання, в зв'язку з чим це поняття набуває нового дидактичного статусу, а зміст, що вкладається в це поняття, дозволяє відрізнити його від понять «зміст освіти», «навчальний матеріал», так і від поняття «зміст вивчення».

Зміст інструментальної сфери особистості становлять знання, уміння, навички та здібності. Щодо знань (відображення об'єктивної дійсності у формі фактів, уявлень, понять і законів науки), умінь (готовність свідомо і самостійно виконувати практичні і теоретичні дії на основі засвоєних знань, життєвого досвіду і набутих навичок) і навичок (дії, доведені до досконалості шляхом багаторазових вправ), які формуються під час навчання військово-спеціальних дисциплін, то вони

є змістом *когнітивного* (професійні знання) і *діяльнісного* (професійні уміння та навички) компонентів професійної компетентності офіцера прикордонника.

Результати аналізу навчальних планів, освітньо-професійних програм, змісту робочих планів навчальних дисциплін, які викладаються курсантам – майбутнім офіцерам НАДПСУ дозволяє стверджувати, що навчальний матеріал військово-спеціальних дисциплін добирається з урахуванням педагогічних принципів наукової обґрунтованості, доступності, урахування рівня попередньої підготовки курсантів, системності, єдності навчання і виховання. При цьому разом із урахуванням принципу доступності, зміст військово-спеціальних дисциплін спрямовується на активізацію пізнавальної діяльності майбутніх офіцерів. Це досягається достатньою складністю навчальної інформації, щоб навчальний матеріал сприяв розвитку мислення, пам'яті, емоцій курсантів, формував позитивні мотиви навчальної діяльності.

Зміст предметної інформації військово-спеціальних дисциплін також охоплює поряд з класичними істинами, поняттями й фрагменти сучасних досягнень науки, особливо у галузі військової техніки, озброєння, спеціальних засобів для контролю за недоторканістю державного кордону. При цьому відбувається цілеспрямована реалізація міждисциплінарних і внутрішньо дисциплінарних зв'язків як основний механізм інтеграції знань, спосіб створення проблемних ситуацій, ситуацій інтересу тощо. Фактично принцип міждисциплінарних зв'язків є одним з основних принципів добору змісту навчальної інформації.

Ще однією особливістю *змістового* компоненту методичної системи навчання військово-спеціальних дисциплін є послідовне вивчення дисциплін кафедри прикордонного контролю та тактики прикордонної служби з урахуванням конкретних посад, які запропоновані в моделі підготовки випускника. Ця модель передбачає певний алгоритм, відповідно якого результатом навчання на 1-му курсі курсанти готові виконувати функціональні обов'язки на посаді молодшого інспектора прикордонної служби (молодшого прикордонного наряду), на 2-му курсі навчання – інспектора прикордонної служби (старшого прикордонного наряду), на 3-му курсі – начальника відділення інспекторів прикордонної служби (старшого зміни прикордонних нарядів, старшого прикордонних нарядів у пункті пропуску), а на 4-му курсі навчання – начальника відділу прикордонної служби III, IV категорії. До цього систематизованого процесу залучаються і забезпечують вивчення навчальних дисциплін і інші кафедри академії: загальновійськової підготовки, особистої безпеки, інженерного та технічного забезпечення охорони державного кордону, зв'язку, автоматизації та захисту інформації, конституційного, адміністративного та міжнародного права.

З метою забезпечення логічної послідовності вивчення навчальних дисциплін, розділів, модулів і тем, а також узгодження їх за змістом і терміном вивчення відпрацьовується науково та методично обґрунтований алгоритм процесу реалізації освітньо-професійної програми – структурно-логічна схема підготовки фахівця. Вона розробляється факультетом у взаємодії з кафедрами для кожної спеціальності (спеціалізації), підписується начальником факультету, погоджується з першим заступником ректора академії та затверджується ректором академії. Структурно-логічна схема розробляється в графічному варіанті у вигляді сітьового графіка з пояснювальною запискою для кожної спеціальності (спеціалізації).

Специфіка процесу навчання, його взаємозв'язок із вихованням знаходить своє відображення також у методах, засобах і формах, які в сукупності складають *операційно-дійовий компонент* процесу навчання.

Навчання майбутніх офіцерів-прикордонників відбувається виключно за денною (очною) формою навчання і здійснюється з відривом від основної службової (трудової) діяльності, тобто навчання в академії розглядається як основна діяльність курсанта. Денна (очна) форма навчання здійснюється згідно із законами, керівними документами та Положенням про організацію освітнього процесу в Національній академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького [5, с. 29].

Забезпечення сприятливих умов для засвоєння курсантами знань, умінь та навичок, необхідних для опанування обраної ними спеціальності вирішується шляхом здійснення освітнього процесу у формі навчальних занять, самостійної та індивідуальної роботи, практичної підготовки та контрольних заходів. Реалізація зазначених форм здійснюється шляхом навчально-методичного забезпечення освітнього процесу.

Основними видами навчальних занять з військово-спеціальних дисциплін є лекція, групове, практичне, семінарське, лабораторне, індивідуальне заняття, групова вправа, ділова (рольова) гра, комплексне контрольнo-перевірочне заняття, тактико-стройове заняття, контрольна робота, консультації тощо.

Види навчальних занять визначаються навчальним планом та робочою програмою навчальної дисципліни залежно від рівня підготовки курсантів та інших умов. Перелік тем видів навчальних занять визначається робочою програмою навчальної дисципліни. НАДПСУ наділена правом встановлювати й інші види навчальних занять, що сприяють ефективному засвоєнню курсантами матеріалів, передбачених навчальними програмами.

Особливою формою освітнього процесу є *практична підготовка* курсантів. Основними видами практики курсантів є: ознайомча, яка призначена для первинного ознайомлення із різними видами практичної діяльності обраної спеціальності та покликана сприяти формуванню

необхідних професійних ціннісних орієнтацій; навчальна, що проводиться у вільний від аудиторних занять час у формі залучення курсантів до виконання певної роботи за обраною спеціальністю у відповідних установах; стажування, що є завершальним етапом навчання і проводиться після опанування теоретичної частини та перед виконанням кваліфікаційної роботи (проекту, задачі).

Висновки. Оновлення методичної системи формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників має відбуватися з урахуванням загальноєвропейських стандартів підготовки фахівців правоохоронних органів, передового зарубіжного досвіду, впровадження сучасних освітніх технологій. Під час професійної підготовки у ВНЗ потрібно створити умови для високого рівня пізнавальної активності курсантів і слухачів у ВНЗ. Для цього доцільно використовувати можливості міждисциплінарних зв'язків, забезпечити засвоєння практичних навичок професійної діяльності в обстановці, що є максимально наближено до реальної з використання комплексних ситуацій.

Перспективи подальших розвідок полягають у необхідності критичного аналізу традиційної системи підготовки курсантів і слухачів прикордонного відомства та обґрунтуванні нових підходів до розробки методичної системи формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників з урахуванням існуючих викликів і загроз.

Література:

1. Сластенин В.А. *Общая педагогика* / Сластенин В.А., Исаев И.Ф., Шиянов Е.Н. Под ред. В.А. Сластенина: В 2 ч. – М.: Гуманит. Узд. Центр ВЛАДОС, 2002. – Ч. 1 – 288 с.
2. Галузяк В.М. *Педагогика: навч. посіб.* / В.М. Галузяк, М.І. Сметанський, В.І. Шахов. – 5-тє вид., випр. і доповн. – Вінниця: Держ. картогр. ф-ка, 2012. – 400 с.
3. Булгакова Н.Б. *Методика викладання у вищій школі: навч. посіб.* / Н.Б. Булгакова, В.О. Рахманов. – К.: НАУ, 2012 – 204 с.
4. Гершунский Б.С. *Философия образования: Учеб. пособ.* – М.: Московский психолого-социальный институт, 1998. – 432 с.
5. *Положення про організацію освітнього процесу в Національній академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Затверджено наказом ректора Національної академії Державної прикордонної служби України від «30» листопада 2015 року № 221.* – Хмельницький, вид-во НАДПСУ, 85 с.
6. Діденко О.В. *Особливості впровадження компетентнісного підходу у професійну підготовку майбутніх офіцерів у ВНЗ* / О.В. Діденко // *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України* . - 2014. - Вип. 3. - Режим доступу:
[file:///C:/Users/Admin/Downloads/Vnadps_2014_3_6%20\(5\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/Vnadps_2014_3_6%20(5).pdf)

References:

1. *Slastenyn V.A. Obshchaia pedahohika / Slastenyn V.A., Ysaev Y.F., Shyianov E.N. Pod red. V.A. Slastenyna: V 2 ch. – M.: Humanyt. Uzd. Tsentr VLADOS, 2002. – Ch. 1 – 288 s.*
2. *Haluziak V.M. Pedahohika: navch. posib. / V.M. Haluziak, M.I. Smetanskyi, V.I. Shakhov. – 5-tie vyd., vypr. i dopovn. – Vinnytsia : Derzh. kartohr. f-ka, 2012. – 400 s.*
3. *Bulhakova N.B. Metodyka vykladannia u vyshchii shkoli: navch. posib. / N.B. Bulhakova, V.O. Rakhmanov. – K.: NAU, 2012 – 204 s.*
4. *Hershunskyi B.S. Fylosofyia obrazovanyia: Ucheb. posob. – M.: Moskovskiy psykholoho-sotsyalnyi ynstitut, 1998. – 432 s.*
5. *Polozhennia pro orhanizatsiiu osvithnoho protsesu v Natsionalnii akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy imeni Bohdana Khmelnytskoho. Zatverdzheno nakazom rektora Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy vid «30» lystopada 2015 roku № 221. – Khmelnytskyi, vyd-vo NADPSU, 85 s.*
6. *Didenko O.V. Osoblyvosti vprovadzhennia kompetentnisnoho pidkhodu u profesiinu pidhotovku maibutnikh ofitseriv u VNZ / O.V. Didenko // Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. - 2014. - Vyp. 3. - Rezhym dostupu: file:///C:/Users/Admin/Downloads/Vnadps_2014_3_6%20(5).pdf*

УДК 378.22: 355.233

ВІЙСЬКОВО-СПЕЦІАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Веретільник В.В.

Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Україна, м. Хмельницький

У статті розкрито основні напрями дослідження проблеми розвитку військово-спеціальної компетентності офіцерів-прикордонників. Автор аналізує праці, де йдеться про історичні традиції підготовки молоді до військово-професійної діяльності, про управлінський аспект та окремі складові військово-спеціальної компетентності офіцера-прикордонника, особливості формування військово-спеціальної компетентності в системі магістерської підготовки. Окремо учений розглядає дослідження, що стосуються особливостей розвитку тактики на основі досвіду локальних воєн і збройних конфліктів, які засвідчують, що на сьогодні центр ваги бойових зусиль змістився у напрямі тактичних дій. Важливе значення також надано працям, де розкрито специфіку навчання офіцерів військово-спеціальних дисциплін загалом і тактики ведення бою зокрема.

Ключові слова: офіцер-прикордонник, військово-спеціальна компетентність, військова підготовка, тактика, ведення бою.

Veretilnyk V.V. Военно-специальная компетентность офицеров-пограничников как предмет научных исследований / Национальная академия Государственной пограничной службы Украины имени Богдана Хмельницкого, Украина, Хмельницкий

В статье раскрыты основные направления исследования проблемы развития военно-специальной компетентности офицеров-пограничников. Автор анализирует труды, в которых идет речь об исторических традициях подготовки молодежи к военно-профессиональной деятельности, раскрыт управленческий аспект и отдельные составляющие военно-специальной компетентности офицера-пограничника, особенности формирования военно-специальной компетентности в системе магистерской подготовки. Отдельно ученый рассматривает исследования, касающиеся особенностей развития тактики на основе опыта локальных войн и вооруженных конфликтов, которые свидетельствуют, что сегодня центр боевых усилий сместился в направлении тактических действий. Большое внимание также предоставлено работам, где раскрыта специфика обучения офицеров военно-специальных дисциплин в целом и тактики ведения боя в частности.

Ключевые слова: офицер-пограничник, военно-специальная компетентность, военная подготовка, тактика, ведение боя.

Veretilnyk V.V. Military special competence border guard officers as a subject of research / The National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi, Ukraine, Khmelnytskyi

The article deals with the main directions of research of the problem of military special competence of the officers of border guards. The author analyzes the works in which there is a speech about the historical tradition of preparing young people to military-professional work. The article deals with administrative aspect and the individual components of military special competence of the border guard officer, particularly its formation in the preparation of the master system. The scientist also considers studies on the features of tactics, the experience of local wars and armed conflicts, combat and tactical actions. Much attention is given to works, which revealed the specifics of training officers of special military disciplines in general and tactics of warfare in particular.

Keywords: border guard officers, military special competence, military training, tactics of warfare.

Вступ. У Стратегії розвитку Державної прикордонної служби (ДПСУ), схваленої розпорядженням КМУ № 1189-р від 23 листопада 2015 р., вказується на необхідність підвищення рівня боєздатності органів ДПСУ та їх готовності до виконання завдань із захисту державного кордону. Це

обумовлено виникненням нових видів загроз, зокрема військової агресії Російської Федерації проти України, тимчасової окупації нею території Автономної Республіки Крим, розпалювання збройного конфлікту в східних регіонах України.

Це актуалізує потребу в підготовці висококваліфікованих керівних офіцерських кадрів, здатних не лише ухвалювати обґрунтовані та ефективні управлінські та професійні рішення з питань охорони державного кордону, а й планувати і проводити спеціальні операції в зоні бойових дій на сході країни, володіти всіма видами сучасного озброєння, військовою і спеціальною технікою, тактикою і стратегією ведення бойових дій. Від рівня підготовки офіцерів-прикордонників, сформованості їх військово-спеціальної компетентності залежить їх спроможність ефективно виконувати бойові завдання, зберегти своє життя і життя підлеглих. Цими обставинами сьогодні визначається важливість дослідження проблеми формування військово-спеціальної компетентності офіцерів-прикордонників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення зазначеної проблеми та на які спирається автор. Проблема формування і розвитку військово-професійної компетентності офіцерів-прикордонників неодноразово привертала увагу науковців. Важливі для розв'язання проблеми дослідження підходи щодо підвищення ефективності професійної підготовки офіцерів у вищих навчальних закладах містяться у дисертаційних дослідженнях І. Грязнова, О. Діденка, Д. Іщенка, О. Тогочинського, О. Торічного, В. Ягупова та інших. Однак комплексного дослідження з питань розвитку військово-спеціальної компетентності офіцерів управління органами охорони державного кордону у процесі фахової підготовки в магістратурі з урахуванням досвіду ведення бойових дій в сучасних умовах на сьогодні немає.

З огляду на це **метою статті** є огляд дослідження військово-спеціальної компетентності офіцерів-прикордонників у наукових працях.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні серед досліджень військово-спеціальної компетентності офіцерів-прикордонників можна виокремити кілька напрямів. Насамперед необхідно вказати на вивчення військово-спеціальної компетентності в історичному аспекті. Йдеться про роботи з питань особливостей підготовки молодого покоління до військової діяльності у часи становлення української нації М. Котляра («Воєнне мистецтво Давньої Русі»), І. Крип'якевича («Історія українського війська»), Я. Тимчака («Військово-фізична підготовка в Україні (IX–XVIII ст.)»).

Учені довели, що історія підготовки молоді до військової діяльності сягає давніх часів. Так як внутрішні, міжплеменні конфлікти були досить частими у житті східних слов'ян, давня община, рід, усвідомлюючи необхідність військового вишколу, намагалися цілеспрямовано

виховувати молоде покоління у військовому дусі. Як зазначає Я. Тимчак, у системі підготовки молоді до військової справи використовували народно-побутові та професійні форми бойового вишколу, що усталилися протягом попередніх віків [7, с. 5–6].

У процесі військового вишколу молоді використовували засоби, що ґрунтувалися на народних традиціях. Загалом учені стверджують, що у IX–XIV ст. функціонувала досить ефективна система бойового вишколу молоді та дорослих, яка охоплювала різні форми організації. Військово-прикладну спрямованість мали підготовка збройних формувань, змагальні форми (ігрища, лицарські турніри, різноманітні змагання – «потіхи»), полювання, загартування. Така система форм гарантувала ефективну підготовку молоді та дорослих до військової справи.

Особливості підготовки воїнів у добу Національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького вивчають О. Апанович («Козацька енциклопедія для юнацтва») [1], Т. Каляндрук («Таємниці бойових мистецтв України»), В. Микитишин («Військова справа в Україні у другій половині XIV – першій половині XV ст.»), Ю. Руденко («Українська козацька педагогіка: витoki, духовні цінності, сучасність»), Ю. Фігурний («Історичні витoki українського лицарства. Нариси про зародження і розвиток козацької традиційної культури та національне військо мистецтво в українознавчому вимірі») та ін.

Дослідники зазначають, що запорожці не тільки чинили опір ворожому наступові, а й проводили активну оборону кордонів. Форпостні команди періодично організовували пошуки, тобто диверсійно-розвідувальні експедиції у степ, захоплювали кінські табуни, знімали ворожі пости, ліквідували татарські роз'їзні караули, чисельність яких іноді доходила до кількості чоловік. Такі походи знесилювали ворога. В результаті ординці не могли об'єднати свої сили для нападів на українські землі. Запорозькі форпости здійснювали також обов'язки військового зв'язку, на них покладалася доставка листів і супроводження кур'єрів. Загалом запорозькі сторожові пости охороняли кордони, комунікації, захищали паланки та виконували інші «державні потреби» [1, с. 586–587].

Специфіка навчання в системі військової освіти у XIX–XX ст. є предметом уваги М. Голика («Формування вищої військової освіти в Україні (1992–1998 рр.)»), М. Герасименка («Підготовка старшинських кадрів в українських національних державних утвореннях (березень 1917 – листопад 1920 рр.)»), О. Козинець («Підготовка кадрів російської армії у другій чверті XIX століття»), Ю. Пікуля («Підготовка офіцерських кадрів у військово-навчальних закладах Російської імперії (1861–1914 рр.)») та ін. Безпосередньо історію кордонів і прикордонних військ України досліджує М. Кабачинський.

До другої групи можна зарахувати роботи, у яких розглядається управлінський аспект військово-спеціальної компетентності офіцера-прикордонника. Зокрема В. Баратюк, Ю. Паламарчук, О. Ставицький та ін. розкрили загальні аспекти охорони державного кордону, трактуючи його як процес цілеспрямованого впливу органу управління на об'єкт управління [6, с. 77]. Соціально-психологічний аналіз управлінської діяльності військового керівника, соціально-психологічну характеристику управлінської діяльності командира здійснили О. Сафін, С. Максименко, Б. Олексієнко та ін. Дослідники одноставні, що у соціально-психологічному плані військово-спеціальна компетентність офіцера-керівника передбачає перш за все здатність ефективно організовувати діяльність підлеглих, уміння приймати необхідні рішення у критичних ситуаціях. Для ефективного виконання завдань професійної діяльності, на думку вчених, велике значення має також позитивний вплив на підлеглих, уміння офіцера будувати з ними необхідні відносини.

Окремі складові військово-спеціальної компетентності офіцера-прикордонника досліджували також О. Діденко [4], В. Назаренко, М. Тарнавський, Р. Торчевський, В. Уліч, Н. Черноусенко та ін. У контексті власне процесу магістерської підготовки професійну компетентність офіцера-прикордонника вивчали О. Балагур («Підготовка майбутніх офіцерів-прикордонників до управління основними підрозділами охорони державного кордону»), О. Луцький («Розвиток управлінської компетентності керівних кадрів Державної прикордонної служби України у процесі фахової підготовки»), Р. Мішенюк («Розвиток професійної компетентності майбутніх магістрів управління органами охорони державного кордону у процесі фахової підготовки»), В. Собко («Розвиток професійної компетентності офіцерів-прикордонників у фаховій підготовці із застосуванням ділових ігор») та ін. Окремо слід вказати на роботи, у яких досліджуються організаторські уміння командирів прикордонних колективів.

Третя група – це роботи вчених, де розглядаються питання розвитку тактики на основі досвіду локальних воєн і збройних конфліктів. Йдеться про роботи В. Герасименка, І. Цибулька, А. Андросова, С. Гузченка [3], Д. Каплуна, О. Лантвойта, В. Радецького, О. Загорка, В. Телеліма, В. Стрижевського, В. Толубка, В. Федоренка та ін. Дослідники підкреслюють, що у системі бойових дій у воєнних конфліктах тактика була і є основою досягнення оперативної мети і складовою частиною воєнного мистецтва. Учені також зазначають, що на сьогодні основи теорії воєнного мистецтва, особливо тактики, що були розроблені за часів колишнього СРСР та ґрунтувалися на досвіді Другої світової війни та локальних воєн 1950–1970 рр., стали морально застарілими і вже не повною мірою відповідають вимогам сучасності. Вчені зазначають, що аналіз досвіду локальних воєн і збройних конфліктів засвідчує, що на сьогодні центр ваги бойових зусиль змістився у напрямі тактичних дій.

На думку дослідників, сьогодні на зміну ближньому бою, головні завдання в якому виконували через безпосередній удар танків і піхоти, приходить дальній дистанційний вогневий бій, вирішального значення набуває вогонь далекобійної високоточної зброї, а тривале позиційне протистояння сторін замінюється маневром, який переважає в усіх видах бою.

До цієї групи слід зарахувати також роботи щодо особливостей навчання майбутніх офіцерів, у тому числі й військово-спеціальних дисциплін у процесі професійної підготовки. Це насамперед дослідження таких учених, як М. Нещадим («Військова освіта України: історія, теорія, методологія, практика»), В. Дзюба, В. Зелений («Навчання підрозділів діям у бою»), В. Середа, М. Ніколайчук («Робота командира бригади щодо організації бою в обороні та наступі»), С. Мірошніков, А. Каленський, С. Шворов та ін. («Тактична підготовка солдата, механізованого відділення і взводу»), В. Чорноморець («Робота командира взводу щодо організації бойових дій») та ін.

Важливе значення мають також дослідження С. Дякова, який визначив методичні засади тактико-спеціальної підготовки майбутніх офіцерів інженерних військ, та І. Новака, який розробив дидактичну модель підготовки оперативного складу Прикордонних військ України. У свою чергу С. Позднишев та О. Лазоренко запропонували здійснювати психологічний супровід оперативно-тактичної підготовки офіцерів Збройних сил до управлінської діяльності та психологічну підготовку прикордонників до дій в екстремальних умовах.

Слід вказати також і на дослідження, що стосуються безпосередньо роботи командирів прикордонних підрозділів при веденні бою. Йдеться про праці А. Мисика («Організація і проведення операцій органами Державної прикордонної служби України»), В. Баратюка, О. Ставицького, С. Каштеляна («Організація оперативно-службових дій підрозділів охорони державного кордону і керівництво ними») та ін.

Важливо зазначити, що на сьогодні власне військово-спеціальна компетентність офіцерів-прикордонників є предметом лише поодиноких досліджень. Йдеться про роботу О. Торічного «Теорія і практика формування військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання» [8]. Дослідник вважає, що у загальнометодичному значенні військову компетентність офіцера-прикордонника можна розглядати як належний рівень професійної підготовленості відповідно до отриманої спеціалізації, що передбачає здатність до виконання обов'язків щодо забезпечення національної безпеки держави у прикордонній сфері [8, с. 84]. Військово-спеціальну компетентність О. Торічний пропонує трактувати як комплексну характеристику, що дає можливість вести мову про конкретну спеціальність, яку здобуває офіцер ДПСУ [8, с. 146]. Правда, своє

дослідження вчений побудував без урахування останніх змін у розвитку тактики та досвіду локальних воєн і збройних конфліктів сучасності.

Серед зарубіжних напрацювань слід вказати на два ґрунтовних дослідження з проблем військової освіти. Насамперед це робота англійських учених Г. Кеннеді та К. Нельсона [9]. У своїй книзі «Військова освіта: минуле, сучасне і майбутнє» вони проаналізували військову освіту різних держав протягом останніх двохсот п'ятдесяти років. Багато важливих прикладів минулого, на їх думку, є цінними і для визначення напрямів розвитку сучасної військової освіти.

Л. Холдер та Д. Вільямсон у роботі «Перспективи військової освіти» зазначають, що військова освіта має національне значення. Саме тому завдання військових коледжів – підготовувати здатних до аналітичного мислення, високоосвічених адаптивних командирів і штабних офіцерів. Їх освіта повинна враховувати коло їх повноважень і готувати відповідального ставлення до своїх обов'язків і прийняття управлінських рішень. Важливе значення у системі навчання військових фахівців, на думку вчених, потрібно надавати інтелектуальному зростанню офіцерів, а також набуттю ними необхідних практичних навичок [10].

Зарубіжний досвід підготовки військових фахівців ґрунтовно дослідили О. Гончаренко та М. Нещадим. Зокрема О. Гончаренко охарактеризував концептуальні засади західної парадигми формування особистості військового професіонала: багаторівневність і розгалуженість системи військової освіти; можливість подальшої спеціалізації в межах напрямку та спеціальності підготовки; безперервність військово-професійної підготовки; проходження навчання при призначенні на нові посади; моніторинг військово-професійної діяльності; відповідність рівня професіоналізму вимогам сучасних і майбутніх воєн, збройних конфліктів; всебічність забезпечення військово-професійної та повсякденної життєдіяльності; створення передумов для розвитку й самореалізації особистості в умовах військової служби; формування патріотизму; гуманізація та гуманітаризація процесу формування особистості; стимулювання прагнення до продовження служби [2, с. 9].

У свою чергу М. Нещадим зазначає, що в провідних країнах НАТО військова освіта має багатоступеневий характер, вона відбувається неперервно протягом усієї служби фахівця – від підготовчих курсів перед вступом до військового навчального закладу, здобуття базової освіти зі ступенем бакалавра до вищої військової освіти та отримання ступеня магістра. Далі – початкова військова підготовка, підготовка за фахом, періодичне вдосконалення підготовки та перепідготовки (у військах, військових школах, коледжах тощо). При цьому передбачається використання широкої мережі спеціалізованих навчальних центрів родів військ, центрів практичної підготовки, курсів, полігонів для здобуття практичних умінь і навичок за посадовим призначенням. У більшості країн офіцери, навчаючись у ВВНЗ, проводять значний час на

стажуваннях у військах, а при підвищенні кваліфікації чи перепідготовки офіцерів залучають до участі в різноманітних військових навчаннях [5]. Таким чином офіцерський склад протягом усієї військової служби має можливість удосконалювати свою професійну компетентність.

Висновки. На сьогодні дослідження проблеми розвитку військово-спеціальної компетентності здійснюються за декількома напрямками, зокрема це вивчення історичних традицій підготовки молоді до військово-професійної діяльності, розгляд управлінського аспекту військово-спеціальної компетентності офіцера-прикордонника, особливостей формування військово-спеціальної компетентності в системі магістерської підготовки, а також дослідження особливостей розвитку тактики на основі досвіду локальних воєн і збройних конфліктів, специфіки навчання офіцерів військово-спеціальних дисциплін загалом і тактики ведення бою зокрема.

Перспективами подальших розвідок у цьому напрямку є обґрунтування особливостей та змісту військово-спеціальної компетентності офіцерів-прикордонників, а також структури цієї професійно важливої властивості.

Література:

1. Апанович О.М. *Козацька енциклопедія для юнацтва: Кн. ст. про іст. буття українського козацтва* / Олена Апанович; упорядкув. текстол. підготов. О. Яремійчук; наук. ред., авт. післямови Ю. Мицик. – К.: Веселка, 2009. – 719 с.
2. Гончаренко О.Л. *Західна парадигма формування особистості військового професіонала (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії»* / О.Л. Гончаренко; Харківс. ун-т Повітряних сил імені Івана Кожедуба. – Харків, 2008. – 20 с.
3. Гузченко С.В. *Обґрунтування ефективних способів і завдань, що вирішуються міжвидовими тактичними групами під час ведення бойових дій на основі аналізу збройних конфліктів другої половини ХХ – початку ХХІ століть* / С.В. Гузченко, С.П. Ярош // *Системи озброєння і військова техніка*, 2014. – № 1(37). – С. 256–260.
4. Діденко О.В. *Психолого-педагогічні чинники професійного навчання офіцерів управління органів охорони державного кордону* / О.В. Діденко // *Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 738. Педагогіка та психологія* / наук. ред. Руснак І.С. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2015. – С. 37–44.
5. Нещадим М.І. *Військова освіта України: історія, теорія, методологія, практика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти»* / М.І. Нещадим; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України, Київ, 2004. – 57 с.

6. Охорона державного кордону прикордонною заставою: навч. посіб.: в 3 ч. – Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2005. – Ч. 1. – 300 с.
7. Тимчак Я.В. Військово-фізична підготовка в Україні (IX–XVIII ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з фіз. виховання різних груп населення: спец. 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» / Я.В. Тимчак; Волинський державний університет імені Лесі Українки. — Луцьк, 1998. — 18 с.
8. Торічний О.В. Теорія і практика формування військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання: монографія / О.В. Торічний. — Хмельницький: Вид-во НАДПСУ ім. Б. Хмельницького, 2012. — 536 с.
9. Kennedy G. *Military Education: Past, Present, and Future* / Greg Kennedy, Keith Neilson. — London: Greenwood Publishing Group, 2002. — 239 p.
10. Lt Gen Leonard D. Murray *Prospects for Military Education* [Electronic resource] / Lt Gen Leonard D. Holder Jr. Williamson. — Access mode: <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/au-24/holder.pdf>

References:

1. Apanovich O.M. *Kozatska entsiklopediya dlya yunatstva: Kn. st. pro ist. buttya ukrayinskogo kozatstva* / Olena Apanovich; uporyadkuv. tekstol. pidgotov. O. Yaremiychuk; nauk. red., avt. pislyamovi Y. Mitsik. — K.: Veselka, 2009. — 719 s.
2. Goncharenko O.L. *Zahidna paradigma formuvannya osobistosti viyskovogo profesionala (sotsialno-filosofskiy analiz): avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filosof. nauk: spets. 09.00.03 «Sotsialna filosofiya ta filosofiya istoriyi»* / O.L. Goncharenko; Harkivs. un-t Povitryanih sil imeni Ivana Kozheduba. — Harkiv, 2008. — 20 s.
3. Guzchenko S.V. *Obgruntuvannya effektivnih sposobiv i zavdan, scho virishuyutsya mizhvidovimi taktichnimi grupami pid chas vedennya boyovih diy na osnovi analizu zbroynih konfliktiv drugoyi polovini XX – pochatku XXI stolit* / S.V. Guzchenko, S.P. Yarosh // *Sistemi ozbroEnnya i viyskova tehnika*, 2014. — № 1(37). — S. 256–260.
4. Didenko O.V. *Psihologo-pedagoglchni chinniki profesiynogo navchannya ofitseriv upravlinnya organlv ohoroni derzhavnogo kordonu* / O.V. Didenko // *Naukoviy vlsnik Chernivetskogo universitetu. Vip. 738. Pedagogika ta psihologiya* / nauk. red. Rusnak I.S. — Chernivtsi: Chernivetskiy nats. un-t, 2015. — S. 37–44.
5. Neschadim M.I. *Viyskova osvita Ukrayini: istoriya, teoriya, metodologiya, praktika: avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya dokt. ped. nauk spets. 13.00.04 «Teoriya i metodika profesiynoyi osviti»* / M.I. Neschadim; *In-t pedagogiki i psihologiyi prof. osviti APN UkraYini*, Kiyiv, 2004. — 57 s.
6. Ohorona derzhavnogo kordonu prikordonnoyu zastavoyu: navch. poslb.: v 3 ch. — Hmelnitskiy: Vid-vo NADPSU, 2005. — Ch. 1. — 300 s.

7. Timchak Ya.V. *Vlyskovo-flzichna pldgotovka v UkraYini (IX–XVIII st.): avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. nauk z fiz. viovannya riznih grup naseleण्या: spets. 24.00.02 «Fizichna kultura, fizichne viovannya riznih grup naseleण्या»* / Y.V. Timchak; Volinskiy derzhavniy universitet Imeni Lesi UkraYinki. — Lutsk, 1998. — 18 s.
8. Torichniy O.V. *Teoriya i praktika formuvannya vlyskovo-spetsialnoyi kompetentnosti maybutnih oftseriv-prikordonnikov u protsesi navchannya: monografiya* / O.V. Torichniy. — Hmelniyskiy: Vid-vo NADPSU im. B. Hmelniyskogo, 2012. — 536 s.
9. Kennedy G. *Military Education: Past, Present, and Future* / Greg Kennedy, Keith Neilson. — London: Greenwood Publishing Group, 2002. — 239 p.
10. Lt Gen Leonard D. Murray *Prospects for Military Education [Electronic resource]* / Lt Gen Leonard D. Holder Jr. Williamson. — Access mode: <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/au-24/holder.pdf>

УДК 37.035.91-057.87

ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІДЕРСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ У МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ В ВТНЗ: РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТУ

кандидат педагогічних наук, доцент, Гура Т.В., Костиря І.В.
Національний технічний університет «Харківський політехнічний
інститут», Україна, Харків

У статті розглядаються питання становлення лідерської позиції майбутніх інженерів під час навчально-виховного процесу в вищих технічних навчальних закладах на підставі аналізу результатів констатувального експерименту. На прикладі дослідження лідерських якостей у студентів вищих технічних навчальних закладів міста Харкова доведена необхідність формування та розвитку лідерської позиції у майбутніх інженерів в навчально-виховному процесі. В статті визначено критерії та показники рівнів сформованості лідерської позиції студентів вищих технічних навчальних закладів, зроблено добір методик для діагностики рівня сформованості компонентів лідерської позиції майбутніх інженерів та зроблений аналіз констатувального експерименту.

Ключові слова: лідерська позиція, лідерські якості, навчально-виховний процес, студенти вищих технічних навчальних закладів, експеримент, дослідження, результат, формування, розвиток.

*кандидат педагогических наук, доцент Гура Т.В., Костыря И.В.
Исследования лидерской позиции у будущих инженеров в вуз:
результаты эксперимента/ Национальный технический университет
«Харьковский политехнический институт», Украина, Харьков*

В статье рассматриваются вопросы становления лидерской позиции будущих инженеров во время учебно-воспитательного процесса в высших технических учебных заведениях на основе анализа результатов констатирующего эксперимента. На примере исследования лидерских качеств у студентов высших технических учебных заведений города Харькова доказана необходимость формирования и развития лидерской позиции у будущих инженеров в учебно-воспитательном процессе. В статье определены критерии и показатели уровней сформированности лидерской позиции студентов высших технических учебных заведений, произведен подбор методик для диагностики уровня сформированности компонентов лидерской позиции будущих инженеров и сделан анализ констатирующего эксперимента.

Ключевые слова: лидерская позиция, лидерские качества, учебно-воспитательный процесс, студенты высших технических учебных заведений, эксперимент, исследование, результат, формирование, развитие.

PhD in Pedagogical sciences, associate professor, Gura T.V., Kostyrya I.V. Research of leadership stance in engineers-to-be at university: the experiment's results/ National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Kharkiv, Ukraine

The article deals with problems of leadership stance formation in engineers-to-be in the course of training-and-education process at technical higher education establishments on the base of results analysis of the ascertaining experiment. On the example of research of leadership qualities in students at higher education establishments in Kharkiv there has been proved the need in forming and development of leadership stance in engineers-to-be in the training-and-education process. In the article there are defined criteria and quotients of leadership stance formation levels in students at technical higher education establishments, selection of methods to examine the formation level of leadership stance components in engineers-to-be has been made, and the analysis of the ascertaining experiment has been performed.

Key words: leadership stance, leadership qualities, training-and-education process, students of technical higher education establishments, experiment, research, result, forming, development.

Вступ. В умовах динамічних перетворень в соціально-економічній сфері нашої держави гостро постає проблема виховання нових кадрів для промислових галузей економіки та науки. Це зумовлено появою нових вимог до особистості майбутнього інженера як з боку ринку праці, так і зі сторони освітніх установ. Забезпечити конкурентоспроможність сучасного виробництва можуть тільки ті спеціалісти, які здатні творчо підходити до виконання своєї професії, успішно діяти в

непередбачуваних, нових ситуаціях, проявляти ініціативу, брати на себе відповідальність за інших, за спільну справу. Підготовка таких фахівців можлива лише за умови формування лідерської позиції майбутніх інженерів. Вирішення завдань підготовки конкурентоспроможних фахівців вимагає пошуку нових форм, нетрадиційних підходів до організації навчально-виховної діяльності студентів у вищих технічних навчальних закладах, виявлення ефективних механізмів становлення лідерської позиції майбутніх інженерів. Тому удосконалення системи освіти, повинно бути спрямованим не тільки на особистісний розвиток, але й формувати лідерську позицію майбутнього інженера, який усвідомлює свої можливості, прагне до самоосвіти, самовдосконалення, максимальної самореалізації та досягнення життєвого успіху.

Проблема формування лідерської позиції пов'язана з важливими науковими та практичними завданнями, що стоять перед вищою технічною школою і обумовлена низкою чинників: по-перше, перехід людства від індустріальної моделі розвитку до інформаційної зумовив зміни у цілях, змісті, а відповідно, й у функціях та завданнях діяльності сучасного інженера. Ефективність інноваційної інженерної діяльності неможлива без зайняття інженером лідерської позиції, яка обумовлює вимоги до особистості майбутніх фахівців, стосовно наявності у них лідерських якостей в когнітивній, інтелектуальній сферах, а також в процесі спілкування між собою. По-друге, динамізм сучасного розвитку потребує від вищих технічних навчальних закладів забезпечити засвоєння майбутніми інженерами не тільки здобутків науки і техніки, підвищення їх професійної направленості, але й здобутків інших сфер людської діяльності, а саме соціально-гуманітарної. По-третє, формування національної гуманітарно-технічної еліти неможливо без вирішення проблеми становлення лідерської позиції у майбутніх інженерів, тому що стрімкий розвиток цивілізації потребує від особистості високої інтелектуальної і соціальної мобільності, активності і відповідальності, що є підґрунтям лідерської позиції фахівців технічного профілю. Четверте, глибока системна криза в економіці України накладає на вищу технічну школу додаткові вимоги до підготовки майбутніх інженерів. Для подолання кризових явищ в промислових галузях економіки та науки поряд з корінною реконструкцією та модернізацією виробничих потужностей потрібні якісно нові кадри для промисловості – інженери, які відповідають сучасним новим вимогам, у яких разом з професійною компетентністю є сформована лідерська позиція. Для сучасного суспільства потрібно формувати особистість спеціаліста, який здатний не лише використовувати інформацію, а й самостійно здобувати і застосовувати її в складних і несподіваних ситуаціях, вміти ставити завдання та знаходити шляхи їх вирішення, тому досить гостро стоїть проблема істотного підвищення якості технічної освіти [1, С.74-75]. У зв'язку з цим, виникає об'єктивна

необхідність удосконалення системи підготовки у вищих технічних навчальних закладах, яка повинна бути спрямована на формування та розвиток лідерських якостей, що визначають лідерську позицію компетентного фахівця технічного профілю. П'яте, для інтеграції освіти в європейський освітній простір, інтернаціоналізації інженерної освіти, для забезпечення конвертованості українських дипломів і академічної мобільності студентів необхідно готувати в вищих технічних навчальних закладах не тільки висококваліфікованих фахівців, але й інженерів зі сформованою лідерською позицією. Це забезпечить збалансовану відповідь основним викликам, що стоять перед Європою, а саме: необхідності підтримувати багатий досвід створення інноваційних технологій та необхідності рухатися швидше від передових досліджень до впровадження їх на ринку. Це потребує нової формації інженерів не тільки для експлуатування і використання ними нових технологій, але і для ініціювання та управління змінами в технологічному процесі. Шосте, для вирішення проблем підготовки майбутніх інженерів вкрай необхідним є знання закономірностей та механізмів становлення лідерської позиції у майбутніх інженерів. Питання становлення лідерської позиції, розвитку лідерських якостей вихованця набувають все більшої актуальності в сучасній педагогічній науці, зокрема в теорії і методиці виховання.

Базовими для дослідження проблеми формування лідерської позиції студентів стали праці вчених у яких: досліджуються та розглядаються різноманітні аспекти феномену лідерства І. Грановскої, О. Гунічевої, І. Дригіної, Н. Жеребової, А. Зориної, Р. Кричевського, О. Лутошкіна, О. Пономарьова, С. Новикової, А. Тіхонова, Л. Уманського, П. Прузана, У. Міллера, Н. Плеса, Т. Маака, Д. Бренкерта, С. Сакмана, Л. Шарпа Пейна, Д. Кьюла та ін. [2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13,]; обґрунтовуються загальні закономірності педагогічного процесу Ш. Амоношвілі, Ю. Бабанського, В. Курило, А. Низкова, А. Барабанщикова, Л. Блауберга, І. Ісаєва, С. Калашнікової [14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21]; висвітлюється поняття «внутрішня позиція», як відображення об'єктивного стану особистості в системі доступних йому суспільних відносин Л. Божович, О. Резван, Н. Скрипник [22, 23, 24]; розкриваються наукові засади підвищення якості підготовки фахівців інженерного профілю О. Ігнатюк, Н. Підбуцької, С. Резнік, О. Романовського, М. Фоміної. [25, 26, 27, 28, 29].

Але, незважаючи на значну кількість наукових досліджень, які певною мірою сприяють вирішенню зазначеної проблеми, можна констатувати, що в сучасній педагогічній науці недостатньо розкрито суть лідерської позиції студентів вищих технічних навчальних закладів і зміст її структурних компонентів, відсутнє обґрунтування педагогічних умов формування лідерської позиції у майбутніх інженерів.

Актуальність означеної проблеми посилюється необхідністю усунення виявлених під час дослідження суперечностей, що існують у

теорії і практиці вищої технічної школи, а саме: між потребою суспільства у фахівцях із вираженою лідерською позицією, що впливає на ефективність виробничих процесів, та наявним станом сформованості лідерських якостей у випускників ВТНЗ; між об'єктивною вимогою формування лідерської позиції майбутнього студента як основи його саморозвитку і самореалізації та недостатністю науково-методичного забезпечення цього процесу у вищій технічній школі; між потужним потенціалом для формування лідерської позиції майбутніх інженерів та обмеженням його використання у сучасних вищих технічних навчальних закладах.

Отже, актуальність проблеми, її теоретична та практична значущість і водночас недостатня розробленість, а також необхідність подолання зазначених суперечностей зумовили вибір теми нашої статті: «Дослідження лідерської позиції у майбутніх інженерів в ВТНЗ: результати експерименту».

Метою дослідження є аналіз результатів констатувального експерименту з визначення лідерської позиції майбутніх інженерів у навчально-виховному процесі Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут».

Відповідно до поставленої мети в дослідженні визначено такі **завдання**:

1. Обрати критерії та показники рівнів сформованості лідерської позиції студентів вищих технічних навчальних закладів.
2. Виокремити рівні сформованості лідерської позиції студентів вищих технічних навчальних закладів і скласти їх характеристику.
3. Визначити вихідний рівень сформованості лідерської позиції студентів технічного університету.

Виклад основного матеріалу. Педагогічний експеримент було здійснено на основі: принципу цілісного вивчення особистості майбутніх інженерів, добровільної участі респондентів у дослідженні, комплексного використання методів дослідження.

Констатувальний етап педагогічного експерименту проведений на протязі 2013-2014 рр. на базі 5 технічних вузів: Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (НТУ «ХПІ»), Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця, Харківського національного університету радіоелектроніки, Харківського національного університету будівництва і архітектури.

В ньому прийняли участь 248 студентів 13 факультетів НТУ «ХПІ»: автоматики та приладобудування, бізнесу та фінансів, економічної інформатики та менеджменту, електроенергетичного, інженерно-фізичного, інтегрованої технології та хімічної техніки, інформатики і управління, механіко-технологічного, технології органічних речовин,

фізико-технічного, транспортного машинобудування, машинобудівного, технології неорганічних речовин; факультету літакобудування Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», факультету міжнародних економічних відносин Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця; факультету комп'ютерних наук Харківського національного університету, санітарно-технічного факультету Харківського національного університету будівництва і архітектури.

Рівень сформованості лідерської позиції студентів ВТНЗ ми визначали за мотиваційно-ціннісним, пізнавально-поведінковим, та особистісно-рефлексивним критеріями. Всі критерії тісно пов'язані між собою та взаємообумовлені.

В процесі добору критеріїв та показників сформованості лідерської позиції студентів ВТНЗ, ми виокремили три рівні її сформованості: високий, достатній, низький.

Високий рівень сформованості лідерської позиції свідчить про те, що майбутній інженер усвідомлює себе лідером, чий авторитет, влада і повноваження якого в одній або декількох сферах діяльності незаперечно визнаються рештою членів групи, лідер розуміє необхідність підтримувати набутий досвід створення інноваційних технологій та необхідності рухатися швидше від передових досліджень до впровадження їх на ринку. Майбутні інженери, яких віднесено до цього рівня не тільки здатні уміло експлуатувати та використовувати нові технології, але ініціювати та управляти змінами в технологічному процесі. Важливе місце серед ціннісних орієнтацій студентів цього рівня сформованості лідерської позиції посідають готовність виконувати ними роль лідера в певній системі, володіння ними певними лідерськими якостями та здатністю керувати. Вони спрямовані на активне, продуктивне життя, пізнання навколишнього світу і себе, саморозвиток, здатні до плідних взаємовідносин з членами групи, що впливають один на одного і разом прагнуть до реальних змін і досягнення результатів, які відображають загальні цілі. Студенти високого рівня сформованості лідерської позиції виявляють ціннісне ставлення до формування власної лідерської позиції, обраної професії, самовиявлення і самореалізації при досягненні групових цілей. Студенти, яких віднесено до цього рівня, володіють ґрунтовними і вичерпними знаннями з філософії, психології та педагогіки лідерства, володіють професійною (технічною) компетентністю в обраній галузі, мають достатньо сформовані когнітивні, інтелектуальні, комунікативні, організаційні й рефлексивні уміння. Вони демонструють стійкість у виявленні означених особистісних якостей (амбіційність, працелюбність, діловитість, ініціативність, відповідальність, наполегливість, цілеспрямованість, рішучість, нестандартне мислення, творчі риси, схильність до ризику, самостійність).

Достатній рівень сформованості лідерської позиції у майбутніх випускників ВТНЗ характеризується ставленням студентів до себе як до лідера, усвідомленістю значення лідерської позиції для майбутнього інженера, позитивно-пасивним ставленням до її формування. Такі студенти ситуативно, часто під впливом із зовні, виявляють інтерес до природи лідерства, прагнення до самовиявлення, самореалізації в діяльності групи і спілкуванні між людьми. Студенти цього рівня демонструють недостатньо ґрунтовні знання з філософії лідерства, психології та педагогіки лідерства, не в повній мірі володіють професійною (технічною) компетентністю в обраній галузі. Когнітивні, інтелектуальні, комунікативні, організаційні й рефлексивні уміння у них сформовані недостатньо. Характерним для студентів цього рівня є невпевненість у визначенні власних пріоритетів і довгострокових цілей, невпевненість у власних здібностях і силах, недостатньо сформовані рефлексивні уміння. Особистісні якості, що входять до структури лідерської позиції студента вищого технічного навчального закладу, такі студенти демонструють нерівномірно, деякі якості вони демонструють постійно, а деякі – ситуативно.

Низький рівень сформованості лідерської позиції у студентів ВТНЗ характеризується індиферентним або негативним ставленням до формування лідерської позиції, відсутністю інтересу до прояву феномену лідерства, відсутністю прагнення до самовияву, переважанням мотивації уникнення невдач. У таких студентів сформовані нечіткі, поверхневі уявлення про окремі аспекти формування лідерської позиції; когнітивні, інтелектуальні, комунікативні, організаційні й рефлексивні уміння майже не сформовані. Амбіційність, працелюбність, діловитість, ініціативність, відповідальність, наполегливість, цілеспрямованість, рішучість, нестандартне мислення, творчі риси, схильність до ризику, самостійність вони виявляють лише в поодиноких випадках, рефлексивні уміння майже відсутні. Характер потреб, мотивів, прагнень особистості студентів цього рівня не відповідає успіху у досягненні мети. У студентів цього рівня внутрішня цілісність, як сукупність усіх особистісних якостей в гармонійному співвідношенні один до одного відсутня.

Показники та методики виявлення мотиваційно-ціннісного критерію наведені у таблиці 1.

Таблиця 1

Критерії й показники сформованості лідерської позиції майбутніх інженерів у вищих технічних навчальних закладах, методика виявлення

Мотиваційно-ціннісний критерій	
Показники	Методика виявлення
Ставлення студентів до формування і становлення лідерської позиції	Анкетування, метод експертних оцінок

Ціннісне ставлення до групових інтересів у професійній сфері	Анкетування за шкалами «технічна (професійна) компетентність»
Здатність до розуміння морального змісту професії інженера-лідера	Анкетування за шкалами «відповідальність»
Здатність до виявлення сутності моральних колізій у різних професійних ситуаціях в інженерній сфері, прогнозування результатів своїх дій	Методика Е. Шострома за шкалами «Орієнтації у часі», «Цінності», «Ставлення до природи людини»[30]; методика самоцінювання лідерства за шкалами «Цілеспрямованість», «Стратегічне мислення» [31, с.391-392]
Мотивація до досягнення успіху у майбутніх інженерів-лідерів	Анкетування за шкалами «мотивація до досягнення успіху»

Визначені в ході експерименту значення показників мотиваційно-ціннісного критерію наведено в таблиці 2.

Таблиця 2

Результати експерименту, за якими визначались показники мотиваційно-ціннісного критерію (%)

	Позитивно-активне	Позитивно-пасивне	Індиферентне або негативне
Ставлення студентів до формування і становлення лідерської позиції	32,25	56,05	11,70
Ціннісне ставлення до професійних мотивів у досягненні успіху людини	59,67	37,10	3,23
Ціннісне ставлення до професійних мотивів у досягненні успіху лідера	23,79	56,85	19,36
Рівень здатності до розуміння морального змісту професії інженера в проекції на успіх в роботі людини	Достатньо сформований 70,16	Недостатньо сформований 29,84	Майже відсутній 0
в роботі лідера	16,93	80,24	2,83
Рівень здатності до виявлення сутності моральних колізій у різних професійних ситуаціях в інженерній сфері, прогнозування результатів своїх дій	Достатньо сформований	Недостатньо сформований	Майже відсутній
За шкалою «Орієнтації у часі»	8,47	50,00	41,53
За шкалою «Цінності»	3,23	55,24	41,53
За шкалою «Ставлення до природи людини»	19,36	60,08	20,56
Оцінка здатності до виявлення сутності моральних колізій у професійних ситуаціях, прогнозування результатів своїх дій	Позитивна оцінка		Негативна оцінка

За шкалою «Цілеспрямованість»	64,12	35,88	
За шкалою «Стратегічне мислення»	35,49	64,51	
Рівень сформованості мотивація до досягнення успіху	Високий	Середній	Низький
В роботі людини	59,67	39,53	0,80
В роботі сучасного лідера.	18,14	71,38	10,48

На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що за першим з визначених критеріїв стан сформованості лідерської позиції студентів не відповідає вимогам сьогодення.

Показники та методики виявлення пізнавально-поведінкового критерію наведені у таблиці 3.

Таблиця 3

Критерії й показники сформованості лідерської позиції майбутніх інженерів у вищих технічних навчальних закладах, методика виявлення

Пізнавально-поведінковий критерій	
Показники	Методика виявлення
Рівні сформованості знань (знання із філософії, психології, педагогіки, знання у професійній сфері інженера, знання що до лідерської позиції особистості, вимоги до особистості інженера);	Анкетування, метод експертних оцінок
Здатність розуміти та аналізувати фактори, що обумовлюють становлення лідерської позиції майбутнього інженера в навчально-виховному процесі ВТНЗ	Методика багатофакторний опитувальник лідерства (Б. Басс, Б. Аволио) [32]
Рівень сформованості необхідних груп умінь: когнітивних, комунікативних і організаторських	Методика Е. Шострома за шкалою «потреба в пізнанні»[30]; методика КОС-2 [33]
Здатність спрямовувати методи формування лідерської позиції майбутніх інженерів на успішну професійну діяльність	Методика самооцінки лідерства за шкалою «комунікабельність»[31, с.391-392]; методика «Ефективність лідерства» [34, с. 517-521]
Здатність переконувати інших, розуміти їхні наміри і причини їхніх вчинків	Анкетування; методика самооцінки лідерства за шкалою «вміння мотивувати; вміння переконувати» [31, с.391-392]
Здатність до реалізації у поведінці стратегії та тактики етично адекватного спілкування	Методика самооцінки лідерства за шкалами «адаптивність», «самовладання» [31, с.391-392]; методика опитувальник самоактуалізації особистості за шкалами « контактності», «гнучкості в спілкуванні».[30]

Визначені в ході експерименту значення показників пізнавально-поведінкового критерію наведено в таблиці 4.

Таблиця 4

Результати експерименту, за якими визначались показники пізнавально-поведінкового критерію (%)

	Високий	Середній	Низький
Рівні сформованості знань щодо формування та становлення лідерської позиції у студентів	5,9	18,2	17,9
Рівні сформованості знань у професійної сфері інженера	44,75	47,18	8,07
Рівні здатності розуміти та аналізувати фактори , що обумовлюють становлення лідерської позиції майбутнього інженера в навчально-виховному процесі ВТНЗ	Достатньо сформований	Недостатньо сформований	Майже відсутній
Вплив	42,74	51,62	5,64
Натхнення	52,01	43,14	4,85
Інтелектуальна стимуляція	30,24	58,46	11,30
Індивідуальний підхід	31,04	59,29	9,67
Мотивація	35,08	53,63	11,29
Управління	50,8	47,98	1,22
Надання самостійності	37,5	61,28	1,22
Рівні сформованості необхідних когнітивних умінь	Достатньо сформований	Недостатньо сформований	Майже відсутній
	10,08	52,83	37,09
Рівні сформованості комунікативних умінь	43,15	31,85	25
Рівні сформованості організаторських умінь	29,43	32,25	38,32
Оцінка здатності спрямовувати методи формування лідерської позиції майбутніх інженерів на успішну професійну діяльність	Позитивна (висока)		Негативна (низька)
	80,65		19,35
Рівні здатності спрямовувати методи формування лідерської позиції майбутніх інженерів на успішну професійну діяльність	Достатньо сформований	Недостатньо сформований	Майже відсутній
	61,29	38,71	0
Рівень здатності переконувати інших, розуміти їхні наміри і причини їхніх вчинків за шкалою реалізації «здібність впливати на підлеглих»	Достатньо сформований	Недостатньо сформований	Майже відсутній
	11,29	57,66	31,05
Здатність переконувати інших, розуміти їхні наміри і причини їхніх вчинків за методикою самооцінювання лідерства	Позитивна (висока)		Негативна (низька)
	79,44		20,56

Здатності до реалізації у поведінці стратегії та тактики етично адекватного спілкування за методикою Э. Шострома	Достатньо сформований	Недостатньо сформований	Майже відсутній
за шкалою «контактність»	11,29	74,20	14,51
за шкалою «гнучкість в спілкуванні»	8,87	72,59	18,54
Оцінка здатності до реалізації у поведінці стратегії та тактики етично адекватного спілкування за методикою самооцінювання лідерства	Позитивна (висока)		Негативна (низька)
за шкалою «адаптивність»	68,95		31,05
за шкалою «самовладання»	79,43		20,57

Дані, що наведено в цієї таблиці дозволяють дійти висновку, що за другим критерієм сформованості лідерської позиції студентів ВТНЗ більшість майбутніх інженерів, що брали участь в експерименті, не досягли достатнього її рівня.

Згідно третього, особистісно-рефлексивного, критерію першим його показником визначено характер виявлення студентом особистісних якостей, що є складовими структури лідерської позиції студентів ВТНЗ(амбіційність, працелюбність, діловитість, ініціативність, відповідальність, наполегливість, цілеспрямованість, рішучість, нестандартне мислення, творчі риси, схильність до ризику, самостійність). Показники та методики виявлення особистісно-рефлексивного критерію наведені у таблиці 5.

Таблиця 5

Критерії й показники сформованості лідерської позиції майбутніх інженерів у вищих технічних навчальних закладах, методика виявлення

Особистісно-рефлексивний критерій	
Показники	Методика виявлення
Характер виявлення студентом особистісних якостей (амбіційність, працелюбність, діловитість, ініціативність, відповідальність, наполегливість, цілеспрямованість, рішучість, нестандартне мислення, творчі риси; самостійність; лідерські якості)	Анкетування, методика Е. Шострома за шкалою «автономність» [30]; методика діагностики лідерських якостей (Є.Жариков, Є.Крушельницький) [31, с.316-320]
Рівень сформованості рефлексивних умінь	Методика Е. Шострома за шкалами «спонтанність», «саморозуміння», «аутосимпатія». [30]

Визначені в ході експерименту значення показників особистісно-рефлексивного критерію наведено в таблицях 6 та 7.

Таблиця 6

**Результати експерименту, за якими визначались показники
особистісно-рефлексивного критерію (%)**

Виявлення особистісних якостей	Характер виявлення		
	Стійкість у виявленні	Ситуативний	Майже не виявляється
Амбіційність	11,29	67,34	21,37
Працелюбність	30,65	58,06	11,29
Діловитість	7,66	67,74	24,60
Ініціативність	3,23	70,96	25,81
Відповідальність	33,47	54,83	11,70
Наполегливість	25,81	60,07	14,12
Цілеспрямованість	35,08	54,84	10,08
Рішучість	19,76	64,91	15,33
Нестандартне мислення	21,37	49,59	29,04
Творчі риси	13,71	55,64	30,65
Схильність до ризику	7,26	55,65	37,09
Самостійність	16,53	59,27	24,20
Лідерські якості	4,04	57,65	38,31

Таблиця 7

**Рівень сформованості рефлексивних умінь майбутніх інженерів
за методикою Е. Шострома**

Рівні сформованості	за шкалою «спонтанність»		за шкалою «саморозуміння»		за шкалою «аутосимпатія»	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
Достатній	56	22,58	39	15,73	53	21,37
Недостатній	146	58,87	148	59,67	119	47,98
Майже відсутній	46	18,55	61	24,60	76	30,65

Варто також зауважити, що достатній рівень сформованості за всіма трьома шкалами виказало менш ніж 1% респондентів.

Таким чином, дослідження за третім критерієм сформованості лідерської позиції майбутніх інженерів дозволяють зробити висновок про недостатній рівень його сформованості.

Варто зауважити той факт, що дані за багатьма показниками виявили високу нерівномірність. Так, дані щодо ціннісних орієнтацій, сформованості вмінь і характеру виявлення особистісних якостей виявили значні відмінності серед студентів. Наприклад, інформацію щодо ціннісних орієнтацій узагальнено за кількісним принципом, проте є певна кількість студентів, чиї цінності відрізняються від узагальнених у певний бік.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи дані констатувального етапу експерименту, ми дійшли наступних висновків:

1) Виявлено різні Високий рівень сформованості лідерської позиції мають не більше 4% студентів ВТНЗ, яких було залучено до діагностики;

2) Аналіз отриманих даних виявив невпевненість та невизначеність у відповідях студентів другого курсу;

3) Запропоноване дослідження вимагає подальшого продовження у вигляді теоретичного осмислення, практичних рекомендацій, проведення наступних досліджень для конкретизації проблемних аспектів формування лідерської позиції у майбутніх інженерів та визначення механізмів її розвитку у студентів вищих технічних навчальних закладів під час навчально-виховного процесу.

4) Перспективою подальших досліджень є проведення формувального етапу педагогічного експерименту та апробація формування лідерської позиції студентів в умовах технічного університету.

Література:

1. Гура Т.В. Психологічний зміст інноваційної освіти в технічному університеті / Т.В. Гура. // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. // Щоквартальний науково-практичний журнал. – Х.: НТУ „ХПІ”. – 2015. - № 4. – С. 74-84.

2. Грановская Р.М. Элементы практической психологии. / Р.М. Грановская - 2-е изд. - Л.: Издательство Ленинградского университета. 1988. - 560 с.

3. Гуничева Е. Л. Формирование лидерского потенциала студенческого актива // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. 2007. №53. [Електронний ресурс]: [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-liderskogo-potentsiala-studencheskogo-aktiva> (дата обращения: 08.12.2016). Научная библиотека КиберЛенинка

4. Дрыгина И.В. Активизация лидерского потенциала личности студента в образовательном процессе вуза: монография. / И.В. Дрыгина. – Красноярск: СибГТУ, 2006. 154 с.

5. Жеребова Н.С. Лидерство в малых группах как объект исследования/ Н.С. Жеребова // Руководство и лидерство. - Л.: 1973. - С. 54-63.

6. Зорина А. В. Формирование лидерских качеств у студентов в вузе: результаты эксперимента // Известия ВГПУ. 2009. №01. [Електронний ресурс]: [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-liderskih-kachestv-u-studentov-v-vuze-rezultaty-eksperimenta> (дата обращения: 08.12.2016). Научная библиотека КиберЛенинка

7. Кричевский Р.Л. Если Вы – руководитель: Элементы психологии менеджмента в повседневной работе. / Р.Л. Кричевский. – М.: Дело, 1993. – 352 с.
8. Лутошкин А.Н. Как вести за собой. Старшеклассникам об основах организаторской работы. / А.Н. Лутошкин. - изд. 2-е, перер. и доп. - Москва: издательство «Просвещение», 1981. - 208 с.
9. Новикова С.А. Эмпирическое исследование уровня развития лидерских качеств будущих менеджеров / С.А. Новикова // Гуманизация образования в России: сб. науч. тр. - Магнитогорск: МаГУ, 2008. - С. 198-201.
10. Руководство и лидерство: философско-психологический анализ: учеб. Пособие/ М.А. Резниченко, М.В. Ланских, А.С. Пономарев, С.Н. Пазынич - Белгород: ИД «Белгород», 2012. – 136с.
11. Тихонов А. К. Ключевые качества современного лидера / А.К. Тихонов // Вестник НЛП. - 2010. - №31. - С. 23-24.
12. Уманский Л.И. Поэтапное развитие группы как коллектива / Л.И. Уманский // Коллектив и личность. М.: Изд-во «Наука», 1975. - С. 77-87.
13. Маак Н., Плесс Т. Ответственное лидерство / Н. Маак, Т. Плесс. пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2008. – 321 с.
14. Амонашвили Ш.А. Гуманно-личностный подход к детям / Ш.А. Амонашвили. - Воронеж: Изд-во НПО «Молэкс», 1998. - 539 с.
15. Бабанский Ю.К. Педагогика / Под. ред. Ю.К. Бабанского. – М.: Просвещение, 1988. – 478 с.
16. Курило В.С. Моделювання системи критеріїв оцінки розвитку освіти в регіоні / В.С. Курило // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 2. – С. 35–39.
17. Низков А.А. О критериях оценки знаний, умений и навыков студентов / А.А. Низков // Проблемы высшей школы. – 1980. – Вып. 40. – С. 36–41.
18. Барабанщиков А.В. Военно-педагогическая диагностика / А. В. Барабанщиков, Н.И. Дерюгин. – М.: ВУ, 1995. – 108 с.
19. Блауберг И. В. Философский принцип системности и системный подход / И.В. Блауберг, В.Н. Садовский, Э.Г. Юдин // Вопросы философии. – 1978. – № 8. – С. 39–53.
20. Исеев И.Ф. Развитие профессионально-педагогической культуры преподавателя в условиях модернизации педагогического образования/ И.Ф. Исеев // Педагогіка та психологія: зб. наук. праць. – Х.: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2006. – Вып. 29. – С. 63–72.
21. Калашнікова С.А. Теоретико-методологічні засади професійної підготовки управлінців-лідерів в умовах сучасних суспільних трансформацій: автореф. дис. д-ра пед. наук: 13.00.06 – теорія і методика управління освітою / С.А. Калашнікова. – К., 2011. – 36 с.
22. Божович Л.И. Проблемы формирования личности: Избранные психологические труды / Под ред. Д.И. Фельдштейна;. – 3-е изд. – М.:

Московский психолого-социальный институт, Воронеж: НПО «МОДЭК», 2001. – 352 с.

23. Резван О.О. Формування професійно-рефлексивної позиції майбутніх фахівців автомобільно-дорожньої галузі / О.О. Резван. – Монографія. – Х.: Вид-во «Точка». – 2014. – 400 с.

24. Скрипник Н.С. Формування суб'єктної позиції студентів вищих технічних навчальних закладів у позааудиторній діяльності [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Скрипник Наталія Станіславівна; Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. - Харків, 2015. - 20 с.

25. Ігнатюк О.А. Формування готовності майбутнього інженера до професійного самовдосконалення: теорія і практика: монографія / О.А. Ігнатюк. – Харків: НТУ «ХПІ», 2009. – 432 с.

26. Підбуцька Н.В. Педагогічні умови формування конфліктологічної культури майбутнього інженера-машинобудівника: автореф. дис. канд. пед. наук / Н.В. Підбуцька; Вінниця. держ. пед. ун-т ім. М.Коцюбинського. – Вінниця, 2008. – 20 с.

27. Резнік С. М. Формування управлінських умінь і навичок у майбутніх інженерів у вищих технічних навчальних закладах : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / С. М. Резнік; Інститут професійно-технічної освіти АПН України. – К., 2007. – 20 с.

28. Романовський О.Г. Підготовка майбутніх інженерів до управлінської діяльності: монографія / О.Г. Романовський; – Харків.: «Основа», 2001. – 311с.

29. Фоміна М.В. Структурування змісту психолого-педагогічної підготовки майбутніх інженерів машинобудівного профілю 2005 года: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / М.В. Фоміна; Вінниця держ. пед. ун-т ім. М.Коцюбинського. – Вінниця, 2005. – 20 с.

30. Калина Н.Ф. Вопросник самоактуализации личности // Журнал практического психолога. – 1998. – №1. – С. 65–75.

31. Фетискин Н.П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. / Н.П. Фетискин, В.В. Козлов, Г.М. Мануйлов. - М., Изд-во Института Психотерапии. 2002. - 490 с.

32. Avolio B.J. Re-examining the components of transformational and transactional leadership using the Multifactor Leadership Questionnaire / B.J. Avolio, B.M. Bass, D.I. Jung // Journal of Occupational and Organizational Psychology. – 1999. – P. 441–462.

33. Профконсультационная работа со старшеклассниками / Под ред. Б. А. Федоришина. – К.: Рад. шк., 1980. – 158 с.

34. Немов Р.С. Психология: Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. — 4-е изд. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. — Кн. 3: Психодиагностика. Введение в научное психологическое исследование с элементами математической статистики. — 640 с.

References:

- 1 Hura T.V. *Psykhologichnyi zmist innovatsiinoi osvity v tekhnichnomu universyteti* / T.V. Hura. // *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnyimi systemamy: filosofii, psykhologii, pedahohika, sotsiologii*. // *Shchokvartalnyi naukovo-praktychnyi zhurnal*. – Kh.: NTU „KhPI”. – 2015. – № 4. – S. 74-84.
2. Granovskaya R.M. *Elementy prakticheskoy psikhologii*. / R.M. Granovskaya - 2-e izd. - L.: Izdatelstvo Leningradskogo universiteta. 1988. - 560 s.
3. Gunicheva Ye.L. *Formirovanie liderskogo potentsiala studencheskogo aktiva* // *Izvestiya RGPU im. A.I. Gertsena*. 2007. №53. [Yelektronniy resurs] : [Veb-sayt]. – Yelektronni dani. – Rezhim dostupu: <http://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-liderskogo-potentsiala-studencheskogo-aktiva> (data obrashcheniya: 08.12.2016). Nauchnaya biblioteka KiberLeninka
4. Drygina I.V. *Aktivizatsiya liderskogo potentsiala lichnosti studenta v obrazovatelnom protsesse vuza: monografiya*. / I.V. Drygina. – Krasnoyarsk: SibGTU, 2006. 154 s
5. Zherebova N.S. *Liderstvo v malykh gruppakh kak obekt issledovaniya* / N.S. Zherebova // *Rukovodstvo i liderstvo*. - L.: 1973. - S. 54-63.
6. Zorina A.V. *Formirovanie liderskikh kachestv u studentov v vuze: rezultaty eksperimenta* // *Izvestiya VGPU*. 2009. №01. [Yelektronniy resurs] : [Veb-sayt]. – Yelektronni dani. – Rezhim dostupu: <http://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-liderskikh-kachestv-u-studentov-v-vuze-rezultaty-eksperimenta> (data obrashcheniya: 08.12.2016). Nauchnaya biblioteka KiberLeninka
7. Krichevskiy R.L. *Yesli Vy – rukovoditel: Elementy psikhologii menedzhmenta v povsednevnoy rabote*. / R.L. Krichevskiy. – M.: Delo, 1993. – 352 s.
8. Lutoshkin A.N. *Kak vesti za soboy. Starsheklassnikam ob osnovakh organizatorskoy raboty*. / A.N. Lutoshkin. - izd. 2-e, perer. i dop. - Moskva: izdatelstvo «Prosveshchenie», 1981. - 208 s
9. Novikova S.A. *Empiricheskoe issledovanie urovnya razvitiya liderskikh kachestv budushchikh menedzherov* / S.A. Novikova // *Gumanizatsiya obrazovaniya v Rossii: sb. nauch. tr.* - Magnitogorsk: MaGU, 2008. - S. 198-201.
10. *Rukovodstvo i liderstvo: filosofsko-psikhologicheskii analiz: ucheb. Posobie*/ M.A. Reznichenko, M.V. Lanskih, A.S. Ponomarev, S.N. Pazynich - Belgorod: ID «Belgorod», 2012. – 136s.
11. Tikhonov A.K. *Klyuchevye kachestva sovremennogo lidera* / A.K. Tikhonov // *Vestnik NLP*. - 2010. - №31. - S. 23-24.
12. Umanskiy L.I. *Poetapnoe razvitie gruppy kak kollektiva* / L.I. Umanskiy // *Kollektiv i lichnost*. M.: Izd-vo «Nauka», 1975. - S. 77-87.
13. Maak T. *Responsible Leadership* / Thomas Maak, Nicola M. Pless – London and New York: Routledge Taylor&Francis Group, 2006. – 272 p.

14. Amonashvili Sh.A. *Gumanno-lichnostnyy podkhod k detyam* / Sh.A. Amonashvili. - Voronezh: Izd-vo NPO «Moleks», 1998. - 539 s.
15. Babanskiy Yu.K. *Pedagogika* / Pod. red. Yu.K. Babanskogo. – M.: Prosveshchenie, 1988. – 478 s.
16. Kurylo V.S. *Modeliuvannia systemy kryteriiv otsinky rozvytku osvity v rehioni* / V.S. Kurylo // *Pedahohika i psykholohiia*. – 1999. – № 2. – S. 35–39.
17. Nizkov A.A. *O kriteriyakh otsenki znaniy, umeniy i navykov studentov* / A. A. Nizkov // *Problemy vysshey shkoly*. – 1980. – Vyp. 40. – S. 36–41.
18. Barabanshchikov A.V. *Voenno-pedagogicheskaya diagnostika* / A.V. Barabanshchikov, N. I. Deryugin. – M.: VU, 1995. – 108 s.
19. Blauberg I.V. *Filosofskiy printsip sistemnosti i sistemnyy podkhod* / I.V. Blauberg, V.N. Sadovskiy, E.G. Yudin // *Voprosy filosofii*. – 1978. – № 8. – S. 39–53.
20. Isaev I.F. *Razvitie professionalno-pedagogicheskoy kultury prepodavatelya v usloviyakh modernizatsii pedagogicheskogo obrazovaniya* / I.F. Isaev // *Pedagogika ta psikhologiya : zb. nauk. prats.* – Kh.: KhNPU imeni G.S. Skovorodi, 2006. – Vip. 29. – S. 63–72.
21. Kalashnikova S.A. *Teoretyko-metodolohichni zasady profesiinoy pidhotovky upravlintsiv-lideriv v umovakh suchasnykh suspilnykh transformatsii: avtoref. dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.06 – teoriia i metodyka upravlinnia osvitoiu* / S.A. Kalashnikova. – K., 2011. – 36 s.
22. Bozhovich L.I. *Problemy formirovaniya lichnosti: Izbrannye psikhologicheskie trudy* / Pod red. D.I. Feldshteyna;. – 3-e izd. – M.: Moskovskiy psikhologo-sotsialnyy institut, Voronezh: NPO «MODEK», 2001. – 352 s.
23. Rezvan O.O. *Formuvannja profesijno-refleksyvnoji pozycji majbutnikh fakhivciv avtomobiljno-dorozhnoji ghaluzi* / O.O. Rezvan. – Monohrafija. – Kh.: Vyd-vo «Tochka». – 2014. – 400 s.
24. Skrypnyk N. S. *Formuvannja sub'jektnoji pozycji studentiv vyshhykh tekhnichnykh navchalnykh zakladiv u pozaaudytornij dijalnosti [Tekst]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.07 / Skrypnyk Natalija Stanislavivna; Kharkiv. nac. ped. un-t im. Gh.S. Skovorody. - Kharkiv, 2015. - 20 s.*
25. Ihnatiuk O.A. *Formuvannia hotovnosti maibutnoho inzhenera do profesiinoho samovdoskonalennia: teoriia i praktyka: monohrafiia* / O.A. Ihnatiuk. – Kharkiv: NTU «KhPI», 2009. – 432 s.
26. Pidbucjka N.V. *Pedagoghichni umovy formuvannja konfliktologichnoji kuljтуры majbutnjogho inzhenera-mashynobudivnyka: avtoref. dys. kand. ped. nauk* / N.V. Pidbucjka; Vinnycja. derzh. ped. un-t im. M.Kocjubynsjkogho. – Vinnycja, 2008. – 20 c.
27. Reznik S.M. *Formuvannja upravlinsjkykh uminj i navychok u majbutnikh inzheneriv u vyshhykh tekhnichnykh navchalnykh zakladakh* : avtoref. dys... kand. ped. nauk: 13.00.04 / S.M. Reznik; Instytut profesijno-tekhnichnoji osvity APN Ukrainy. – K., 2007. – 20 s.

28. Romanovs'kyj O.Gh. *Pidghotovka majbutnikh inzheneriv do upravlins'koi dijajnosti: monohrafija* / O.Gh. Romanovs'kyj; – Kharkiv.: «Osnova», 2001. – 311s.
29. Fomina M.V. *Strukturuvannja zmistu psykhologho-pedagoghichnoji pidghotovky majbutnikh inzheneriv mashynobudivnogho profilju 2005 ghoda: avtoref. dys. kand. ped. nauk: 13.00.04* / M.V. Fomina; Vinnycja derzh. ped. un-t im. M.Kocjubyns'kogho. – Vinnycja, 2005. – 20 s.
30. Kalina N.F. *Voprosnik samoaktualizatsii lichnosti* // *Zhurnal prakticheskogo psykhologa*. – 1998. – №1. – S. 65–75.
31. Fetiskin N.P. *Sotsialno-psykhologicheskaya diagnostika razvitiya lichnosti i malykh grupp.* / N.P.Fetiskin, V.V. Kozlov, G.M. Manuylov. - M., Izd-vo Instituta Psikhoterapii. 2002. - 490 s.
32. Avolio, B.J. *Re-examining the components of transformational and transactional leadership using the Multifactor Leadership Questionnaire* / B.J. Avolio, B.M. Bass, D.I. Jung // *Journal of Occupational and Organizational Psychology*. – 1999. – P. 441–462.
33. *Profkonsultatsionnaya rabota so starsheklassnikami* / Pod red. B.A. Fedorishina. – K.: Rad. shk., 1980. – 158 s.
34. Nemov R.S. *Psikhologiya: Ucheb. dlya stud. vyssh. ped. ucheb. zavedeniy: V 3 kn. — 4-e izd. — M.: Gumanit. izd. tsentr VLADOS, 2001. — Kn. 3: Psikhodiagnostika. Vvedenie v nauchnoe psykhologicheskoe issledovanie s elementami matematicheskoy statistiki. — 640 s.*

УДК 37(051):004

**ФОРМУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ ВАЛЕОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНОГО ВИШУ В КОНТЕКСТІ ПОЛОЖЕНЬ
«ЄВРОПЕЙСЬКОЇ РАМКИ КВАЛІФІКАЦІЙ ДЛЯ НАВЧАННЯ
ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ»**

Жалій Р.В.

Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка,
Україна, Полтава

У статті розкриваються теоретико-методичні засади формування спеціальної валеологічної компетентності студентів технічного вищого навчального закладу в процесі професійно-прикладної фізичної підготовки. Вивчаються основні підходи до визначення ключових компетентностей майбутніх фахівців з урахуванням основних положень «Європейської рамки кваліфікацій для навчання впродовж життя». Зроблено висновок про необхідність включення до системи компетентностей майбутніх бакалаврів технічних спеціальностей такого виду компетентності як спеціальна валеологічна. Її формування є складним процесом, який триває

впродовж життя особи, однак у період навчання у виші є обов'язковим для виховання потреби у фізичній досконалості, рухливому способі життя й демонстрації власного прикладу й поширення досвіду такої діяльності серед друзів, колег, членів родини.

Ключові слова: компетентність, спеціальна валеологічна компетентність, професійно-прикладна фізична підготовка.

Жалий Р.В. Формирование специальной валеологической компетентности студентов технического вуза в контексте положений «Европейской рамки квалификаций для обучения в течении жизни» / Полтавский национальный технический университет имени Юрия Кондратюка, Украина, Полтава

В статье раскрываются теоретико-методические основы формирования специальной валеологической компетентности студентов технического вуза в процессе профессионально-прикладной физической подготовки. Изучаются основные подходы к определению ключевых компетентностей будущих специалистов с учетом основных положений «Европейской рамки квалификаций для обучения в течении жизни». Сделан вывод о необходимости включения в систему компетенций будущих бакалавров технических специальностей такого вида компетентности как специальная валеологическая. Ее формирования является сложным процессом, который продолжается в течении жизни человека, однако в период обучения в вузе является обязательным для воспитания потребности в физическом совершенстве, подвижном образе жизни и демонстрации собственного примера и распространение опыта такой деятельности среди друзей, коллег, членов семьи.

Ключевые слова: компетентность, специальная валеологическая компетентность, профессионально-прикладной физической подготовка.

Zalij R.V. Formation of special competence valeologicheskoy technical college students in the context of the provisions of the «European Qualifications Framework for lifelong learning» / Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University, Ukraine, Poltava.

The article describes the theoretical and methodological bases of formation of special competence valeologicheskoy technical college students in the professional-applied physical preparation. Studied the main approaches to the definition of the key competences of future specialists with the main provisions of the «European Qualifications Framework for lifelong learning». The conclusion about the need to include competence in the future bachelors of technical specialties of this type of competence as a special Valeologichesky. Its formation is a complex process that continues throughout a person's life, but in the period of study at the university is a must for the education needs of physical perfection, mobile lifestyle and

showcase their own example and replication of such activities among friends, colleagues and family members.

Key words: competence, special Valeologichesky competence, professional application physical training.

Вступ. Здоровий спосіб життя, який є запорукою здорової нації, є нормою для сучасного суспільства. Його пропагують, демонструють, поширюють, однак бажаного результату ще немає. Про це свідчить сумна статистика дитячої та юнацької захворюваності, низка хронічних захворювань серед студентів. Причинами цього є недостатня увага до широкого запровадження активних занять із фізичного виховання у середній та вищій школах. У процесі професійно-прикладної фізичної підготовки є можливим формування спеціальної валеологічної компетентності студентів. У зв'язку з включенням України в європейський освітній простір у національну систему освіти впроваджують процес формування тих компетентностей, які передбачені «Європейською рамкою кваліфікацій для навчання впродовж життя» [2]. Їхніми розробленнями займаються національні експерти: В. Захарченко, В. Луговий, Ю. Рашкевич. Цю проблему в останніх публікаціях порушують Т. Жалій, Ж. Таланова [4; 7]. У їхніх методичних доробках висвітлюються загальні й предметні компетентності для майбутніх фахівців та процесі їхнього формування в умовах вищої школи в Україні.

Формулювання мети та завдань статті. У статті простежимо теоретико-методичні засади формування спеціальної валеологічної компетентності майбутніх фахівців в умовах технічного вищого навчального закладу. Цей процес має свою специфіку в порівнянні з іншими вишами України (медичними, аграрними, педагогічними) через специфіку подальшої професійної діяльності його випускників. Такі важливі аспекти формування спеціальної валеологічної компетентності студентів у процесі їхньої фахової підготовки простежимо з урахуванням положень «Європейської рамки кваліфікацій для навчання впродовж життя».

Виклад основного матеріалу статті. У «Європейській рамці кваліфікацій для навчання впродовж життя» знаходимо визначення поняття «компетентності». Компетентність (Competence) – це здатність використовувати знання, навички та особисті, соціальні та/або методологічні здатності в роботі або навчанні, а також у професійному та особистісному розвитку [2, с.69]. Результатом опанування будь-якої освітньої програми передбачається набуття компетентностей: предметних (специфічних для галузі знань), загальні (спільні для будь-якої програми). Національний експерт Ю.М. Рашкевич деталізує, що до спеціальних (subject related) відносяться компетентності, які є специфічними для даної предметної області (галузі/напрямку/дисципліни); безпосередньо пов'язані із спеціальними знаннями у предметній області;

визначають профіль програми, тобто роблять її індивідуальною, істотно відмінною від інших програм. Загальні (generic) компетентності – знання, розуміння, навички та здатності, якими студент оволодіває у рамках виконання певної програми навчання, але які мають універсальний характер [1]. Передбачаються 3 групи компетентностей: інструментальні компетентності: когнітивні (пізнавальні) здатності, технологічні здатності та лінгвістичні здатності; міжособистісні компетентності (індивідуальні здатності типу соціальних навичок (соціальна взаємодія та співпраця); системні компетентності (уміння та навички, що стосуються систем в цілому (поєднання розуміння, сприйнятливості та знань; потрібні попередньо надбані інструментальні й міжособистісні компетентності) [7]. Ці компетентності є загальними і не викристалізують специфіку саме технічного вишу. Тому особливістю нашого дослідження є простеження теоретико-методичних засад формування спеціальної валеологічної компетентності в умовах технічного вишу. Ця компетентність, на нашу думку, носить міжгалузевий характер. Пояснимо, серед міжособистісних компетентностей визначаються такі як взаємодія (робота в команді); міжособистісні навички та вміння; здатність працювати в міждисциплінарній команді; етичні зобов'язання. У структурі системних компетентностей знаходимо: здатність застосовувати знання на практиці; здатність до навчання; здатність пристосовуватися до нових ситуацій; здатність породжувати нові ідеї (креативність); лідерські якості; турбота про якість; бажання досягти успіху [7]. Такі риси в майбутніх формуються в умовах технічного вишу, оскільки і під час навчального процесу, і в подальшій професійній діяльності, студенти ведуть осілий спосіб життя, мають великі розумові навантаження та мало перебувають на свіжому повітрі. Тому спеціальна валеологічна компетентність таких осіб передбачає виховання потреби в руховій активності, спортивних заняттях, організації рекреаційно-оздоровчого відпочинку, поширення такого досвіду в родині, колективах, серед друзів. Ключовими теоретико-методичними засадами формування спеціальної валеологічної компетентності визначаємо такі. По-перше, використання різноманітних засобів фізичного виховання для активізації пізнавальної діяльності студентів та популяризації нетравматичних, але популярних видів спорту. Важливими в цьому контексті є спортивні ігри (бадмінтон, пляжний волейбол), туризм та спортивне орієнтування, черлідінг, різні види аеробічної гімнастики, боулінг та ін. По-друге, варто максимально використовувати принцип змагальності й проводити змагання особистої чи командної першості в своїх колективах. Варто заохочувати спільні справи команд: назва, девіз, емблема тощо. Обов'язковим є визначення переможців та їхнє нагородження. По-третє, слід максимально використовувати потенціал навчальної програми з фізичного виховання, основні модулі якої передбачають вивчення легкої атлетики, гімнастики, професійно-прикладної фізичної підготовки. Формами занять є навчальні

(лекції, практичні), секційні, індивідуальні, додаткові, тренувальні. Тому слід збільшити кількість годин із фізичного виховання й поширити досвід вивчення такої дисципліни на весь період бакалаврату, причому, і для студентів денної, і заочної форм навчання.

Висновки. Таким чином, ми визначаємо окремих важливий вид компетентності майбутнього фахівця вищої школи – спеціальну валеологічну. Її формування становить тривалий і складний процес, який повинен тривати упродовж усього періоду навчання бакалавра. Причому для його ефективності варто використовувати і навчальні, і позанавчальні заняття. Таку мету повинні ставити куратори академічних груп, заступники деканів, колективи викладачів. Отже, ми наполягаємо на необхідності включення до системи компетентностей майбутніх бакалаврів технічних спеціальностей такого виду компетентності як спеціальна валеологічна. Її формування є складним процесом, який триває впродовж життя особи, однак у період навчання у виші є обов'язковим для виховання потреби у фізичній досконалості, рухливому способі життя й демонстрації власного прикладу й поширення досвіду такої діяльності серед друзів, колег, членів родини.

Література:

1. *Європейська кредитна трансферно-накопичувальна система: довідник користувача / пер з англ.: за ред. д-ра техн. наук, проф. Ю.М.Рашкевича та д-ра пед. наук, доц. Ж.В. Таланової. - 2-ге вид. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2015. – 106.*
2. *Європейська рамка кваліфікацій для навчання впродовж життя. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pehea.in.ua/ievropeyska-ta-nacionalna-ramka-kvalifikacij-nrk-vishchoyi-osviti-vo/1ramka-kvalifikacij-iervo>.*
3. *Закон України «Про вищу освіту» від 01 липня 2014 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.*
4. *Жалій Т.В. Формування правової компетентності студентів у контексті положень «Європейської рамки кваліфікацій для навчання впродовж життя» // Матеріали Міжнародної наукової конференції на тему: «Право і суспільство: актуальні питання і перспективи розвитку», 1 грудня 2016 року) – [Текст]. – Полтава: ТОВ «Бліц Стайл» 2016. – С. 92 - 94.*
5. *Конституція України від 28 червня 1996 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/>.*
6. *Рашкевич Ю.М. Компетентнісний підхід у побудові освітніх програм. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/Downloads/Competence_Approach_Rashkevych_Nov.2014.pdf*

7. Розроблення освітніх програм. Методичні рекомендації / Авт.: В.М. Захарченко, В.І. Луговий, Ю.М. Рашкевич, Ж.В. Таланова / За ред. В.Г. Кременя. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2014. – 120 с.

References:

1. Yevropeys'ka kredytna transferno-nakopychuval'na systema: dovidnyk korystuvacha / per z anh..: za red. d-ra tekhn.. nauk, prof. Yu.M. Rashkevycha ta d-ra ped. nauk, dots. Zh.V. Talanovoyi. - 2-he vyd. – L'viv: Vydavnytstvo L'vivs'koyi politekhniki, 2015. – 106.
2. Yevropeys'ka ramka kvalifikatsiy dlya navchannya vprodovzh zhyttya. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://ipehea.in.ua/ievropeyska-ta-nacionalna-ramka-kvalifikatsiy-nrk-vishchoyi-osviti-vo/1ramka-kvalifikatsiy-ievro>.
3. Zakon Ukrayiny «Pro vyshchu osvitu» vid 01 lypnya 2014 roku. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : www.rada.gov.ua.
4. Zhaliy T.V. Formuvannya pravovoyi kompetentnosti studentiv u konteksti polozhen' «Yevropeys'koyi ramky kvalifikatsiy dlya navchannya vprodovzh zhyttya» // Materialy Mizhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi na temu: «Pravo i suspil'stvo: aktual'ni pytannya i perspektyvy rozvytku», 1 hrudnya 2016 roku) – [Tekst]. – Poltava: TOV «Blits Stayl» 2016. – S. 92 - 94.
5. Konstytutsiya Ukrayiny vid 28 chervnya 1996 roku. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/>.
6. Rashkevych Yu.M. Kompetentnisnyy pidkhid u pobudovi osvitnikh proham. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: file:///C:/Users/Downloads/Competence_Approach_Rashkevych_Nov.2014.pdf
7. Rozroblennya osvitnikh proham. Metodychni rekomendatsiyi / Avt.: V.M. Zakharchenko, V.I. Luhovyy, Yu.M. Rashkevych, Zh.V. Talanova / Za red. V.H. Kremenya. – K.: DP «NVTs «Priorytety», 2014. – 120 s.

УДК 37(051):004

ФОРМУВАННЯ ЮРИДИЧНО-МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У КОНТЕКСТІ ПОЛОЖЕНЬ «ЄВРОПЕЙСЬКОЇ РАМКИ КВАЛІФІКАЦІЙ ДЛЯ НАВЧАННЯ ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ»

кандидат історичних наук, доцент, Жалій Т.В.

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, Україна, Полтава

У статті висвітлюються особливості формування юридично-мовленнєвої компетентності майбутніх учителів на основі аналізу норм «Європейської рамки кваліфікацій для навчання впродовж життя». Автор наполягає на необхідності формування такого підвиду правової компетентності через аналіз правових явищ у суспільстві,

випадків правомірної та неправомірної поведінки, інсценування правових ситуацій та рольових ігор на правову тематику. Цей процес відбувається у процесі вивчення правознавчих дисциплін в умовах педагогічного вишу. Розкривається змістове наповнення таких курсів, програми яких передбачають опанування основ приватних і публічних галузей права, правових засад освітньої діяльності, особливостей реалізації основоположних прав і свобод людини та громадянина.

Ключові слова: загальні та спеціальні компетентності, правова компетентність, юридично-мовленнєва компетентність.

Кандидат исторических наук, доцент, Жалий Т.В. Формирование юридическо-речевой компетентности будущих учителей в контексте положений «Европейской рамки квалификаций для обучения в течении жизни»/ Полтавский национальный педагогический университет имени В.Г. Короленко, Украина, Полтава

В статье освещаются особенности формирования юридическо-речевой компетентности будущих учителей на основе анализа норм «Европейской рамки квалификаций для обучения в течении жизни». Автор настаивает на необходимости формирования такого подвида правовой компетентности через анализ правовых явлений в обществе, случаев правомерного и неправомерного поведения, инсценировка правовых ситуаций и ролевых игр на правовую тематику. Этот процесс происходит в процессе изучения правоведческих дисциплин в условиях педагогического вуза. Раскрывается содержательное наполнение таких курсов, программы которых предусматривают овладение основами частных и публичных отраслей права, правовых основ образовательной деятельности, особенностей реализации основных прав и свобод человека и гражданина.

Ключевые слова: общие и специальные компетентности, правовая компетентность, юридически речевая компетентность.

PhD in History, Zaliy T.V. Formation of legal competence-rechevoy future teachers in the context of the provisions «European Qualifications Framework for lifelong learning» / Poltava National V.G. Korolenko Pedagogical University, Ukraine, Poltava

The article highlights the features of formation of legal-speech competence of future teachers on the basis of analysis of the norms of the «European Qualifications Framework for lifelong learning». The author insists on the need to form such a subspecies of legal competence through the analysis of legal phenomena in the society, cases of lawful and unlawful behavior, re-enactment of legal situations and role-playing games on the legal issues. This process occurs in the process of jurisprudential study subjects in the conditions of pedagogical university. Reveals the substantive content of such courses, whose programs include mastery of the basics of public and private bodies of law, the legal framework of the educational activities,

especially implementation of fundamental rights and freedoms of man and citizen.

Key words: general and specific competencies, legal expertise, legal expertise speech.

Вступ. На сучасному етапі становлення Української держави особлива увага повинна приділятися правовій освіті й правовому вихованню студентської молоді. Причому йдеться, в першу чергу, майбутніх фахівців неюридичних спеціальностей. Формування патріотично налаштованих та законослухняних громадян є метою й бажаним результатом діяльності будь-якої цивілізованої країни на початку XXI століття. Такі посили відображені в національному законодавстві. На це нас спрямовують Конституція України, освітнє законодавство, Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді [6-7]. У зв'язку з підписанням Угоди про асоціацію з ЄС, в освітньому просторі України чинним є такий документ – «Європейська рамка кваліфікацій для навчання впродовж життя» [1]. Ці та дотичні проблеми реалізації положень вказаного документу й формування підвидів правової компетентності особи ми порушували у низці своїх публікацій [2-5]. Однак реалізація положень цього міжнародного договору можлива лише за умови зваженого врахуванням європейського досвіду, національної специфіки й методичних надбань вітчизняних учених.

Формулювання мети та завдань статті. Тому в статі розглянемо особливості формування юридично-мовленнєвої компетентності майбутніх учителів в сучасній національній системі освіти.

Виклад основного матеріалу статті. «Європейська рамка кваліфікацій для навчання впродовж життя» містить дані про 3 групи загальних компетентностей: інструментальні компетентності: когнітивні (пізнавальні) здатності, технологічні здатності та лінгвістичні здатності; міжособистісні компетентності (індивідуальні здатності типу соціальних навичок (соціальна взаємодія та співпраця); системні компетентності (уміння та навички, що стосуються систем в цілому (поєднання розуміння, сприйнятливості та знань; потрібні попередньо надбані інструментальні й міжособистісні компетентності) [1, С. 69-70]. Ми вважаємо необхідною для майбутнього вчителя будь-якої спеціальності юридично-мовленнєву компетентність, яка є підвидом правової компетентності й формується через аналіз правових явищ у суспільстві, випадків правомірної та неправомірної поведінки, інсценування правових ситуацій та рольових ігор на правову тематику у процесі вивчення правознавчих дисциплін в умовах педагогічного вишу.

Така компетентність є інтегральною й специфічною в національній системі освіти, бо серед окреслених вище інструментальних компетентностей знаходимо такі: усне й письмове спілкування рідною

мовою; значення другої мови; розв'язання проблем; прийняття рішень. Серед міжособистісних – розуміння культури та звичаїв різних країн; здатність працювати самостійно та ін. Такі якості будуть сформовані завдяки інтегральній компетентності – юридично-мовленнєвій. Її формування можливе за умов вивчення студентами правознавчих курсів, що в умовах сучасної автономії ВНЗ є можливою та реальною перспективною. В освітні програми бакалаврів і магістрів (у 2016 – 2017 н.р. – і спеціалістів) повинні включатися такі навчальні дисципліни: «Конституційне право України», «Правознавство», «Гуманітарне право», «Освітнє право», «Права людини», «Право Європейського Союзу» та інші, перелік яких не є вичерпним. Юридична мовленнєва компетентність майбутніх учителів формується у процесі використання таких форм роботи: імітація спрощеного судового засідання, рольові ігри й розігрування правових ситуацій на теми «Співбесіда в роботодавця», «Прийняття на роботу», «Подання заяви про реєстрацію шлюбу в органи РАЦСУ» тощо. Важливою формою роботи є аналіз правових ситуацій та розв'язування юридичних задач за допомогою заздалегідь складеного алгоритму. Це дасть можливість набувати практичних навичок зі стандартних життєвих ситуацій, які можуть виникати в кожного та сприятимуть обізнаності з основ приватних та публічних галузей права України.

Висновки. Отже, в умовах педагогічного вишу вкрай необхідним видається формування такого підвиду правової компетентності як юридично-мовленнєва через аналіз правових явищ у суспільстві, випадків правомірної та неправомірної поведінки, інсценування правових ситуацій та рольових ігор на правову тематику. У процесі фахової підготовки майбутніх учителів це відбувається у ході вивчення правознавчих дисциплін програми яких передбачають опанування основ приватних і публічних галузей права, правових засад освітньої діяльності, особливостей реалізації основоположних прав і свобод людини та громадянина. Такий процес буде ефективним за умови включення дисциплін в інваріативну та варіативну частини навчального плану. Вони повинні бути передбачені освітніми програмами, адже, майбутні учителі мають володіти не лише предметними, а й загальними компетенціями, серед яких чільне місце посідає правова компетентність, підвидом якої поряд із логічно-правовою й аксіологічно-правовою є юридично-мовленнєва.

Література:

1. *Європейська рамка кваліфікацій для навчання впродовж життя.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pehea.in.ua/ievropeyska-ta-nacionalna-ramka-kvalifikacij-nrk-vishchoyi-osviti-vo/1ramka-kvalifikacij-iervo>. Закон України «Про вищу освіту» від 01 липня 2014 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.

2. Жалій Т.В. Формування юридично-мовленнєвої компетентності майбутніх учителів у процесі вивчення правознавчих дисциплін в умовах педагогічного вишу // *Взаємозв'язок політики і управління: теоретичний і прикладний аспект : матеріали круглого столу / за заг. ред. С.О. Шевченка. – Д.: ДРІДУ НАДУ, 2016. – С. 50-52.*

3. Жалій Т.В. Формування правової компетентності майбутніх учителів в контексті новел освітнього законодавства *Дидакал: часопис / А. Бойко (гол. ред.); Полтав. нац. пед. ун-т імені В.Г. Короленка, каф. заг. педагогіки та андрагогіки. – Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2015. – Вип. 16: присвячено матеріалам всеукраїнської науково-практичної конференції «Упровадження основних положень Закону України «Про вищу освіту» як засіб забезпечення європейського рівня діяльності вищої школи», 17 листоп. 2015 р. – С. 108 – 112.*

4. Жалій Т.В. Формування інформаційно-правової компетентності майбутніх учителів у процесі вивчення правознавчих дисциплін // *Актуальні питання сучасної педагогіки. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 11-12 грудня 2015 року). – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015 – С. 105 – 107.*

5. Жалій Т.В. Формування аксіологічно-правової компетентності майбутніх вчителів у процесі вивчення правознавчих дисциплін // *Збірник центру наукових публікацій «Велес» за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції «Досягнення науки в 2015 році», м. Київ : збірник статей (рівень стандарту, академічний рівень). – К.: Центр наукових публікацій, 2015. Частина II. – С.53 – 56.*

6. Конституція України від 28 червня 1996 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/>.

7. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді, затвердженою наказом Міністерства освіти і науки України від 16. 06. 2015 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/usi-povivni/novini/2015/06/16/nacjonalno-patriotichne-vixovannya/>.

8. Рашкевич Ю.М. Компетентнісний підхід у побудові освітніх програм. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/Downloads/Competence_Approach_Rashkevych_Nov.2014.pdf

References:

1. Yevropeys'ka ramka kvalifikatsiy dlya navchannya vprodovzh zhyttya. [Elektronnyy resurs]. – Rezhyim dostupu: http://ipehea.in.ua/ievropeyska-ta-nacionalna-ramka-kvalifikatsiy-nrk-vishchoyi-osviti-vo/1ramka-kvalifikatsiy-iervo.Zakon_Ukrayiny_«Pro_vyshchu_osvitu»_vid_01_lypnya_2014_roku. [Elektronnyy resurs]. – Rezhyim dostupu: www.rada.gov.ua.

2. Zhaliy T.V. Formuvannya yurydychno-movlennyevoyi kompetentnosti maybutnikh uchyteliv u protsesi vyvchennya pravoznavchyykh dystsyplin v umovakh pedahohichnoho vyshu // *Vzayemozv'yazok polityky i upravlinnya: teoretychnyy i prykladnyy aspekt : materialy kruhloho stolu / za zah. red. S.O. Shevchenka. – D.: DRIDU NADU, 2016. – S. 50-52.*

3. Zhaliy T.V. *Formuvannya pravovoyi kompetentnosti maybutnikh uchyteliv v konteksti novel osvith'oho zakonodavstva Dydaskal: chasopys / A. Boyko (hol. red.); Poltav. nats. ped. un-t imeni V.H. Korolenka, kaf. zah. pedahohiky ta andrahohiky. – Poltava: PNPU imeni V.H. Korolenka, 2015. – Vyp. 16: prysvyacheno materialam vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi “Uprovadzhennya osnovnykh polozhen' Zakonu Ukrayiny «Pro vyshchu osvitu» yak zasib zabezpechennya yevropeys'koho rivnya diyal'nosti vyshchoyi shkoly”, 17 lystop. 2015 r. – S. 108 – 112.*
4. Zhaliy T.V. *Formuvannya informatsiyno-pravovoyi kompetentnosti maybutnikh uchyteliv u protsesi vyvchennya pravoznavchykh dystsyplin // Aktual'ni pytannya suchasnoyi pedahohiky. Materialy III Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (m. Uzhhorod, 11-12 hrudnya 2015 roku). – Kherson: Vydavnychyy dim «Hel'vetyka», 2015 – S. 105 – 107.*
5. Zhaliy T.V. *Formuvannya aksiolohichno-pravovoyi kompetentnosti maybutnikh vchyteliv u protsesi vyvchennya pravoznavchykh dystsyplin // Zbirnyk tsentru naukovykh publikatsiy «Ves» za materialamy mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi «Dosyahnennya nauky v 2015 rotsi», m. Kyiv: zbirnyk statey (riven' standartu, akademichnyy riven'). – K.: Tsentr naukovykh publikatsiy, 2015. Chastyna II. – S.53 – 56.*
6. *Konstytutsiya Ukrayiny vid 28 chervnya 1996 roku. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/>.*
7. *Kontseptsiya natsional'no-patriotichnoho vykhovannya ditey ta molodi, zatverdzenoyu nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrayiny vid 16. 06. 2015 r. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://mon.gov.ua/usinovivni/novini/2015/06/16/naczionalno-patriotichne-vixovannya/>.*
8. *Rashkevych Yu.M. Kompetentnisnyy pidkhid u pobudovi osvitnikh proham. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: file:///C:/Users/Downloads/Competence_Approach_Rashkevych_Nov.2014.pdf*

UDK 37.035.6:355.23:356.13

UNDERSTANDING PATRIOTISM IN CONNECTION WITH SECOND WORLD WAR AND PRESENT-DAY BORDER GUARDS' GENERATIONS

Valentyna Miroshnichenko

National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after B. Khmelnytskyi, Ukraine, Khmelnytskyi

The article features the interpretation peculiarities of patriotism during the World War II, and in our time, the main sources of that time and modern patriotism have been compared, attention is drawn to the contribution of border guard warriors to the victory over fascism and defense of the national sovereignty and integrity of Ukraine.

Patriotism is understood as a set of moral principles that characterize the relationship of a man to his land, language, history and culture and mobilize him to work and serve in the name of the people, power of the state, its territorial integrity and sovereignty. These attitudes are displayed in a complex of social emotions, attitudes, beliefs, ways of action and behavior that is commonly called a love for the Motherland.

The author writes that using the experience and achievements of one's own people is invaluable for the organization and providing patriotic education of the servicemen. People who by the cost of their lives and health in a fierce battle with the enemy fought for the good life for us certainly require our utmost respect. In terms of building in Ukraine of a new democratic society, we, the descendants of the glorious heroic ethnicity of our nation, must know that without the memory of our heroic historical past, honoring ancestors' feats there would not be modern day heroes - patriots, ready to give their lives for the unity of our Ukraine, the integrity of its borders, motivated for the heroic deeds as we understand them today.

The heroic deed of officers and soldiers in green berets is the national pride of the Ukrainian people. We know from history about the feats and sacrifice of the border guards during the World War II, and the heroism and courage of the defenders of our Motherland we contemplate every day. The author emphasizes the importance of historical memory, which is the basis of culture, connection between generations and patriotic education of contemporaries.

Keywords: patriotism, patriot, patriotic education, border guards, historical memory, heroic deed, courage.

доктор педагогічних наук, доцент, Мірошніченко В.І. Розуміння патріотизму у зв'язку поколінь Другої світової війни та сучасних прикордонників /Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Україна, Хмельницький

У статті висвітлено особливості трактування патріотизму у період другої світової війни, а також у наш час, здійснено порівняння основних джерел тодішнього та сучасного патріотизму, звертається увага на внесок воїнів-прикордонників у справу перемоги над фашизмом та в захист державного суверенітету та цілісності України. Автор наголошує на тому, що в умовах розбудови в Україні нового демократичного суспільства ми, нащадки славного героїчного етносу нашої нації, постійно маємо пам'ятати: без пам'яті нашого героїчного історичного минулого, вшанування подвигу пращурів не було б сьогодні сучасних героїв – патріотів, готових віддати власне життя за єдність нашої України, цілісність її кордонів, вмотивованих до подвигу в його сучасному розумінні. Звертається увага на необхідності історичної пам'яті, яка є основою культури, зв'язку поколінь, патріотичного виховання сучасників .

Ключові слова: патріотизм, патріот, патріотичне виховання, прикордонники, історична пам'ять, подвиг.

доктор педагогических наук, доцент, Мирошниченко В.И. Понимание патриотизма в связи поколений Второй мировой войны и современных пограничников / Национальная академия Государственной пограничной службы Украины имени Богдана Хмельницкого, Украина, Хмельницкий

В статье освещены особенности трактовки патриотизма в период второй мировой войны, а также в наше время, проведено сравнение основных источников тогдашнего и современного патриотизма, обращается внимание на вклад воинов-пограничников в дело победы над фашизмом и в защиту государственного суверенитета и целостности Украины. Автор отмечает, что в условиях развития в Украине нового демократического общества мы, потомки славного героического этноса нашей нации, постоянно должны помнить: без памяти нашего героического исторического прошлого, память о подвиге предков не было бы сегодня современных героев - патриотов, готовых отдать свою жизнь за единство нашей Украины, целостность ее границ, мотивированных к подвигу в его современном понимании. Обращается внимание на необходимости исторической памяти, которая является основой культуры, связи поколений, патриотического воспитания современников.

Ключевые слова: патриотизм, патриот, патриотическое воспитание, пограничники, историческая память, подвиг.

Problem definition. The results of retrospective analysis of patriotic upbringing in Ukraine show that the theory of patriotic upbringing has undergone complex development from conception of Ukrainian national identity, culture, their continuous elimination in times of state destruction, Soviet ruling and communist ideology to Ukrainian independence, to opposing Russian aggression in the East of our country. The sources of patriotic upbringing lie in peculiarities of society evolution in different historical periods. The concept "patriotism" gained different definitions depending on historical period. But always when the Ukrainians had to take up arms to protect their state it acquired common meaning.

The analysis of the recent studies and publications regarding this problem and referred to in this article. The problem of forming and development of patriotism is studied in the works of O. Datsenko, A. Naumenko, V. Dziuba, O. Zharovska, O. Korkishko, V. Gerasymchuk, M. Boryshevskiy, Y. Krasyl'nyk, O. Maksutov, T. Malaniuk, H. Shevchenko. However, they did not consider the retrospective analysis of the term "patriotism" in context of its comparison with the events of the WWII and present-day situation. This stipulates the topicality of our research.

The objective of the article is interpretation of the notion “patriotism” in context of historical memory of WWII and heroic deeds of present-day border guards.

Basic research material presentation. There is opinion that patriotism is a constituent of national, ethical and cultural upbringing which is an integral part of forming individual beliefs and ideology. Patriotism defines virtues of a person and entails a readiness to make sacrifices for the nation, its defense and welfare. Patriotism strengthens such traits as sense of duty and responsibility for the people and the state, intolerance to injustice [1–3].

In psychological and educational works the term “patriotism” has an ambiguous meaning. It is used to define love to nation and traditions, native land, country, native language and culture. It is manifested in feeling proud for national achievements in science, technology and culture. It implies respect of national symbols and laws. The term “patriotism” is broad and cannot be limited just to the feeling of responsibility to the Motherland [4, p. 31]. Educationists V. Harniychuk [5], V. Koval [6], P. Yakobson [7] consider patriotism as a feeling or virtue, M. Kachur [8], P. Onyshchuk [9] believe that it is a trait of character. Every generation has its own lesson at school of patriotism.

Special attention in history of pedagogics is focused to the theory and practice of patriotic upbringing during WWII and nowadays as in such time it acquires a special meaning, a patriot is a person who is ready to sacrifice life for defense of the native country.

To attack the Soviet Union the Nazi Germany deployed at our borders numerous forces - 190 divisions, more than 4 000 tanks, 1 980 airplanes, 47 200 guns and mortars – the army of 5.5 million people [10, p. 21]. Beginning this war the Nazi government hoped to finish it quickly. Neither Hitler nor his generals could foresee courage, heroism and patriotism of our army and the people who were defending the native land.

The reasons for being not prepared to fight Russian aggression in 2014 were underestimation and ineffective counteraction to subversive operations of Russian Secret Services and propaganda (especially in the Crimea and in the East), relatively weakened eastern borders, demilitarization of border agency (lack of weapons, armored vehicles and appropriate specialists), lack of concrete plans on covering borders in time of crisis. But aggression was deterred due to courage, heroism, patriotism of present-day generation.

The longest period of WWII was on territory of Ukraine. “Our Motherland, mother Ukraine! Bless the weapons of your sons; take our blood, our wounds and gratitude that we were born in such time when we can be glorified through our fight for your freedom, for the Slavs, for the humanity”, emphasized a patriot of Ukraine O. Dovzhenko in his cinematic novella “Ukraine on fire” [11, p. 475]. Their words are urgent nowadays.

Our border guards faced an extremely difficult task, both now and then. The newspaper “Pravda” wrote on June 24, 1941: “The Soviet border guards

fought as lions, they took the first unexpected blow of the vile enemy. Immortal glory covered... border guard warriors. They fought hand to hand, and only over the dead bodies the enemy could move an inch forward". Due to the courage and heroism shown in the first battles against the Nazi invaders 826 border guards were awarded orders and medals, 9 of them received the title of Hero of the Soviet Union [12, p. 142]. During the Great Patriotic War more than 82 000 (52%) of the cadre border guards joined the units of the Red Army. Overall 72% of the personnel of the pre-war strength of the border troops took part in the battles against the invaders.

The warfare across the sectors of the western border showed that superior enemy forces could encircle and destroy the border posts, but were unable to force the warriors to lay down arms and surrender. On the first day of the war fighters of the Kagul border guard detachment proved their heroism. The crossing of the Prut River at the site of the 5th border post faced a devastating fire, and the border guards continuously threw the enemy into the water. Only the next day the soldiers retreated to a second line of defense. From there, three men - Konstyantynov, Myhalkov, Buzytskiv made a bold sortie and blew up a railway bridge, for which they were awarded the title of a Hero of the Soviet Union.

The border guards under the command of Lieutenant V. Usov for ten hours were defending the border post, having destroyed a battalion of enemy soldiers. For this V. Usov was awarded the title of a Hero of the Soviet Union posthumously. The fighters of Volodymyr-Volyn Border Guard Detachment bravely fought with enemy. Especially courageous proved to be border guards of the border posts commanded by Lt. A.K. Chumovytskyi, A.K. Neyezzhalyi, Lieutenant E.K. Utkin, F. Kuzmin. The border post of Lieutenant A.V. Lopatin near the village Skomorokhy deterred enemy for eleven days. Only three of the 60 survived, but the enemy also suffered heavy losses. Almost all the border posts were waging unequal battles face to face with the enemy, engaging its forces. And none of them left its border sector without an order.

Since the beginning of warfare the border units began conducting sabotage and intelligence operations behind the enemy lines. This work was especially strengthened due to front stabilization and organization of the partisan movement [13, p. 163-165]. Border guards bravely performed the tasks entrusted to them.

The fighters of the 94th border guard detachment proved their heroism defending the territory of Ukraine. They were killed at the station of Popelnya, Zhytomyr region. The warriors of the 92th Border Regiment under Captain G.V. Chernykch heroically defended Kyiv. Soldiers of the 23rd Border Regiment took an active part in the heroic Odessa garrison. The border guard Manuilov - a scout, was particularly distinguished. The Army newspaper wrote about him: "Every operation, every sortie - a vivid example of courage, which belongs only to the individuals utterly committed to their country, their

people" [14, p. 205]. Border guards showed themselves as excellent gunners and tank crews, sailors and pilots, snipers and signal men. Border guard regiments took part in the battles for Budapest and Vienna, in the liberation of Warsaw and Prague. Having joined the fight in the first days of the war, they finished it in defeated Berlin.

On the 8th of May, 1945 the border guards were securing the premises of the military engineering academy in the Berlin suburbs Karlhorst, where the act of capitulation was signed, [13, p. 165]. About 20,000 of border guards were awarded with orders and medals for significant contribution to the victory, about 200 of them were awarded the title Hero of the Soviet Union. 50 border units were awarded with orders for successful accomplishing of combat missions, 32 had been granted honorary names [13, p. 166]. The courage and dedication of the border guards in the Great Patriotic War became their significant contribution to the victory over fascism.

However, the national policy in the Soviet Union was chauvinistic, and was directed towards russification... the Russian people was viewed as the elder brother. The combat valor of Ukrainians in the Soviet sources was deliberately ignored.

The more time separates us from the events of the World War II, the more significant becomes for contemporaries the immortal heroic deed of the generation that defeated fascism and saved humanity from slavery.

In the novel "Farewell" written just after the World War II, A. Smirnov was thinking about traditions, continuity of generations, "What will it be on the earth, in the world, when twenty, thirty, forty years after the victory the participants of this war, soldiers and partisans die one after another... because of the age, wounds and diseases? What will happen to the people's memory? Who will keep the memory of eyewitnesses and participants of the War? The new generations will come into life. Will they keep the people's memory of those days, which are, obviously, incomparable in history? Will the memory fade? Become deaf and blind? This just cannot happen!"

Today, in 2016, we, the Ukrainian people know that Alexander Smirnov's fears were in vain. Memory is not faded. It lives. And even more than that. A new generation has courageously faced the enemy that encroach on the independence and territorial integrity of Ukraine. As if back in 1941, border guards took the first attack of the enemy, however, the threat came from the other, unexpected side - not from the West, but from the East.

Today our country and all of us are going through difficult times. Every day in difficult combat conditions, under bullets and "Grad" system rockets of terrorists and foreign mercenaries by the cost of their lives the border guards prevent the artificial separation of the country, demonstrating the best features of the motherland defenders. Carrying out their duty of protecting the sovereignty and territorial integrity in the south-eastern regions of Ukraine, border guards with their heroism, courage and bravery wrote a glorious page in the history of Ukraine. We bow our heads to the patriots that to the end

fulfilled their military duty, to their last breath remained faithful to the sacred obligation of the military oath and gave the most precious - their lives - for Ukraine.

On July 11, 2014, positions of the joint detachment of Ukrainian border guards near the village Zelenopillya in Luhansk region first came under massive bombardment of the Russian MLRS "Grad". On this day seven border guards were killed, 5 more were injured defending the territorial integrity of the country in eastern Ukraine. Among the killed Heroes near Zelenopillya, who with the cost of their lives defended the sacred and inviolable territory of Ukraine, were Major-general Ihor Momot, Major Ihor Petriv, Sergeant Anatoly Lutsko, Sergeants Vasily Polyakov and Pavlo Lazarenko, Junior Sergeants Wilhelm Shtoltsel and Dmitry Syrbu.

On August 10, 2014, during an artillery and mortar attack on the area of Border Guard Division "Stanychno-Luhanske" Sergeant Viacheslav Akutin and Sergiy Andrienko courageously and decisively repulsed the fire attack, continuously monitored the situation and airspace. During the bombardment, which lasted for about two hours, sparing their lives selflessly they shielded their comrades and saved their lives, however were fatally wounded themselves.

In August 2014 the units of the Armed Forces of Ukraine and border guards who were surrounded in the area of Dolzhanskyi, Dyakovo and Chervonopartyzansk, after a 22-day heroic defense of the state border, under constant massive shelling by the terrorists, they fought out in the area of Savur-Mohyla and Amvrosiivka. The breakthrough lasted for three days. During the breakthrough in a "Dovzhanskyi pocket" was killed 21-year-old Junior Sergeant Mykola Antypov. Remembering a hero border guard, his commander said: "Mykola is an example of a true brave Ukrainian man. In the battle with the insidious enemy, he gave the most precious - his live - for the freedom and independence of his native Ukraine, for our future. His heroic death will be forever in our memory, will serve as an example of courage and patriotism for the next generations"

Since the escalation of the situation in Donetsk and Luhansk regions more than 15 thousand border guards bravely defended the critical areas and courageously performed their duties. During the clashes and shelling more than 67 border guards were killed. More than 400 soldiers suffered wounds, and 5 are considered missed in action. The courage and heroism of our comrades during a combat mission is an example of selfless service to the Motherland, the Ukrainian people, patriotism, fortitude in the name of peace in our country, in the name of preserving the integrity of Ukraine.

So, now the boundaries of patriotism have expanded. Today patriotism involves the ability to defend the sovereignty and integrity of the state, to serve for the benefit of the Ukrainian people. Recent studies of the patriotism cover the realities of social life in independent Ukraine. That is why today there is a new interpretation of patriotism.

Patriotism, in our opinion is a set of moral principles that characterize the relationship of a man to his land, language, history and culture and mobilize him to work and serve in the name of the people, power of the state, its territorial integrity and sovereignty. These attitudes are displayed in a complex of social emotions, attitudes, beliefs, ways of action and behavior that is commonly called a love for the Motherland.

Today Ukrainian people have the right to speak about Ukrainian patriotism, which is a form of implementation of the higher national interest and to determine their own patriots.

Conclusion. So, using the experience and achievements of one's own people is invaluable to the very people, including the organization and providing the patriotic education of servicemen. People who by the cost of their lives and health in a fierce battle with the enemy fought for the good life for us certainly require our utmost respect. In terms of building in Ukraine of a new democratic society, we, the descendants of the glorious heroic ethnicity of our nation, must know that without the memory of our heroic historical past, honoring ancestors' feats there would not be modern day heroes - patriots, ready to give their lives for the unity of our Ukraine, the integrity of its borders, motivated for the heroic deeds as we understand them today.

The heroic deed of officers and soldiers in green berets is the national pride of the Ukrainian people. We know from history about the feats and sacrifice of the border guards during the World War II, and the heroism and courage of the defenders of our Motherland we contemplate every day. This strong connection of generations shows our strength, invincibility, and great happy future of Ukraine. The interconnection and interdependence of these categories is **the prospect** of the problem further research.

References:

1. Honskyi V. *Patriotism as the foundation of modern education and ideology of the state* / V. Honskyi // *Ridna Shkola*. - 2001. - № 2. - P. 9-14.
2. Dziuba V.M. *Patriotic education of future officers of Interior Troops in the process of study of social and human sciences: Dis. ... Ph.D. in pedagogics* / V.M. Dziuba. - Khmelnytskyi, 2002. - 199 p.
3. Petronhovskyy R.R. *Theory and practice of seniors' patriotism formation* / R.R. Petronhovskyy. - Zhytomyr: Polissia, 2003. - 192 p.
4. Borovyk O.V. *Psychological conditions of formation of patriotic consciousness of students of lyceums: Dis. ... Ph.D. in psychology* / O.V. Borovyk. - Khmelnytskyi, 2008. - 242 p.
5. Harniichuk V. *Prognostic model of education of older teenagers' patriotism in extracurricular activity* / V. Harniichuk // *Ridna Shkola*. - 2008. - № 11. - P. 30-33.
6. Koval V.O. *Patriotic education of students in the study of Ukrainian literature in the senior classes of secondary school: Dis. ... Ph.D. in pedagogics* / V.O. Koval - K., 1999. - 191 p.

7. Jacobson P.M. *Psychology of feelings and motivation: Izbr. psycholog. tr.* - M.; Voronezh: *In-t pract. psychology; MODEK*, 1998. - 304 p.
8. Kachur M.M. *Patriotic education of younger schoolboys by means of artistic local history: Dis. ... Ph.D. in pedagogics / M.M. Kachur.* - K., 2009. - 186 p.
9. Onischuk P.V. *Pedagogical principles of technology of formation of patriotic features of high school students: Dis. ... Ph.D. in pedagogics / P.V. Onischuk.* - Lutsk, 1996. - 190 p.
10. *History of the Second World War 1939-1945, 12 vols.* - Moscow: *Military Publishing*, 1975. – Vol. 4 - 535 p.
11. Dovzhenko O. *Lord, send me the strength. Ukraine on fire: novel / O. Dovzhenko.* - X: *Folio*, 1994. - 655 p.
12. *Sentinels of the Soviet borders: Essay of brief history of USSR border troops / V.S. Ivanov, Y.G. Kyslovskyy, V.N. Andrianov and others.* - Moscow: *Politizdat*, 1984. - 318 p.
13. *Kabachynskiy M.I. History of borders and border troops of Ukraine / M.I. Kabachynskiy – Khmelniyskiy: Khmelnytskyi City Printing House*, 2000. - 216 p.
14. *Patrols of the western borders.* - K., *Politizdat Ukraine*, 1972. - 444 p.

УДК 378.011.3-051:373.3

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ У ПІДГОТОВЦІ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

кандидат педагогічних наук, Опанасенко Н.І.

Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», Україна, Переяслав-Хмельницький

У статті розглядається технологія особистісно орієнтованого навчання у підготовці майбутніх учителів початкової школи на прикладі вивчення дисципліни «Дидактика». Доводиться думка про те, що, використовуючи особистісно орієнтований підхід у процесі вивчення навчальних дисциплін, активізується процес засвоєння знань, надається йому творчий характер, будується робота студентів на співпраці, взаємонавчанні, стимулює їх до самостійного вибору і використання найбільш значущих для них способів опрацювання навчального матеріалу, до самовизначення та самореалізації.

Ключові слова: особистісно орієнтоване навчання, педагогічні технології, форми і методи навчання, процес навчання, дисципліна «Дидактика».

Кандидат педагогических наук, Опанасенко Н.И. Использование технологии личностно ориентированного обучения в подготовке

учителя начальной школы / Государственное высшее образовательное учреждение «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды», Украина, Переяслав-Хмельницкий

В статье рассматривается технология личностно ориентированного обучения в подготовке будущих учителей начальной школы на примере изучения дисциплины «Дидактика». Доказывается мысль о том, что, используя личностно ориентированный подход в процессе изучения учебных дисциплин, активизируется процесс усвоения знаний, предоставляется ему творческий характер, строится работа студентов на сотрудничестве, взаимообучения, стимулирует их к самостоятельному выбору и использованию наиболее значимых для них способов проработки учебного материала, к самоопределению и самореализации.

Ключевые слова: личностно ориентированное обучение, педагогические технологии, формы и методы обучения, процесс обучения, дисциплина «Дидактика».

PhD in Pedagogical Sciences, Opanasenko N.I. The use of personal-centered education technology primary school teacher's training / Public higher education institution «Pereyaslav-Khmelnitsky Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University», Ukraine, Pereyaslav-Khmelnitsky

The article deals with personal-centered education technology in primary school teachers' training as an example of «Didactic» discipline study. It is proved that use of personal-centered approach in educational subjects study results in knowledge acquiring process activating, in provision of its creativity; students start building their work on cooperation, mutual education, they are inspired to make individual choice and use the most significant ways of learning material processing as well as to be engaged in self-identification and self-actualization.

Key words: personal-centered education, pedagogic technologies, teaching methods and training methods, process of education, «Didactic» discipline.

Вступ. На сьогодні залишається актуальним питання підготовки майбутнього вчителя для національної школи. На сучасному етапі розвитку освіти важливою є ідея побудови «педагогічного процесу як системи, що спирається на теорії загальнолюдських цінностей, гуманізації, особистісно орієнтованого підходу» [1, с. 3]. Особистісно орієнтований підхід сприяє залученню студента до активної діяльності. Тому викладач у своїй роботі повинен враховувати індивідуальні можливості студентів, використовувати диференційований підхід, технологію особистісно орієнтованого навчання, тим самим сприяти

розвитку їх пізнавальної активності, самодіяльності, формуванню здатності до управління своєю діяльністю. У посібнику «Освітні технології» О. Пехоти зазначається: «Одним з провідних завдань повинно стати створення такого освітньо-розвивального середовища, у результаті взаємодії з яким у майбутнього вчителя формується готовність до роботи на основі знання сучасних педагогічних технологій, розуміння ним своєї індивідуальної сутності, на основі якої виробляється особистісна педагогічна концепція і персонал-технологія» [2, с. 3].

У психолого-педагогічній підготовці майбутнього вчителя початкової школи, здатного забезпечити всебічний розвиток особистості учня на засадах дитиноцентрованої педагогіки, неабияку роль відіграє фундаментальний курс «Дидактика». Основне призначення його полягає в ознайомленні майбутніх педагогів з теоретичними основами організації навчального процесу в школі, зокрема початковій ланці; розкритті особливості діяльності вчителя та учнів у цьому процесі; поглибленні знання студентів про форми, методи та засоби навчання школярів [3, с. 4].

Для урізноманітнення вивчення курсу «Дидактика» пропонуємо використовувати педагогічні технології, зокрема особистісно орієнтованого навчання, яка по-новому впливає на традиційний процес засвоєння знань, підвищує його ефективність, спрямовує його на розвиток особистості студента.

Аналіз сучасної науково-методичної літератури свідчить, що науковці (В. Бондар, С. Бондар, С. Гончаренко, М. Гузик, А. Нісімчук, О. Пехота, Л. Пироженко, О. Пометун, О. Рівін та ін.) приділяють значну увагу питанню розкриття змісту технологій навчання та їх використання на практиці. Починаючи з кінця 80 – х років ХХ століття психологами і педагогами активно досліджуються сутність та способи організації особистісно орієнтованого навчання (Ш. Амонашвілі, Є. Бондаревська, Г. Балл, І. Бех, С. Максименко, Н. Бібік, О. Савченко, А. Хуторський, І. Якиманська, В. Євдокимов, О. Падалка, І. Прокопенко та ін.).

Мета статті – показати використання особистісно орієнтованої технології в підготовці майбутніх учителів початкової школи при викладанні навчальної дисципліни «Дидактика».

Виклад основного матеріалу. Навчальна дисципліна «Дидактика» складається з трьох змістових модулів: перший – теоретичні основи навчання й освіти, другий – методи і принципи навчання, третій – форми та засоби організації навчання. Вивчення курсу відбувається за трьома модулями: практичним, теоретичним, самостійної роботи. Практичний модуль складається з практичних занять, на яких студент має бути опитаний і отримати відповідну кількість балів.

У процесі вивчення даної дисципліни студенти отримують відомості про особистісно орієнтоване навчання як оновлену парадигму сучасної освіти, збагачують свої знання про педагогічні технології. Особистісно

орієнтоване навчання, за визначенням О. Савченко, – це «організація навчання на засадах всебічного врахування індивідуальних потреб і можливостей учня, глибокої поваги до його особистості, ставлення до нього як до свідомого і відповідального суб'єкта навчально-виховної взаємодії з учителем і ровесниками» [4, с. 626]. Метою даного навчання є створення умов для індивідуальної самореалізації учня, розвитку і саморозвитку його особистісних якостей. Цей тип навчання передбачає стимулювання особистості до діалогу, дискусії. Особистісно орієнтована технологія – це освітня технологія, головною метою якої є взаємний і плідний розвиток особистості педагога та його учнів на основі рівності у спілкуванні, партнерстві та спільній діяльності. Завданнями особистісно орієнтованого навчання є розвиток індивідуальних та пізнавальних здібностей кожної дитини; максимальне виявлення, ініціювання, використання індивідуального досвіду учня; допомога дитині пізнати себе, самовизначитися і самореалізуватися [1, с. 36]. Основними вимогами до розробки дидактичного забезпечення особистісно орієнтованого процесу є:

- навчальний матеріал повинен виявляти досвід учня, урахування його попередньо набутих знань;
- виклад навчального матеріалу в підручнику має бути спрямований на перетворення особистого досвіду кожного учня;
- узгодження досвіду учня з науковим змістом, що задається;
- можливість вибору учнем з навчального матеріалу того чи іншого завдання;
- стимулювання учнів до самостійного вибору способів опрацювання навчального матеріалу;
- забезпечення контролю і оцінки.

Майбутні вчителі повинні усвідомлювати, що метою особистісно орієнтованого уроку є створення належних умов для розвитку пізнавальної діяльності. Досягти поставленої мети допоможе:

- використання різноманітних форм і методів організації навчальної діяльності;
- створення атмосфери зацікавленості кожного учня в роботі класу;
- стимулювання учнів до висловлень, правильних доказів відповідей;
- використання у процесі уроку дидактичного матеріалу, що дозволяє вибрати учневі вид і форму змісту;
- оцінка діяльності не лише через правильно–неправильно, а й оригінальність, самостійність, натхнення учнів;
- заохочення, прагнення знаходити свій спосіб роботи, аналізувати методи роботи учнів у процесі уроку;
- створення педагогічних ситуацій спілкування на уроці, що дозволяє кожному учневі виявити ініціативу, самостійність;
- повідомлення на початку уроку не лише теми, а й методів організації навчальної діяльності;

– обговорення у кінці уроку не тільки того, що засвоїли, а й на що сподівалися, що хотіли б виконати ще раз;

– подання домашнього завдання та обговорення способів його виконання.

Вивчаючи педагогічні технології, студенти можуть здобувати знання з використанням елементів окремих технологій, зокрема особистісно орієнтованого навчання. Метою застосування особистісно орієнтованого навчання на практичних заняттях з «Дидактики» є залучення студентів до активної участі в процесі оволодіння програмовим матеріалом. Так, вивчаючи тему «Закономірності і принципи навчання» із застосуванням групової форми роботи, перед студентами ставиться завдання, наприклад, закріпити поняття про закономірності, принципи та правила навчання, навчитися визначати принципи навчання, підбирати та реалізовувати принципи у процесі навчання. Потім, кожен студент отримує конкретне завдання: назвати та охарактеризувати закономірності та принципи навчання; на основі твердження К. Ушинського: «Зробивши цікавим свій урок, ви можете не боятися, що не все може бути цікавим... Привчіть же дитину робити не тільки те, що її цікавить, а й те, що не захоплює, – робити заради задоволення, виконувати свій обов'язок», дати відповіді на запитання: Чи погоджуєтеся з думкою відомого педагога? Чому? Який принцип навчання відображений у наведеному висловлюванні? [5, с. 22]. У процесі обговорення певних питань виникають проблемні ситуації, на які студенти мають знайти правильну відповідь.

У ході обговорення відбувається перевірка засвоєних знань, співставлення виучуваного матеріалу з попередньо вивченим, щоб простежити збереження взаємозв'язку між поняттями. Робота кожного члена групи оцінюється.

Під час вивчення теми «Зміст початкової освіти» можна використати фронтальну форму навчання. Наприклад, з посібника Я. Кодлюк «Тестові завдання з дидактики початкової школи» студентам пропонується завдання: Поясніть, чому в умовах сьогодення одним із пріоритетних завдань початкової школи визнано розвиток у молодших школярів творчих здібностей [5, с. 27]. Наприкінці заняття кожен студент зачитує свої міркування. Проводиться самооцінка, оцінка роботи один одного. Відбувається узагальнення та систематизація знань студентів.

Окремі практичні заняття з «Дидактики» проходять у шкільно-лабораторії, де студенти спостерігають, аналізують побачені уроки та виконують різноманітні практичні завдання. Так, під час опанування теми «Функції навчання» студенти виконують таку практичну роботу: аналіз мети уроку, сформульованої на матеріалі добре відомих творів; самостійне формулювання мети уроку на прикладі конкретних творів; аналіз педагогічних ситуацій; робота з наочним планом уроку [3, с. 41].

Вивчаючи тему «Типи і структура уроків. Дидактичні вимоги до уроку в початковій школі», майбутнім учителям пропонуються такі завдання: проаналізувати структури уроків різних типів; визначити макро- та мікроструктури уроків; назвати поетапність підготовки вчителя до уроку [3, с. 59].

Також, на практичних заняттях нерідко ми використовуємо методи ситуативного моделювання. Наприклад, один студент проводить урок за задалегідь підготовленим планом-конспектом, а решта студентів виконують роль учнів певного класу. По закінченню уроку відбувається його обговорення та аналіз.

Технологія особистісно орієнтованого навчання припускає конструювання типів навчального діалогу. Опановуючи тему «Підручник для початкової школи», перед студентами ставиться дискусійне питання: «Чому в умовах особистісно орієнтованого навчання варто посилити розвивальну спрямованість підручника?» [5, с. 32]. Вивчаючи тему «Контроль та оцінювання навчальних досягнень молодших школярів», майбутнім фахівцям пропонуємо взяти участь у дискусії, поставивши перед ними таке завдання: висловіть своє ставлення до твердження Ш. Амонашвілі про те, що «оцінка – це милиці кульгавої педагогіки» [5, с. 55].

Одним із найважливіших напрямків є самостійна навчальна робота студентів. На сьогодні вона «нарівні з аудиторною є однією з форм навчального процесу, істотною його частиною, основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних занять» [6, с. 804]. Самостійна робота призначена як для оволодіння кожною дисципліною, так і для формування навиків самостійної роботи взагалі. Вона дозволяє успішно розв'язувати такі завдання: формувати усвідомлений процес засвоєння знань; удосконалювати вміння та навички, визначені програмою кожного навчального предмета; готувати майбутніх фахівців до усвідомленого застосування знань у практичній діяльності; розвивати пізнавальні здібності; виховувати культуру розумової праці; виробляти потребу ефективно підвищувати свою готовність до самостійної діяльності.

З курсу «Дидактика» пропонуємо такі завдання для самостійної роботи, що сприяють розвитку інтересу в студентів до педагогічних знань, що врешті-решт поступово стимулюватиме утвердження їх педагогічного мислення і формуватиме педагогічну культуру. Пропонуємо окремі з них. Наприклад, тема «Підручник для школи першого ступеня» передбачає такі завдання для самостійної роботи: з підручників для початкової школи дібрати різні види текстів, навчальних завдань і вправ; скласти пам'ятку для автора підручника «Яким має бути підручник, адресований молодшим школярам» [3, с. 50]. До теми «Типи і структура уроків. Дидактичні вимоги до уроку в початковій школі» пропонуються такі завдання: виписати в зошит структуру уроків різних

типів; повторити етапи процесу навчання та у взаємозв'язку з ними розглянути етапи уроку. Тема «Контроль та оцінювання навчальних досягнень молодших школярів» вміщує завдання: добрати 3 – 4 завдання на ознайомлення молодших школярів з конкретними способами самоконтролю (навчальний предмет – на вибір) [3, с. 62]; обґрунтувати шляхи оптимізації домашньої навчальної роботи молодших школярів; обґрунтувати доцільність запровадження у перших-других класах безбального (словесного) оцінювання. Тема «Розвивальний характер навчання в сучасній початковій школі» передбачає завдання: обґрунтувати думку Менандра про те, що добре тому, хто навчився вчитися; розкрити сутність висловлювання М. де Монтеня про те, що мозок, добре впорядкований, вартий більшого, ніж мозок, добре наповнений; розкрити дидактичну цінність одного із підходів методики розвивального навчання: «Допоможіть дитині зробити це самій» [5, с. 61 – 62] та інші.

Правильно організована самостійна робота сприяє розширенню і закріпленню знань і вмінь, що одержуються на лекціях, практичних заняттях, розвитку творчого потенціалу студентів, реалізації їх професійних навичок.

Висновки. Отже, опановуючи навчальну дисципліну «Дидактику», студенти вивчають філософські засади основ навчання та освіти, теоретичні основи навчання, знайомляться із педагогічними технологіями. Вчаться застосовувати на практиці набуті теоретичні знання, зокрема, вміло підбирати методи, засоби, форми навчання учнів, забезпечувати розвиток їх творчих можливостей, здібностей. Використовуючи педагогічні технології, зокрема технологію особистісно орієнтованого навчання, у процесі вивчення навчальної дисципліни, ми, таким чином, активізуємо процес засвоєння знань, надаємо йому творчого характеру, будуємо роботу студентів на співпраці, взаємонавчанні, стимулюємо їх до самостійного вибору і використання найбільш значущих для них способів опрацювання навчального матеріалу, до самовизначення та самореалізації.

Література:

1. *Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій* / [Автор-укладач Н.П. Наволокова]. – Х.: Основа, 2009. – 176 с.
2. *Освітні технології: [Навчально-методичний посібник]* / О.М. Пехота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська; [За заг. ред. О.М. Пехоти]. – К.: А.С.К., 2001. – 256 с.
3. *Кодлюк Я.П. Дидактика початкової школи: практичний курс: навчально-методичний посібник* / Я.П. Кодлюк. – Тернопіль: Астон, 2013. – 160 с.

4. Савченко О.Я. Особистісно орієнтоване навчання / О.Я. Савченко // *Енциклопедія освіти / Академія пед. наук України; [головний ред. В.Г. Кремень].* – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с. – С.626 – 627.

5. Кодлюк Я.П. Тестові завдання з дидактики початкової школи: навчальний посібник / Я.П. Кодлюк. – Тернопіль: ТНПУ, 2006. – 64 с.

6. Зіньковський Ю.Ф. Самостійна робота студентів / Ю.Ф. Зіньковський // *Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; [головний ред. В.Г. Кремень].* – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с. – С. 804 – 805.

References:

1. *Entsyklopediia pedahohichnykh tekhnolohii ta innovatsii* / [Avtor-ukladach N.P. Navolokova]. – Kh.: Osnova, 2009. – 176 s.

2. *Osvitni tekhnolohii: [Navchalno-metodychnyi posibnyk]* / O.M. Piekhota, A.Z. Kiktenko, O.M. Liubarska; [Za zah. red. O.M. Piekhoty]. – K.: A.S.K., 2001. – 256 s.

3. *Kodliuk Ya.P. Dydaktyka pochatkovoї shkoly: praktychnyi kurs: navchalno-metodychnyi posibnyk* / Ya.P. Kodliuk. – Ternopil: Aston, 2013. – 160 s.

4. *Savchenko O.Ia. Osobystisno oriientovane navchannia* / O.Ia. Savchenko // *Entsyklopediia osvity / Akademiiia ped. nauk Ukrainy; [holovnyi red. V.H. Kremen].* – K.: Yurinkom Inter, 2008. – 1040 s. – S.626 – 627.

5. *Kodliuk Ya.P. Testovi zavdannia z dydaktyky pochatkovoї shkoly: navchalnyi posibnyk* / Ya.P. Kodliuk. – Ternopil: TNPU, 2006. – 64 s.

6. *Zinkovskyi Yu.F. Samostiina robota studentiv* / Yu.F. Zinkovskyi // *Entsyklopediia osvity / Akad. ped. nauk Ukrainy; [holovnyi red. V.H. Kremen].* – K.: Yurinkom Inter, 2008. – 1040 s. – S. 804 – 805.

УДК 371.72/378.047:33(043.3).355

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖЕННЯ ЯК СКЛАДОВОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

Пантелєєв К.В.

Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Україна, м. Хмельницький

У статті розкриваються актуальні питання культури здоров'язбереження майбутніх офіцерів-прикордонників. Визначено зміст понять «культура», «здоров'я», «здоров'язбереження». Виокремлено зміст поняття «формування культури здоров'язбереження майбутніх офіцерів-прикордонників». Виділено основні етапи формування культури здоров'язбереження майбутніх офіцерів-прикордонників.

Зміст культури здоров'язбереження майбутніх офіцерів-прикордонників містить такі домінуючі компоненти: дотримання правил гігієни; рівень якості та безпеки освітніх умов, дозвілля та

побуту; рівень рухової активності; безпечність інтимного життя; раціональне здорове харчування; рефлексія курсантами важливості здорового способу життя; рівень знань зі збереження здоров'я.

Ключові слова: майбутні офіцери-прикордонники, професійна підготовка, здоровий спосіб життя, культура здоров'язбереження.

Викладач кафедри особистої безпеки, Пантлєєв К. В. Формування культури здоров'язбереження як складової професійної діяльності майбутніх офіцерів-прикордонників / Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Україна, м. Хмельницький

Пантлєєв К.В. Формирование культуры здоровьясохранения как составляющей профессиональной деятельности будущих офицеров-пограничников / Национальная академия Государственной пограничной службы Украины имени Богдана Хмельницкого, Украина, м. Хмельницкий

В статті розкриваються актуальні питання культури здоров'язбереження майбутніх офіцерів-пограничників. Визначено зміст понять «культура», «здоров'я», «здоров'язбереження». Виділено зміст поняття «формування культури здоров'язбереження майбутніх офіцерів-пограничників». Виділено основні етапи формування культури здоров'язбереження майбутніх офіцерів-пограничників.

Зміст культури здоров'язбереження майбутніх офіцерів-пограничників містить такі домінуючі компоненти: дотримання правил гігієни, рівень якості та безпеки освітнього середовища, дозвілля та побуту; рівень фізичної активності; безпека інтимного життя; раціональне здорове харчування; рефлексія курсантами важливості здорового образу життя; рівень знань про збереження здоров'я.

Ключові слова: майбутні офіцери-пограничники, професійна підготовка, здоровий образ життя, культура здоров'язбереження.

Pantleev K.V. Formation of health preservation of culture as part of the professional activity of the future border guard officers / National Academy of State Border Service of Ukraine named after Bogdan Khmel'nitsky, Ukraine, Khmel'nitsky

The article describes the current issues of cultural preservation of the health of future border guard officers. The content of the concepts of "culture", "health", "health preservation". Highlighted the concept of "building a culture of the future border guard officers staying healthy." The basic stages of creating a culture of health preservation of the future border guard officers.

The content of the culture health preservation for future border guard officers contains such dominant components: compliance with the rules of hygiene level of quality and safety of the educational environment, leisure and

everyday life; the level of physical activity; safety of the intimate life; sustainable healthy eating; reflection cadets the importance of a healthy lifestyle; the level of knowledge of health preservation.

Keywords: future officers, border guards, training, healthy lifestyle, health preservation culture.

Вступ. Здоровий спосіб життя є пріоритетними у сучасному освітньому середовищі. Значення культури здорового способу життя обумовлене потребами збереження здоров'я, а також існуючими загрозами щодо погіршення стану здоров'я українського населення та сучасною зовнішньополітичною ситуацією.

Правоохоронна система української держави знаходиться у стані реформування, ефективність якого залежить від багатьох вагомих факторів. Більшість цих факторів у кінцевому результаті повинні забезпечити високий рівень сформованості професійної компетентності майбутніх фахівців. Не є винятком і прикордонне відомство України. В майбутні офіцерів-прикордонників в процесі професійної підготовки слід сформувати надійні соціальні орієнтири, здатність адекватно долати виклики та небезпеки сучасного соціального життя, а також залишатись фізично та психічно здоровими особистостями

Метою статті є аналіз проблеми формування культури здоров'язбереження майбутніх офіцерів-прикордонників як складової їх професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу статті. Одним з пріоритетних показників, що визначає специфіку діяльності прикордонного відомства країни є здоров'я його персоналу. Проблеми, що пов'язані зі здоров'ям українських прикордонників, на сьогодні, не відображені у фундаментальних наукових працях. Узагальнений аналіз наукової літератури щодо проблеми формування культури здоров'язбереження свідчить про існування наукових доробок педагогів, психологів, філософів, культурологів, соціологів, медиків та генетиків.

Аналіз світових нормативно-правових актів, а також вітчизняного законодавства щодо сприяння впровадженню здорового способу життя, свідчить про те, що світова спільнота активно усвідомлює необхідність забезпечення права людини на збереження та зміцнення здоров'я. Таке право передбачене Декларацією прав людини, Європейською соціальною хартією та багатьма іншими міжнародними документами. Проблема сприяння здоровому способу життя відображена у низці спеціальних документів, що приймалися під час міжнародних конференцій з проблем пропаганди здорового способу життя [4].

Аналіз наукової педагогічної літератури свідчить, що у ХХ столітті актуалізувались дослідження пов'язані із проблемою ефективних методів у збереженні здоров'я людини. Особливої актуальності набувають надбання Г. Ващенко, П. Лесгафта, О. Сухомлинського [1].

Вчені І. Матюшин, Ю. Мельник, В. Скумін започатковують рух, що передбачає формування здоров'я через культуру [3]. Сучасні дослідження проблеми формування здоров'я представлені працями В. Горашука [2], О. Маркова [3] та ін. Загально визнаним стає твердження про те, що потреба в здоров'ї повинна перетворюватись в культурну потребу та стати нормою життя особистості.

Існують різноманітні погляди на сутність поняття «здоров'я» та не вдалість спроб створити єдине та узгоджене визначення цього поняття. Пояснюється така ситуація складністю, неоднозначністю та багатогранністю явища «здоров'я». Всеосяжність поняття створює труднощі у використанні його в науковому дослідженні.

У понятті «здоров'я» відтворено чимало різних смислів та відтінків, що належать до різних наукових галузей. Проте незмінним є той факт, що це поняття відображає характеристику людського існування, а вона, в свою чергу, існує в будь-якій культурі та переживає зміни, переоцінки, оновлення тощо [2].

Популярним, на сьогодні, є поняття «практично здорова людина», що виникло у 1998 році та визначається як стан людини, за якого патологічні зміни не впливають на її життєве світосприйняття та працездатність. Водночас, нас зацікавили компоненти, що виділено у здоров'ї людини:

- фізичне здоров'я – рівень росту та розвитку органів та систем в організмі, а також морфологічні та функціональні особливості, що полегшують адаптаційні процеси;
- психічне здоров'я – рівень розвитку емоційної, вольової та мотиваційної сфер, самосвідомості, рівень адекватної поведінкової реакції тощо;
- соматичне здоров'я – біологічна програма існування людини;
- моральне здоров'я – являє собою систему цінностей, поглядів, переконань, мотивів поведінки.

Вчений В. Розін в своїх наукових дослідженнях запропонував поєднати проблему формування культури та здоров'я особистості. На його думку здоров'я є культурним феноменом, який пов'язаний не з природними факторами, а соціальними. Вчений розглядав здоров'я як філософську проблему, зокрема як феномен культури [5].

Вирішення проблеми формування культури здоров'язбереження у процесі професійної підготовки передбачає створення умов для майбутніх фахівців щодо усвідомлення значення здоров'я для повноцінного професійного та повсякденного життя та орієнтації на збереження здоров'я.

У понятті культура «здоров'язбереження» термін «культура» відображає освіту, спосіб життя та світогляд, мораль, тобто є комплексом багатьох наук.

Культура у представленому дослідженні виступає як специфічна сфер життя, що відчула бурхливий історичний розвиток. У зв'язку із цим, культура тривалий час у наукових працях пов'язувалась із уявленнями про дії, зусилля, що покликані щось змінити.

Проте, на сьогодні, культура відчула глибокий аналіз своєї сутності. Нам імпонує таке визначення культури, за якого вона є культурною реальністю, системним способом буття, є спектром практичної та духовної діяльності людини, її ставлення до об'єктивної реальності та самої себе [4].

Отже, аналіз понять «здоров'я» та «культура» дає можливість дослідити сутність поняття «культура здоров'язбереження».

Культурна особистість є зобов'язана бути «творцем здоров'я», а тому культура здоров'язбереження, на нашу думку, є певним обсягом знань, умінь та навичок про здоровий спосіб життя, гуманістичні орієнтації, а також вміннями правильно використовувати фізичні, психічні та духовні резерви організму людини.

Для майбутніх офіцерів-прикордонників значення культури здоров'язбереження значно зростає у зв'язку із особливостями освітньої діяльності та специфікою майбутньої професійної діяльності. Особливостями освітньої діяльності майбутніх офіцерів-прикордонників є:

- зв'язок між освітньою діяльністю та виконання службових обов'язків, (іноді в умовах повної бойової готовності);
- обов'язкове вивчення військово-спеціальних дисциплін;
- професійна підготовка майбутніх офіцерів-прикордонників має практичну спрямованість, що втілено у виїздах на полігони, польовий навчальний центр;
- застосування реальної бойової техніки та озброєння щодо охорони та захисту державного кордону;
- освітній процес реалізується в межах статутної організації, для якої характерна ієрархія, регламентовані керівні документи тощо.

У зв'язку із вищеподаним, формування культури здоров'язбереження майбутніх офіцерів-прикордонників є передумовою їх самореалізації, активної професійної та повсякденної діяльності, довголіття, реалізації внутрішніх резервів організму.

Формування культури здоров'язбереження майбутніх офіцерів-прикордонників є складовою їх загальної культури та професійної компетентності.

Поняття культури здоров'язбереження майбутніх офіцерів-прикордонників тісно пов'язане із поняттям їх здорового способу життя. У представленому дослідженні здоровим способом життя майбутнього офіцера-прикордонника є поєднання способів та форм його життєдіяльності, що забезпечують збереження та зміцнення здоров'я.

Формування культури здоров'язбереження майбутніх офіцерів-прикордонників містить такі домінуючі компоненти: дотримання правил гігієни; рівень якості та безпеки освітніх умов, дозвілля та побуту; рівень рухової активності; безпечність інтимного життя; раціональне здорове харчування; рефлексія курсантами важливості здорового способу життя; рівень знань зі збереження здоров'я.

Формування культури здоров'язбереження майбутніх офіцерів-прикордонників проаналізоване нами на основі змістовного вивчення термінів «культура», «здоров'я», «здоровий спосіб життя», вивчення особливостей їх освітньої діяльності.

Взагалом, слід зазначити що формування культури здоров'язбереження майбутніх офіцерів-прикордонників ґрунтується на декількох ключових етапах:

1. Когнітивний етап – характеризується поглибленням знань про здоров'я та здоровий спосіб життя, підвищення рівня культури щодо вивчення індивідуальних особливостей свого організму. На цьому етапі відбувається створення основи формування установок щодо здорового способу життя, формування початкового рівня культури здоров'язбереження. Основними психолого-педагогічними методами є спостереження, лекції, диспути, бесіди, тестування та анкетування.

2. Оцінний етап характеризується появою самостійної адекватної оцінки власного стану здоров'я та відповідного рівня культури здоров'язбереження. Науково-педагогічний склад на цьому етапі повинен залучати майбутніх фахівців прикордонного відомства до самостійної роботи, навчити таким методам як самооцінка, самоаналіз, самопрогнозування власного здоров'я. Слід також спрямовувати курсантів-прикордонників на пошуки методів збереження, загартування та зміцнення здоров'я.

3. Активний етап характеризується активним відношенням до себе, зокрема до свого здоров'я. Науково-педагогічному складу та командирам підрозділів варто створити такі умови, що забезпечать вироблення потреби в проведенні заходів щодо самооздоровлення курсантів-прикордонників.

Таким чином, формування культури здоров'язбереження є одним з важливих факторів у формуванні, збереженні та зміцненні культури здоров'я майбутніх офіцерів-прикордонників. Оскільки освітня діяльність курсантів-прикордонників проходить у динамічній інформаційно-енергетичній атмосфері, то важливо сформувати їх високий рівень культури здоров'язбереження.

Висновок. Отже, теоретичний аналіз проблеми формування культури здоров'язбереження дало можливості розкрити зміст понять «культура», «здоров'я», «здоровий спосіб життя» як в цілому, так і для майбутніх офіцерів-прикордонників. На основі узагальнення теоретичного аналізу різнопланової наукової літератури визначено зміст

поняття «культура здоров'язбереження майбутніх офіцерів-прикордонників».

Перспективами подальших розвідок у цьому напрямку є обґрунтування педагогічних умов формування цієї значущої для професійної діяльності здатності офіцера під час його навчання у ВНЗ; питання, пов'язані з формуванням у майбутніх офіцерів-прикордонників професійних компетентностей щодо формування культури здоров'язбереження; удосконалення діагностичних методик та технологій, спрямованих на виявлення рівнів сформованості культури здоров'язбереження.

Література:

1. Горащук В.П. *Формирование культуры здоровья школьников (теория и практика) / В.П. Горащук. – Луганск: Альма-матер, 2003. – 376 с*
2. Горащук В.П. *Теоретичні підходи до формування культури здоров'я школярів / В.П. Горащук // Зб. наук. праць Бердянського державного педагогічного інституту ім. П.Д. Осипенко (Педагогічні науки): у 2-х ч. – Ч. 2. – Бердянськ, 2002. – С. 128–136.*
3. Маркова О.В. *Виховання здорового способу життя учнів старшого підліткового віку з ослабленим здоров'ям: дис.... канд. пед. наук:13.00.07/Маркова Олена Віталіївна.-Кіровоград,2011.-292с.*
4. Міценко І.М. *Організаційно-економічний механізм регулювання безпеки життєдіяльності: Автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.02.03 / І.М. Миценко; НАН України. Ін-т економіки пром-сті. — Донецьк, 2005. — 30 с. — укр. Мойсеюк В.П. Сучасні підходи до вивчення феномену культури здоров'я/ В.П. Мойсеюк // – Тернопіль: Богдан, 2012. – 125 с.*
5. Сущенко Л.П. *Здоровий спосіб життя людини як об'єкт соціального пізнання: дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.03 / Людмила Петрівна Сущенко; Запорізький держ. ун-т. – Запоріжжя, 1997. – 185 с.*

References:

1. *Horashchuk V.P. Formyrovanye kul'tury zdorov'ya shkol'nykov (teoryya y praktyka) / V.P. Horashchuk. – Luhansk: Al'ma-mater, 2003. – 376 s*
2. *Horashchuk V.P. Teoretychni pidkhody do formuvannya kul'tury zdorov'ya shkolyariv / V.P. Horashchuk // Zb. nauk. prats' Berdyans'koho derzhavnoho pedahohichnoho instytutu im. P. D. Osypenko (Pedahohichni nauky): u 2-kh ch. – Ch. 2. – Berdyans'k, 2002. – S. 128–136.*
3. *Markova O.V. Vykhovannya zdorovoho sposobu zhyttya uchniv starshoho pidlitkovoho viku z oslablenym zdorov'yam:dys.... kand. ped. nauk:13.00.07/Markova Olena Vitaliyivna.-Kirovohrad,2011.-292s.*
4. *Mitsenko I.M. Orhanizatsiyno-ekonomichnyy mekhanizm rehulyuvannya bezpeky zhyttyediyal'nosti: Avtoref. dys... d-ra ekon. nauk: 08.02.03 / I.M. Mytsenko; NAN Ukrayiny. In-t ekonomiky prom-sti. — Donets'k, 2005. — 30 s. — ukr. Moyseyuk V.P. Suchasni pidkhody do vuvchennya fenomenu kul'tury zdorov'ya / V.P. Moyseyuk // – Ternopil': Bohdan, 2012. – 125 s.*

5. Sushchenko L.P. Zdorovyuy sposib zhyttya lyudyny yak ob"yekt sotsial'noho piznannya: dys. ... kand. filosof. nauk: 09.00.03 / Lyudmyla Petrivna Sushchenko; Zaporiz'ky derzh. un-t. – Zaporizhzhya, 1997. – 185 s.

УДК 378:355.23:658:005.334

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ДО ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ АНАЛІЗУ РИЗИКІВ В ОПЕРАТИВНО-СЛУЖБОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Пшенична О.О.

Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Україна, м. Хмельницький

У статті розкриваються актуальні питання підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування методів аналізу ризиків в оперативно-службовій діяльності. Визначено чинники, які актуалізують зазначену проблему, з'ясовано сутність поняття «готовність до застосування методів аналізу ризиків», коротко охарактеризовано структуру і зміст цього поняття. Встановлено, що в структурі цієї готовності доцільно виокремити мотиваційний (спрямованість особистості, основні мотиви), особистісний (здібності та індивідуально-психологічні якості), когнітивний (професійні знання) та діяльнісний (тобто практичний або виконавський – система вмій і навичок) компоненти. Конкретизовано перелік знань і умінь, якими мають володіти майбутні офіцери-прикордонники для ефективного здійснення аналізу та оцінки ризиків в оперативно-службовій діяльності.

Ключові слова: майбутні офіцери-прикордонники, методи аналізу та оцінки ризиків, оперативно-службова діяльність, готовність до застосування методів аналізу ризиків, професійна підготовка.

Пшеничная Е.А. Актуальные вопросы подготовки будущих офицеров-пограничников к применению методов анализа рисков в оперативно-служебной деятельности / Национальная академия Государственной пограничной службы Украины имени Богдана Хмельницкого, Украина, г. Хмельницкий

В статье раскрываются актуальные вопросы подготовки будущих офицеров-пограничников к применению методов анализа рисков в оперативно-служебной деятельности. Определены факторы, которые актуализируют указанную проблему, выяснено сущность понятия «готовность к применению методов анализа рисков», кратко охарактеризованы структура и содержание этого понятия. Установлено, что в структуре этой готовности целесообразно выделить мотивационный (направленность личности, основные

мотиви), личностний (способности и индивидуально-психологические качества), когнитивний (професіональні знання) и діяльностний (то єсть практичний или исполнителный – система умений и навыков) компоненти. Конкретизирован перечень знаний и умений, которыми должны обладать будущие офицеры-пограничники для эффективного осуществления анализа и оценки рисков в оперативно-служебной деятельности.

Ключевые слова: будущие офицеры-пограничники, методы анализа и оценки рисков, оперативно-служебная деятельность, готовность к применению методов анализа рисков, профессиональная подготовка.

Pshenychna O.O. Topical issues of getting future border guard officers ready to use risk analyses methods in operational and service activity / The National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi, Ukraine, Khmelnytskyi

The article deals with the topical issues of getting future border guard officers ready to use risk analyses methods in operational and service activity. The factors actualizing the problem, the essence of the notion "readiness to use risk analyses methods" are defined, the structure and the content of the notion are briefly characterized. It is established that in the structure of this readiness it is expedient to distinguish motivational (orientation of the person, the main motives), personal (abilities, personal and psychological qualities), cognitive (professional knowledge) and active (practical and executive – the system of skills and abilities) components. The knowledge and abilities obligatory for a border guard to successfully realize risk analyses and estimation in their operational and service activity are itemized.

Key words: future border guards, risk analyses and estimation methods, operational and service activity, readiness to use risk analyses methods, professional training.

Вступ. Проблема підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування методів аналізу ризиків в оперативно-службовій діяльності обумовлена низкою чинників.

По-перше, у нормативних документах, які визначають стратегію розвитку прикордонного відомства (Стратегія розвитку Державної прикордонної служби, схвалена розпорядженням КМУ №1189-р від 23 листопада 2015 р.) вказується на необхідності підвищення рівня боєздатності органів Держприкордонслужби та їх спроможності до виконання завдань із захисту державного кордону у нових умовах оперативно-службової діяльності [1]. Це обумовлено появою нових видів загроз, зокрема військової агресії Російської Федерації проти України, тимчасової окупації нею території Автономної Республіки Крим, розпалювання

збройного конфлікту в східних регіонах України, ведення гібридної війни проти України тощо.

По-друге, у Стратегії національної безпеки України зазначається, що розвиток Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ) як правоохоронного органу спеціального призначення має забезпечити ефективну реалізацію політики безпеки у сфері захисту та охорони державного кордону України, а також охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні, у тому числі шляхом створення системи інтегрованого управління безпекою державного кордону України, удосконалення інформаційної, оперативної, технічної, фізичної складових, упровадження сучасних систем контролю та аналізу ризиків. Досягнення цієї мети можливе за умови розвитку спільних програм підготовки персоналу, запровадження інтегрованої системи освіти із залученням викладачів, інструкторів із держав – членів НАТО, ЄС, формування нової культури безпеки, яка ґрунтується на експертній оцінці ризиків і потенційних загроз [1]. Це актуалізує потребу в підготовці висококваліфікованих офіцерських кадрів, здатних приймати обґрунтовані та ефективні управлінські та професійні рішення з питань охорони державного кордону, що володіють практичними навичками щодо інформаційно-аналітичного забезпечення оперативно-службової діяльності та здатні застосувати системи управління ризиками в Держприкордонслужбі України та управління службою в будь-яких умовах обстановки [2].

Метою статті є оприлюднення актуальних питань підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування методів аналізу ризиків в оперативно-службовій діяльності.

Виклад основного матеріалу статті. Офіцер-прикордонник повинен володіти спеціальними знаннями, вміннями, навичками і професійно-важливими якостями, які складають зміст професійної готовності до застосування методів аналізу ризиків в оперативно-службовій діяльності. На це вказують результати аналізу нормативних документів, які регламентують підготовку офіцерів для ДПСУ у відомчому навчальному закладі – Національній академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (далі – НАДПСУ). Так, наприклад, в Освітньо-професійній програмі підготовки офіцерів з кваліфікацією «бакалавр з охорони та захисту державного кордону» з галузі знань «25 Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону» спеціальності «252 Безпека державного кордону» з денною формою навчання строком 3 роки 10 місяців на основі повної загальної середньої освіти зазначено, що випускник НАДПСУ повинен знати загальні положення щодо аналізу та оцінки ризику, порядок здійснення аналізу ризиків на ділянці відділу прикордонної служби, особливості профілювання ризиків щодо протидії незаконному переміщенню осіб через державний кордон, незаконній міграції та

торгівлі людьми, профілювання ризиків щодо переміщення зброї, наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, боєприпасів, вибухових речовин, матеріалів і предметів, заборонених до переміщення через державний кордон. Крім цього, випускники НАДПСУ повинні знати порядок, основні форми та методику підготовки інформаційно-аналітичних (аналітичних) матеріалів і документів та методику проведення аналітичних досліджень; методологію та порядок запровадження аналізу ризиків у діяльність ДПСУ; порядок проведення ідентифікації ризиків та загроз; критерії оцінки інформації та джерела інформації; принципи оцінки інформації за методом 4x4; основні прикладні програми, які застосовуються в процесі забезпечення інформаційно-аналітичної діяльності тощо.

Щодо умінь, то майбутні офіцери-прикордонники повинні уміти здійснювати аналіз та оцінку ризиків категорій осіб, які перетинають кордон на ділянці відповідальності відділу прикордонної служби, готувати інформаційно-аналітичні (аналітичні) матеріали та документи, проводити аналітичні дослідження; застосовувати інформаційні технології в процесі інформаційно-аналітичної діяльності; проводити статистичне спостереження та готувати статистичне зведення; визначати чинники, які впливають на систему аналізу ризиків; проводити аналіз ризиків у сфері охорони державного кордону тощо.

Отже, офіцер-прикордонник повинен володіти спеціальними знаннями, уміннями, навичками і професійно-важливими якостями, які складають зміст професійної готовності до застосування методів аналізу ризиків в оперативно-службовій діяльності.

Поняття професійної готовності є важливою категорією теорії діяльності. Його почали використовувати з кінця XIX ст. у психологічних дослідженнях установки, що обумовлена потребою індивіда до певного напрямку активності в середовищі. У наш час «готовність» особистості до того чи іншого виду діяльності вчені вважають важливою передумовою для успішного переходу особистості до систематичної організованої діяльності [3].

На сьогодні у науковій літературі склалося декілька підходів до вивчення готовності до діяльності, зокрема функціональний, особистісний, особистісно-діяльнісний. Однак представники усіх підходів поняття готовності розглядають в контексті підготовки особистості фахівця до професійної діяльності. Професійну готовність вважають результатом процесу професійної підготовки, що формується за умови ефективної організації всієї системи професійної освіти.

Серед військових педагогів та психологів проблему готовності досліджували О. Барабанщиков, А. Галімов, О. Діденко, Д. Іщенко, О. Старчук, В. Уліч, В. Ягупов та ін.

Загалом вчені вказують на інтегративний характер готовності як особистісного утворення. Головною особливістю готовності до

професійної діяльності дослідники визначають її інтегративний характер, який виявляється в упорядкованості внутрішніх структур, погодженості основних компонентів особистості професіонала, у стійкості, стабільності й наступності їхнього функціонування, тобто професійна готовність має ознаки, які свідчать про психологічну єдність, цілісність особистості професіонала, що сприяє продуктивності діяльності [3].

Узагальнюючи результати аналізу наукових праць, у яких розкривається проблема формування професійної готовності до певного виду діяльності, можна констатувати, що таку готовність вчені розглядають як складне, багатокомпонентне й багаторівневе явище. Можна стверджувати, що в структурі готовності до професійної діяльності вчені переважно виокремлюють мотиваційний компонент (спрямованість особистості, основні мотиви), особистісний (здібності та індивідуально-психологічні якості), когнітивний чи пізнавальний (професійні знання) та діяльнісний, тобто практичний, чи виконавський (система вмій і навичок).

У всіх цих випадках зміст готовності до майбутньої діяльності дослідники розглядають у нерозривному зв'язку з характером й змістом самої діяльності [4; 5]. З огляду на це можна стверджувати, що готовність майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування методів аналізу ризиків в оперативно-службовій діяльності охоплює усвідомлення ними значення ролі спеціальних методів аналізу ризиків для ефективного вирішення завдань оперативно-службової діяльності, систему знань щодо особливостей їх використання, а також уміння та навички ефективного застосування методів аналізу ризиків у процесі оперативно-службової діяльності.

Формування готовності до застосування методів аналізу ризиків в оперативно-службовій діяльності відбувається під час професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників в умовах освітнього процесу у ВНЗ ДПСУ. При цьому основними видами навчальних занять для її формування можуть бути лекція, групове, практичне, семінарське, лабораторне, індивідуальне заняття, групова вправа, ділова (рольова) гра, комплексне контрольное-перевірочне заняття, тактико-стройове заняття, контрольна робота, консультації тощо.

Проблема підготовки офіцерів прикордонного відомства до професійної діяльності неодноразово привертала увагу науковців. Зокрема у працях А. Галімова, І. Грязнова, Д. Іщенка, В. Мірошніченко, Б. Олексієнка, О. Ставицького, О. Шинкарука розглядаються різноманітні аспекти формування та розвитку професійно важливих якостей та професійної компетентності офіцерів. Шляхи підвищення якості загальновійськової та військово-спеціальної підготовки курсантів були предметом дослідження О. Євсюкова, С. Кубіцького, А. Протасова, Е. Сарафанюка, О. Торічного. Теорію і методику організації навчального процесу у вищому військовому навчальному закладі та особливості

професійної підготовки курсантів досліджували О. Діденко, В. Бачевський, С. Будник, Н. Генералова, Ю. Дем'янюк, П. Дзюба, В. Ягупов та ін.

Важливі для розв'язання проблеми дослідження підходи щодо підвищення ефективності професійної підготовки офіцерів у вищих навчальних закладах містяться у дисертаційних дослідженнях Л. Балагур, О. Євсюкова, М. Козяра, Ю. Кузя, М. Мацишина, Р. Мішенюка, В. Родікова, О. Тогочинського та інших.

Деякі аспекти теорії та практики використання методів аналізу ризиків містяться у працях зарубіжних вчених (Дж. Джонстоун, Д. МакДауелл, Х. Мюллер, Д. Навроцкі, К. Скажинська, М. Яніцкі).

Однак комплексного дослідження з питань формування професійної готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування методів аналізу ризиків в оперативно-службовій діяльності на основі системного та компетентнісного підходів на сьогодні немає: не обґрунтовано педагогічних умов формування цієї значущої для професійної діяльності здатності офіцера під час його навчання у ВНЗ; потребують удосконалення зміст, форми і методи підготовки офіцерів до застосування методів аналізу ризиків; не визначено критеріїв та показників оцінювання професійної готовності офіцерів-прикордонників до застосування цих методів в оперативно-службовій діяльності; потребує удосконалення науково-методичне забезпечення формування зазначеної готовності в умовах реформування ДПСУ.

Про актуальність теми свідчать і результати аналізу стану сформованості професійної готовності офіцерів до застосування методів аналізу ризиків. За даними пілотного опитування офіцерів та експертної оцінки викладацького складу кафедри прикордонної безпеки НАДПСУ лише у 54,5 % респондентів ця готовність відповідає високому рівневі. Офіцери мають труднощі із застосуванням інформаційних технологій в процесі інформаційно-аналітичної діяльності; не завжди готові проводити статистичне спостереження та готувати статистичне зведення; окремі учасники опитування слабо орієнтуються у методиці визначення чинників, які впливають на систему аналізу ризиків; часто спостерігається низька якість підготовки документів з аналізу ризиків та інформаційно-аналітичних матеріалів для прийняття управлінських рішень.

Посилюють актуальність теми й суперечності, які помітні у процесі професійної підготовки офіцерів. Це, насамперед, суперечності між вимогами суспільства, що зумовлені необхідністю охорони державного кордону в сучасних умовах, до якості професійної підготовки офіцерів і неналежною методологічною та методичною базою для забезпечення цих вимог; потенційними можливостями, що їх мають сучасні ВНЗ для ефективної підготовки офіцерів до застосування методів аналізу ризиків, і недостатньою реалізацією цих можливостей на практиці; значними

педагогічними резервами навчальних дисциплін бакалаврського рівня щодо формування професійної готовності офіцерів до застосування методів аналізу ризиків та потенційними можливостями щодо удосконалення форм, методів і засобів організації навчального процесу.

Висновки. Актуальність теми, її недостатня теоретична розробленість і практичне значення, необхідність подолання зазначених суперечностей потребують проведення дослідження щодо удосконалення якості формування професійної готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування методів аналізу ризиків в оперативно-службовій діяльності. Перспективами подальших розвідок у цьому напрямку є обґрунтування педагогічних умов формування цієї значущої для професійної діяльності здатності офіцера під час його навчання у ВНЗ; удосконалення змісту, форми і педагогічних прийомів підготовки офіцерів до застосування методів аналізу ризиків; визначення критеріїв і показників оцінювання професійної готовності офіцерів-прикордонників до застосування цих методів в оперативно-службовій діяльності.

Література:

1. Стратегія розвитку Державної прикордонної служби України [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1189-р. – Режим доступу: http://dpsu.gov.ua/ua/law_base/doc-477/.
2. Діденко О.В. Особливості впровадження компетентнісного підходу у професійну підготовку майбутніх офіцерів у ВНЗ / О.В. Діденко // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України . - 2014. - Вип. 3. - Режим доступу: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/Vnadps_2014_3_6%20\(5\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/Vnadps_2014_3_6%20(5).pdf)
3. Чудик А.В. Сутність, зміст, особливості та структура готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу в процесі оперативно-службової діяльності [Текст] / А.В. Чудик, О.В. Діденко. – Ужгород: Говерла // Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Педагогіка. Соціальна робота / гол. ред. І.В. Козубовська. – Ужгород: Говерла, 2014. – Вип. 30. – С. 180–183.
4. Діденко О.В. Організація контролю знань, умінь і навичок курсантів у процесі навчання загальновійськових та військово-спеціальних дисциплін: методичний аспект / О.В. Діденко, М.О. Мацішин // Зб. наук. пр. Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. Серія: Педагогічні та психологічні науки. – Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2011. – № 57. – С. 19–22.
5. Чудик А.В. Результати експериментальної перевірки методики та педагогічних умов підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів та заходів фізичного впливу / Чудик

Андрій Васильович // Науковий огляд: міжнародний науковий журнал. – К.: ТК Меганом, 2015. – № 3 (13). – С. 152–137.

References:

1. *Stratehiiia rozvytku Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy [Elektronnyi resurs]: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 lystopada 2015 r. № 1189-r. – Rezhym dostupu: http://dpsu.gov.ua/ua/law_base/doc-477/.*
2. *Didenko O.V. Osoblyvosti vprovadzhennia kompetentnisnogo pidkhotu u profesiinu pidhotovku maibutnikh ofitseriv u VNZ / O.V. Didenko // Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. - 2014. - Vyp. 3. - Rezhym dostupu: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/Vnadps_2014_3_6%20\(5\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/Vnadps_2014_3_6%20(5).pdf)*
3. *Chudyk A.V. Sutnist, zmist, osoblyvosti ta struktura hotovnosti maibutnikh ofitseriv-prykordonnykiv do zastosuvannia spetsialnykh zasobiv i zakhodiv fizychnoho vplyvu v protsesi operatyvno-sluzhbovoi diialnosti [Tekst] / A.V. Chudyk, O.V. Didenko. – Uzhhorod: Hoverla // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu: Serii: Pedagogika. Sotsialna robota / hol. red. I.V. Kozubovska. – Uzhhorod: Hoverla, 2014. – Vyp. 30. – S. 180–183.*
4. *Didenko O.V. Orhanizatsiia kontroliu znan, umin i navychok kursantiv u protsesi navchannia zahalnoviiskovykh ta viiskovo-spetsialnykh dystsyplin: metodychnyi aspekt / O.V. Didenko, M.O. Matsyshyn // Zb. nauk. pr. Nats. akad. Derzh. prykordon. sluzhby Ukrainy im. B. Khmelnytskoho. Serii: Pedagogichni ta psykhologichni nauky. – Khmelnytskyi: Vydavnytstvo NADPSU, 2011. – № 57. – S. 19–22.*
5. *Chudyk A.V. Rezultaty eksperymentalnoi perevirky metodyky ta pedagogichnykh umov pidhotovky maibutnikh ofitseriv-prykordonnykiv do zastosuvannia spetsialnykh zasobiv ta zakhodiv fizychnoho vplyvu / Chudyk Andrii Vasylovych // Naukovyi ohliad: mizhnarodnyi naukovyi zhurnal. – К.: ТК Меганом, 2015. – № 3 (13). – С. 152–137.*

УДК 355.23: 37.035.7

ФОРМУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ УМІНЬ ІДЕНТИФІКАЦІЇ У МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Степанов С.П.

Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Україна, м. Хмельницький

У статті автор розглядає проблему формування спеціальних умінь ідентифікації у майбутніх офіцерів-прикордонників як предмет зацікавлення представниками різних наукових сфер пізнання, зокрема соціальної психології, криміналістики та власне прикордоннології. Дослідник доводить, що військові педагоги вивчають питання

формування спеціальних умінь ідентифікації у майбутніх офіцерів-прикордонників у контексті загальної проблеми формування їх професійної компетентності та підготовки до професійної діяльності, підготовки до роботи у пунктах пропуску та використання технічних засобів прикордонного контролю, формування необхідних особистісних якостей та здатностей, насамперед професійної спостережливості та уміння інтерпретувати невербальну поведінку особистості, яка скоює протиправні вчинки.

Ключові слова: офіцер-прикордонник, ідентифікація, уміння, паспортний контроль, професійна діяльність, охорона кордону.

Степанов С.П. Формирование специальных умений идентификации у будущих офицеров-пограничников как предмет научных исследований / Национальная академия Государственной пограничной службы Украины имени Богдана Хмельницкого, Украина, Хмельницкий

В статье автор рассматривает проблему формирования специальных умений идентификации у будущих офицеров-пограничников как предмет интереса представителей разных научных сфер познания, в частности социальной психологии, криминалистики и собственно погранологии. Исследователь доказывает, что военные педагоги изучают вопрос формирования специальных умений идентификации у будущих офицеров-пограничников в контексте общей проблемы формирования их профессиональной компетентности и подготовки к профессиональной деятельности, подготовки к работе в пунктах пропуска и использования технических средств пограничного контроля, формирования необходимых личностных качеств и способностей, прежде всего профессиональной наблюдательности и умения интерпретировать невербальное поведение личности, которая совершает противоправные поступки.

Ключевые слова: офицер-пограничник, идентификация, умения, паспортный контроль, профессиональная деятельность, охрана границы.

Stepanov S.P. Formation of special skills in identifying future border guard officers as a subject of research / The National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi, Ukraine, Khmelnytskyi

The author considers the problem of forming a special identification abilities at the future border guard officers as a subject of interest in different scientific areas of knowledge, in particular social psychology, criminology and actually pogramologii. The researcher argues that the military educators are considering the formation of the special skills of identification in the context of the general problem of the formation of their professional competence and preparation for professional activities. Special skills are required identification

officers while working at checkpoints, the use of technical means of border control. These skills include the presence of certain personal qualities and abilities, especially professional observation, the ability to interpret non-verbal behavior of the person during the commission of unlawful acts.

Keywords: border guard officer, identification, skills, passport control, professional activities, protection of the border.

Вступ. З 2014 р. «гібридна» війна на сході України, інші загрози її територіальній цілісності та незалежності, небезпека сепаратизму, міжнародний тероризм, активізація контрабанди зброї та засобів терору, наркобізнесу, нелегальної міграції, а також загроза незаконного розповсюдження зброї масового ураження та екологічно небезпечних речовин зумовили необхідність удосконалення системи безпеки державного кордону, зокрема і у пунктах пропуску. Йдеться про необхідність новітнього технічного оснащення пунктів пропуску та підвищення ефективності роботи прикордонників щодо ідентифікації осіб і транспортних засобів, які перетинають державний кордон у пунктах пропуску.

Доводиться також констатувати, що останнім часом непоодинокими є випадки, коли громадяни перетинають державний кордон за підробленими паспортами, приховують свої справжні прізвища та належність до громадянства, маскують зовнішність, виготовляють підроблені документи та використовують чужі. Це робить майже кожен четвертий затриманий порушник законодавства про державний кордон. Такий вид порушень найбільш складний для виявлення, оскільки порушники спеціально підбирають схожу за зовнішністю фотокартку в паспорті, суттєво змінюють свою зовнішність. У деяких випадках остаточне рішення про належність прикордонного документа особі можна прийняти тільки після детального вивчення [5, с. 9].

Зазначені обставини обумовлюють необхідність належної організації процесу ідентифікації у пунктах пропуску, формування у майбутніх офіцерів-прикордонників належних ідентифікаційних умінь. Проблему їх формування у майбутніх офіцерів-прикордонників учені (О. Діденко [3], Ю. Дем'янюк, О. Заболотна, О. Трембовецький та ін.) розглядали насамперед у контексті організації професійної освіти та підготовки до професійної діяльності з охорони державного кордону. Проте на сьогодні вивчено лише окремі аспекти проблеми формування у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь ідентифікації.

Метою статті є висвітлення проблеми формування ідентифікаційних умінь у майбутніх фахівців у дослідженнях представників різних сфер наукового пізнання.

Виклад основного матеріалу статті. Поняття «ідентифікація» та «уміння» на сьогодні дослідники трактують досить неоднозначно. У Словнику іншомовних слів термін ідентифікація (від лат. *identicus* –

тотожний) визначено як «ототожнення, прирівняння, уподібнення» [9, с. 216]. Новий тлумачний словник української мови трактує термін ідентифікувати як «те саме, що ототожнювати», тобто «визнавати ті чи інші явища, поняття та ін. тотожними, подібними; уподібнювати до чого-небудь; прирівнювати». Загалом можна стверджувати, що ідентифікація передбачає встановлення тотожності. Ідентичність і тотожність об'єкта означає передусім неповторність, його відміну від усіх інших об'єктів, у тому числі і йому подібних.

Сьогодні явище ідентифікації особистості є предметом уваги багатьох наук, наприклад, філософії, психології, соціальної психології, соціології, хімії, спеціалістів у сфері інформаційної безпеки, судової медицини та ін. У філософії це питання вивчають у контексті сутності й існування людини, суспільної природи її свідомості. Зокрема, в роботах Є. Бистрицького, І. Бекешкіної, Л. Буєвої, В. Іванова, М. Мамардашвілі та ін. проблему ідентифікації розглянуто в аспекті відношення індивідуального і соціального, природного і суспільного [1, с. 188].

Представник структурного функціоналізму Р. Мертон розглядає ідентифікацію як один з важливих механізмів соціалізації, що виявляється в прийнятті особистістю соціальної ролі, в усвідомленні групової приналежності. Р. Мертон також визначив форми пристосування індивідів до суспільства та цінностей соціуму, використавши за основу класифікації сприйняття людиною культурних цілей і засобів їхнього досягнення [7].

Соціологічну інтерпретацію поняття «ідентифікація» значно розширив П. Бурдьє, який розробив теорію соціального поля. Учений досліджував ментальні або когнітивні структури, за допомогою яких люди живуть у соціальному світі, ідентифікують один одного, спрямовують свої дії, розуміють і оцінюють світ. П. Бурдьє веде мову про соціального агента, який у рамках соціальних відносин намагається розширити «поле» свого впливу – мережу відносин між об'єктивними позиціями соціальних діячів.

Загалом у західній класичній та сучасній соціології ідентифікацію трактують як процес ототожнення суб'єктом себе з іншим індивідом чи групою на підставі сталого емоційного зв'язку, а також включення ним у свій внутрішній світ і прийняття як власних їхніх норм, цінностей, зразків поведінки.

На пострадянських теренах проблема ідентифікації у рамках соціальної психології є предметом дослідження таких учених, як Г. Андрєєва, К. Дубовська, Р. Кричевський, Б. Паригін, А. Петровський, О. Ядов та ін. Загалом учені звертають увагу на особливості поведінки особистості в групі та у соціальних спільнотах, самовизначення людини в суспільстві. Вони розглядають феномен ідентифікації як процес установалення рольової взаємодії, у якому обидві сторони поділяють ціннісні зразки [1, с. 189].

Проблеми ідентифікації людини ґрунтовно вивчає і криміналістика. Ідентифікація у криміналістиці також має досить тривалу історію. Спочатку люди не вміли описувати зовнішність людини і користувалися для встановлення особи антропометрією – виміром частин тіла людини. Для виявлення злочинців застосовували такі жорстокі засоби, як калічення та таврування. З другої половини XIX ст. почали використовувати наукові методи розпізнання особи. Їх основою було опрацювання так званого «словесного портрета». «Словесний портрет» – це опис в однозначній термінології ознак зовнішності людини на основі науково розробленої системи. Цю систему в 1885 р. запропонував французький криміналіст А. Бертільйон, пізніше, у 1888 р., він розробив метод антропометричної ідентифікації, що передбачає вимір різних частин людського тіла [6, с. 31].

Спочатку предметом дослідження криміналістів був лише емпіричний бік ідентифікації. Формування спеціальної теорії ідентифікації започаткував С. Потапов у «Вступі до криміналістики». Він розглядав ідентифікацію як метод і спеціальну методологію криміналістики, вважаючи, що ідентифікувати можна будь-які матеріальні предмети і явища, їхні роди й види, кількості та якості, людську особистість загалом і її окремі ознаки [12].

Пізніше теорію криміналістичної ідентифікації розвинули А. Вінберг, М. Терзієв, Б. Шевченко, В. Колдін, В. Колмаков, М. Селіванов та ін. Зокрема, В. Колмаков у своїй роботі «Вступ до науки радянської криміналістики» (1973) визначив криміналістичну ідентифікацію як науковий спосіб отримання доказів, що підтверджують або заперечують тотожність індивідуально-певних об'єктів, що мають значення для встановлення істини у справі. В. Колмаков також увів у криміналістику поняття «слідча форма ідентифікації», «ідентифікаційні слідчі дії», «опосередкована ідентифікація», «ідентифікаційна експертиза».

У наш час криміналістична ідентифікація має велике значення у слідчій діяльності, так як розкриття й розслідування злочинів тією чи іншою мірою пов'язане з ідентифікацією [12]. Дослідники (І. Когутич, М. Салтевський, М. Скригонюк, В. Пясковський, Ю. Черноус, А. Іщенко та ін.) трактують криміналістичну ідентифікацію як процес порівняльного дослідження об'єктів, пов'язаних із подією, що розслідується, для вирішення питання щодо їхньої тотожності [6, с. 31]. Якщо у ботаніці, зоології, мінералогії ідентифікувати – означає встановити належність об'єкта до певного стандартизованого класу, роду, виду, підвиду, сімейства, то, на відміну від цього, криміналістична ідентифікація вирішує завдання щодо встановлення індивідуальної тотожності, себто ототожнення конкретно визначеного об'єкта самого собі [6, с. 32].

Сьогодні теорію криміналістичної ідентифікації використовують в інших сферах, зокрема у митній справі. Так, наприклад, А. Чеботар досліджує проблемні питання автоматизації процесу ідентифікації

об'єктів митного контролю, звертає увагу на необхідність автоматизації процесу класифікації товарів на рівні митних органів, можливість застосування апарату логіки для створення методу ідентифікації об'єктів митного контролю [11, с. 108].

Великого значення здійснення ідентифікації має і у системі прикордонного контролю. Сьогодні головною складовою часткового процесу встановлення належності документа пред'явникові є фотопортретна ідентифікація, тобто визначення відповідності обличчя пред'явника його зображенню на фотокартці в документі. Важливе значення має і психологічне спостереження у пунктах пропуску. Підготовлений прикордонник під час психологічного спостереження на основі аналізу постави, ходи, пози, тілесних сигналів і т. д., може зробити висновок про те, що особа нервує, боїться контролю, намагається казати неправду, і, як результат, прийняти рішення про поглиблену перевірку документів та ідентифікацію особи.

Слід підкреслити, що ідентифікація є основою процесу встановлення належності документа пред'явникові у пунктах пропуску. У процесі прикордонного контролю ідентифікація передбачає встановлення тотожності об'єкта, його неповторності, його відміну від усіх інших об'єктів, у тому числі і йому потрібних для визначення права перетину через державних кордон.

Окремі аспекти проблеми формування спеціальних умінь ідентифікації у майбутніх офіцерів-прикордонників вивчали представники військової педагогіки. Найчастіше дослідники розглядали їх у контексті загальнопрофесійних умінь офіцера-прикордонника, наприклад, як складові його професійної компетентності. Про це йдеться у дисертаційних роботах С. Білявця, І. Новака, Л. Балагур, Р. Мішенюка та ін. Окремо слід вказати на роботи, в яких досліджуються питання професійної діяльності офіцерів-прикордонників безпосередньо в пунктах пропуску, а також питання щодо використання технічних засобів прикордонного контролю. Йдеться про роботи Б. Єрошина, В. Денисова, В. Матусяка, Ю. Стрижака та ін. Зокрема Е. Матусяк, А. Мальцев, О. Войцехівський та ін. у роботі «Ідентифікація особи за національними ознаками під час здійснення прикордонного контролю» розглянули загальні положення про ідентифікацію людини, детально представивши етнічні та національні ознаки людей, антропологічну та національну структуру земної кулі та українського народу. Значну увагу автори приділили інформації про країни світу, які є потенційними постачальниками незаконних мігрантів, що необхідна прикордонникам для здійснення ідентифікації за національними ознаками [5].

Загалом зазначені напрацювання стосуються різних аспектів удосконалення прикордонного контролю, особливостей та загальних особливостей здійснення ідентифікації у пунктах пропуску, проте у них

не йдеться про особливості підготовки фахівців ідентифікації громадян, що перетинають державний кордону пунктах пропуску.

Серед наукових праць з питань прикордонного контролю слід вказати на дослідження О. Войцехівського, Б. Єрошина, О. Кирилюк та Ю. Кузя. Зокрема О. Войцеховський з'ясував особливості підготовки офіцерів-прикордонників до професійної діяльності в пунктах пропуску через державний кордон. Він запропонував педагогічну технологію підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до службової діяльності в пунктах пропуску з такими складниками, як соціальне замовлення, вимоги до фахівця, педагогічні підходи, принципи, особливості підготовки, чинники впливу на процес та ін. [2, с. 3].

Дослідниця О. Заболотна вивчала проблему формування готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до роботи з технічними засобами. Дослідниця стверджує, що готовність до використання засобів прикордонного контролю є складним, стійким особистісним утворенням, яке виражає певний рівень розвитку особистісних властивостей і якостей майбутнього прикордонника, його професійної спрямованості, а також охоплює систему його професійних знань, умінь, та способів діяльності, що дозволяє успішно вирішувати завдання з перевірки громадян та документів у пунктах пропуску за допомогою технічних засобів контролю. О. Заболотна з'ясувала, що особливістю готовності офіцера-прикордонника до використання технічних засобів контролю є її прикладний характер, пов'язаний навичками володіння технічними пристроями для належного здійснення процесу ідентифікації [4].

Безпосередньо одну із складових умінь ідентифікації – спостережливість – дослідив О. Трембовецький. Учений розглядає професійну спостережливість офіцера-прикордонника як якість, що полягає в умінні спеціально, вибірково, планомірно, з використанням своїх органів чуття здійснювати збір інформації, необхідної для виконання оперативно-службових завдань. Як зазначає дослідник, професійна спостережливість офіцера-прикордонника тісно пов'язана із його психологічною підготовленістю (складовими якої обов'язково повинні бути володіння психологічними прийомами спостереження), з певним рівнем розумових здібностей, вольовими якостями, пам'яттю, сумлінністю, рівнем професійних знань про об'єкт спостереження [10, с. 29–30].

Важливою є також робота С. Олексієнка, який вивчав психологічні особливості інтерпретації невербальної поведінки особистості, яка здійснює протиправну діяльність. Учений дослідив феномен інтерпретації як соціально-психологічного явища в умовах правоохоронної діяльності, виділив та описав основні види змістовних компонентів характеристики інтерпретації невербальної поведінки особистості, яка скоює протиправні дії, а також встановив особливості інтерпретації в зв'язку з соціально-психологічними характеристиками особистості оперативного співробітника [8].

Усі дослідники одностайні щодо важливості формування у майбутніх офіцерів-прикордонників спеціальних умінь ідентифікації, що обумовлено особливостями професійної діяльності у пунктах пропуску, завданнями й характером паспортного контролю. Беззаперечним є те, що належне здійснення ідентифікації є передумовою ефективного і надійного прикордонного контролю осіб, транспортних засобів та вантажів, які перетинають державний кордон. Саме тому спеціальні уміння ідентифікації є важливою складовою готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до професійної діяльності.

Висновки. На сьогодні проблеми ідентифікації особистості є предметом зацікавлення соціальної психології, криміналістики та прикордоннології. Військові педагоги вивчають питання формування спеціальних умінь ідентифікації у майбутніх офіцерів-прикордонників у контексті загальної проблеми формування їх професійної компетентності та підготовки до роботи у пунктах пропуску та використання технічних засобів прикордонного контролю, формування необхідних особистісних якостей та здатностей, зокрема професійної спостережливості та інтерпретації невербальної поведінки особистості, яка здійснює протиправну діяльність.

Перспективами подальших наукових розвідок є визначення практичного стану сформованості у майбутніх офіцерів-прикордонників спеціальних умінь ідентифікації.

Література:

1. Бобро Н.В. Ідентифікація особистості як наукова категорія: сутність та співвідношення з суміжними поняттями [Електронний ресурс] / Н. В. Бобро // *Право і Безпека*. — 2008. — Т. 7, № 2. — С. 188–193. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2008_7_2_41
2. Войцехівський О.Л. Підготовка майбутніх офіцерів-прикордонників до професійної діяльності в пунктах пропуску через державний кордон: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / О.Л. Войцехівський. — Хмельницький, 2009. — 168 с.
3. Діденко О.В. Формування професійної творчості в майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України: монографія / А. В. Діденко. — Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2009. — 407 с.
4. Заболотна О.Р. Підготовка майбутніх офіцерів-прикордонників до роботи з технічними засобами прикордонного контролю: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / О.Р. Заболотна. — Хмельницький, 2012. — 170 с.
5. Ідентифікація особи за національними ознаками під час здійснення прикордонного контролю: навчальний посібник / Е.В. Матусяк, А.Ю. Мальцев, О.Л. Войцехівський та ін. — Хмельницький: Видавництво Національної академії державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2012. — 176 с.

6. Когутич І.І. Криміналістика: Курс лекцій / І.І. Когутич. — К.: Атіка, 2008. — 888 с.
7. Мертон Р. Соціальна теорія і соціальна структура / Р. Мертон; [пер. с англійського]. — М.: АСТ, 2006. — 874 с.
8. Олексієнко С.Б. Психологічні особливості інтерпретації невербальної поведінки особистості, яка здійснює протиправну діяльність: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09 / С. Б. Олексієнко. — Хмельницький, 2004. — 152 с.
9. Словник іншомовних слів / уклад. С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. — К.: Наук. думка, 2002. — 680 с.
10. Трембовецький О.Г. Формування професійної спостережливості у майбутніх офіцерів-прикордонників: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / О.Г. Трембовецький. — Хмельницький, 2009. — 160 с.
11. Чеботар А.С. Проблемні питання автоматизації процесу ідентифікації об'єктів митного контролю [Електронний ресурс] / А.С. Чеботар // Вісник Академії митної служби України. Сер.: Технічні науки. — 2009. — № 1. — С. 108–112. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsutn_2009_1_19
12. Чумак С.П. Криміналістична ідентифікація у слідчій діяльності [Електронний ресурс] / С.П. Чумак // Актуальні проблеми держави і права. — 2008. — Вип. 44. — С. 81–88. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2008_44_16

References:

1. Bobro N.V. Identyfikatsiya osobystosti yak naukova katehoriya: sutnist ta spivvidnoshennya z sumizhnyu ponyattamy [Elektronnyy resurs] / N.V. Bobro // Pravo i Bezpeka. — 2008. — Т. 7, № 2. — С. 188–193. — Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2008_7_2_41
2. Voytsekhivskyy O.L. Pidhotovka maybutnikh ofitseriv-trykordonnykiv do profesiynoyi diyalnosti v punktakh propusku cherez derzhavnyy kordon: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04 / O.L. Voytsekhovskyy. — Khmelnyts'kyy, 2009. — 168 s.
3. Didenko O.V. Formuvannya profesiynoyi tvorchosti v maybutnikh ofitseriv Derzhavnoyi trykordonnoyi sluzhby Ukrayiny: monohrafiya / A.V. Didenko. — Khmelnytskyy: Vyd-vo NADPSU, 2009. — 407 s.
4. Zabolotna O.R. Pidhotovka maybutnikh ofitseriv-trykordonnykiv do roboty z tekhnichnyu zasobamy trykordonnoho kontrolyu: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04 / O.R. Zabolotna. — Khmelnytskyy, 2012. — 170 s.
5. Identyfikatsiya osoby za natsionalnyu oznakamy pid chas zdiysnennya trykordonnoho kontrolyu: navchalnyy posibnyk / E.V. Matusyak, A.Yu. Mal'tsev, O.L. Voytsekhovs'kyy ta in. — Khmelnytskyy: Vydavnytstvo Natsional'noyi akademiyi derzhavnoyi trykordonnoyi sluzhby Ukrayiny imeni V. Khmel'nyts'koho, 2012. — 176 s.

6. Kohutych I.I. *Kryminalistyka: Kurs lektsiy / I.I. Kohutych.* — K.: Atika, 2008. — 888 s.
7. Merton R. *Sotsyal'naya teoryya y sotsyalnaya struktura / R. Merton; [per. s anhlyyskoho].* — M.: AST, 2006. — 874 s.
8. Oleksiyenko S.B. *Psykhologichni osoblyvosti interpretatsiyi neverbal'noyi povedinky osobystosti, yaka zdiysnyuye protypravnu diyalnist' : dys. ... kand. psykhol. nauk: 19.00.09 / S.B. Oleksiyenko .* — Khmel'nytskyy, 2004. — 152 s.
9. *Slovnyk inshomovnykh sliv / uklad. S.M. Morozov, L.M. Shkaraputa.* — K.: Nauk. dumka, 2002. — 680 s.
10. Trembovets'kyy O.H. *Formuvannya profesiyanoi sposterezhlyvosti u maybutnikh ofitseriv-prykordonnykiv: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04 / O.H. Trembovets'kyy .* — Khmel'nyts'kyy, 2009. — 160 s.
11. Chebotar A.S. *Problemni pytannya avtomatyzatsiyi protsesu identyfikatsiyi ob"yektiv mytnoho kontrolyu [Elektronnyy resurs] / A.S. Chebotar // Visnyk Akademiyi mytnoyi sluzhby Ukrayiny. Ser.: Tekhnichni nauky.* — 2009. — № 1. — S. 108–112. — Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsutn_2009_1_19
12. Chumak C.P. *Kryminalistychna identyfikatsiya u slidchiy diyal'nosti [Elektronnyy resurs] / C.P. Chumak // Aktual'ni problemy derzhavy i prava.* — 2008. — Vyp. 44. — S. 81–88. — Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2008_44_16

УДК 159:9

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ СПЕЦІАЛІСТІВ ДСНС ДО ОСОБЛИВИХ УМОВ ДІЯЛЬНОСТІ

кандидат історичних наук, Бінецька О.В.

Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного Університету цивільного захисту України, Україна,
Черкаси

Обґрунтовано умови і складові процесу соціально-психологічної адаптації спеціалістів ДСНС України до особливих умов діяльності. Розкрито взаємозв'язок ефективності процесу соціально-психологічної адаптації особистості з подальшою професійною діяльністю. Описано основні професійні проблеми особистості фахівця ДСНС, які впливають на процес соціально-психологічної адаптації та шляхи їхнього попередження. Дано опис основним результатам успішного процесу соціально-психологічної адаптації. Подано науковий аналіз категорії «особливі умови діяльності» та описано її вплив на особистість

фахівця. Розкрито вплив особливостей діяльності в особливих умовах на процес соціально-психологічної адаптації особистості.

Ключові слова: соціально-психологічна адаптація, особливі умови діяльності, спеціаліст ДСНС, адаптація, стрес, емоційне вигорання, емоційна напруга.

кандидат исторических наук, Бинецкая О.В. Социально-психологическая адаптация специалистов ГСЧС к особым условиям деятельности / Черкасский институт пожарной безопасности имени Героев Чернобыля Национального университета гражданской защиты Украины, Украина, Черкассы

Обоснованы условия и составляющие процесса социально-психологической адаптации специалистов ГСЧС Украины в особых условиях деятельности. Раскрыта взаимосвязь эффективности процесса социально-психологической адаптации личности с последующей профессиональной деятельностью. Описаны основные профессиональные проблемы личности специалиста ГСЧС, которые влияют на процесс социально-психологической адаптации и пути их предупреждения. Дано описание основным результатам успешного процесса социально-психологической адаптации. Подано научный анализ категории «особые условия деятельности» и описано ее влияние на личность специалиста. Раскрыто влияние особенностей деятельности в особых условиях на процесс социально-психологической адаптации личности условия деятельности» и описано ее влияние на личность специалиста.

Ключевые слова: социально-психологическая адаптация, особые условия деятельности, специалист ГСЧС, адаптация, стресс, эмоциональное выгорание, эмоциональное напряжение.

PhD in Historic, Binetskaja O. V. Social and Psychological Adaptation of State Ememrgancy Service of Ukraine for Actvity in Special Conditions / Cherkassy Institute of Fire Safety named after Heroes of Chornobyl of National University of Civil Defense of Ukraine , Ukraine, Chercassy

The terms and components of social and psychological adaptation of specialists of State Emergency Service of Ukraine to the special activity conditions are proven in the article. The interrelation between the efficiency of social and psychological adaptation of personality and following professional activity is presented in article. The basic professional problems of specialist of SES of Ukraine which caused the influence for the process of social and psychological adaptation and ways of their prevention are described. A description of the main results of the successful process of social and psychological adaptation is presented. Posted scientific analysis of the category of "special conditions" and describes its impact on the individual professional. Reveals the impact characteristics of the special conditions in the process of social and psychological adaptation of personality.

Key words: social and psychological adaptation, special conditions of activity, specialist of SES of Ukraine, adaptation, stress, emotional burnout, emotional tension.

Вступ. Соціально-психологічна адаптація особистості до умов професійної діяльності складна і багатогранна проблема, яка, у контексті адаптації фахівця ДСНС України до особливих умов діяльності, набуває особливої важливості, так як від її вирішення залежить результативність діяльності молодих спеціалістів, збереження психологічного, фізичного здоров'я та навіть життя як фахівця, так і суб'єктів залучених до сфери здійснення ним професійних обов'язків. Умови, що віднесені до категорії особливих, характеризуються як такі, за яких раптово виникає ситуація, яка становить загрозу для життя суб'єкта та його оточення [1], що, відповідно, передбачає постійний супровід професійної діяльності такими явищами як стрес, емоційна напруга, прийняття рішень в умовах дефіциту часу, загроза життю, відповідальність за життя колег та учасників ситуації, що склалася, тощо.

Таким чином, проблема соціально-психологічної адаптації фахівця ДСНС до особливих умов діяльності є актуальною та вимагає посиленої ваги науковців.

Формулювання мети статті та завдань. Метою даної статті є дослідження особливостей соціально-психологічної адаптації спеціалістів ДСНС України до особливих умов діяльності.

Виклад основного матеріалу статті. Проблема адаптації особистості є актуальною і багатоаспектною, тому представлена у публікаціях як іноземних науковців, так і вітчизняних. Зокрема, загальна теорія адаптаційного синдрому окреслена в працях Г. Сельє та його послідовників, як поєднання процесів акомодатії та асиміляції розглядав адаптацію Ж. Піаже, системний підхід до даного явища висвітлювали Ломов Б.Ф., Максименко С.Д., Кокун О.М. та ін.

Проблема адаптації особистості до особливих умов діяльності висвітлюється у публікаціях Балла Г., Заньковського А., Легун О., Маркової А., Налчаджяна А.

Отже, сучасними науковцями розробляється широкий спектр проблем, пов'язаних з соціально-психологічною адаптацією особистості, але тенденції сучасності відкривають нові напрямки досліджень.

Складові діяльності в особливих умовах вимагають від особистості фахівця відповідності ряду критеріїв, що допоможуть у майбутньому адаптуватися до складних вимог професійної діяльності, діяти результативно і якісно виконувати покладені на нього обов'язки. До таких характеристик варто віднести стресостійкість, адаптивність, індивідуальні властивості нервової системи тощо. Варто зауважити, що першочерговий відбір кандидатів на службу здійснюється у процесі вступу, згодом під час навчання курсантів ДСНС України. Саме протягом

навчання відбувається первинна адаптація до майбутніх умов діяльності, формується почуття обов'язку та любові до майбутньої професії, остаточне визначення з видом та спеціалізацією майбутньої професійної діяльності.

Оскільки процес адаптації є неперервним і триває протягом усього життя особистості, варто зауважити на такій його особливості як взаємопов'язаність результативності завершення однієї стадії адаптації з успішністю наступної. Відповідно, успішне опанування професійними навичками у процесі навчання курсанта є основою для формування успішної професійної особистості у процесі безпосереднього виконання професійних обов'язків.

У науковій літературі, зокрема, у працях Алексєєвої Т.А., Георгієвського А.Б., Григорьєвої М.В., Фурман А.В. соціально-психологічна адаптація характеризується як процес і результат активного пристосування індивіда до видозміненого середовища за допомогою дій, вчинків, діяльності. У публікаціях Березіна Б.Ф., Милославової І.А., Мусаєвої Є. Ц. даний процес пояснюється як складова активного ставлення особистості до навколишнього світу з свідомим опануванням умов і обставин життєвої ситуації. Соціально-психологічна адаптація у дослідженнях Кайгер В.І., Мельникової Н.Н., Дікої Л.Г. представлена як складова комплексу дій з розв'язання поставлених перед індивідом задач через використання соціально-можливих способів поведінки. У своїх дослідженнях Хмиров І.М. наголошує на тому, що «адаптація визначає можливості людини стосовно ефективного виконання нею різних видів діяльності та виживання в умовах підвищеної стресогенності зовнішнього середовища, яке виявляє певну динаміку та різні метаморфози» [2; с. 270].

У дослідженнях Красильнікова І.А. та Константинова В.В. наголошується на тому, що соціально-психологічна адаптація не є тотожним поняттям «пристосуванню», оскільки є складовою людської діяльності, під якою розуміють динамічну систему взаємодії суб'єкта зі світом [3, с. 933].

У дослідженнях Г.А. Горошидзе адаптація розглядається як умова виконання особистістю її основних функцій, вирішення творчих проблем [4].

Отже, соціально-психологічна адаптація є аспектом психічної адаптації, що забезпечує організацію та підтримання соціальної взаємодії, формування адекватних міжособистісних стосунків, урахування очікувань оточення та досягнення соціально значущих цілей [5].

Варто відмітити, що соціально-психологічна адаптація особистості у контексті особливих умов діяльності, передбачає пристосування особистості до здійснення професійних обов'язків у ситуації, є екстремальною за своїм характером. Також свій вплив на особистість

чинить і характерний для такого виду діяльності ризик для життя і здоров'я фахівця.

Результатом соціально-психологічної адаптації спеціаліста ДСНС України має стати активне входження в колектив, створення професійних стосунків з колективом, які базуватимуться на умовах взаємної довіри і підтримки, засвоєння колективних норм і звичаїв, успішне виконання професійних завдань.

Розглянемо складові соціально-психологічної адаптації та її особливості у контексті діяльності спеціалістів ДСНС України.

Комплекс соціально-психологічної адаптації включає в себе фізичну, соціальну, професійну та психологічну адаптацію особистості.

Фізична адаптація спеціаліста ДСНС до особливих умов діяльності передбачає здатність особистості успішно вбудуватися до системи здійснення професійних обов'язків, що передбачає пристосування до розподілу робочого часу, фізичних навантажень, погодних умов, тощо.

Пристосування до колективу, спілкування з категорією населення, що є потерпілими, побудова успішних соціальних стосунків з колегами, швидке входження в соціальну складову ситуації, що складається на місці здійснення службових обов'язків є особливостями соціальної адаптації особистості.

Широкого спектру ресурсів потребує від фахівця ДСНС професійна адаптація. Даній проблемі в науковій літературі приділяється значна увага, проте ряд питань ще потребують вирішення. Так, зокрема, її представлено у дослідженнях Олійникова О.А. дослідник приділив значну увагу питанню професійної адаптації молодих фахівців, яка включає в себе розвиток інтересу і здібностей до служби в рядах ДСНС, виховання стійкого інтересу, любові до професії, а також виховання особистісних якостей необхідних для успішного виконання професійних обов'язків (організаторських, морально-психологічних, педагогічних, правових та ін.), вдосконалення навичок і поглиблення знань отриманих в процесі навчання. Даний процес умовно поділений на три етапи: загальне знайомство з умовами праці і колективом (триває до 6 місяців), відпрацювання впевненості в правильному виборі професій (формується протягом першого року служби), повне входження в колектив, самостійне виконання службових обов'язків (другий рік служби). Важливо відмітити, що на успішність процесу професійної адаптації впливають фізіологічні фактори такі як індивідуальні фізичні і психологічні характеристики працівника; інтенсивність навантажень (фізичних, емоційних розумових; відповідальність за прийняті у процесі професійної діяльності рішення; успішність засвоєння колективних норм та побудови стосунків з колегами; особиста зацікавленість тощо [6].

Спектр проблем, які можуть виникати в процесі служби, як на початкових етапах так і в подальшому професійному житті, досить широкий і їх виявлення потребує уваги колективу та працівників служби

психологічного забезпечення, так як може свідчити про дезадаптацію особистості.

Зокрема сучасні дослідники виділяють такі проблеми як професійна самотність (Довбій Т. Ю.), професійні деструкції (Магда В.А.), негативні психічні стани та реакції (Миронець С.М.), посадові зміни (Броцило О. Ю.) та інші.

Психологічна адаптація спеціаліста ДСНС передбачає його особистісну адаптацію до процесу виконання професійних завдань і передбачає пристосування до його емоційної складової. Психологічна адаптація також передбачає оволодіння спеціалістом навиками саморегуляції у складних умовах, наявність сформованої адекватної самооцінки, обізнаність щодо виникнення можливих психічних станів особистості та шляхів їх подолання, формування психологічної готовності до ризику тощо.

У процесі психологічної адаптації особистості сучасні науковці виділяють ряд суттєвих проблем, які супроводжують діяльність особистості в особливих умовах і можуть свідчити про порушення даного процесу. Серед них виділяють виникнення професійних страхів (Косолапов О. М.), емоційне вигорання (Авраменко М.Л., Маліновська Н.М.), негативні психічні стани під час виконання службових обов'язків (Миронець С.М.), шляхи формування емоційного компоненту психологічної готовності до дій в екстремальних умовах (Колесніченко О. С.), формування спеціально-психологічної стійкості (Овсяннікова Я.О.), визначення факторів професійної незадоволеності серед персоналу ДСНС (Снісаренко А.Г.), вивчення психологічного впливу стрес-факторів службової діяльності на персонал МНС (Миронець С.М.)

Діяльність з нівелювання та попередження виникнення даних проблем покладається на працівників служби психологічного забезпечення ДСНС України і регулюється інструкцією з психологічного забезпечення службової діяльності [7].

Таким чином, перед сучасними науковцями постає проблема розробки необхідних заходів для попередження проявів дезадаптації особистості фахівця ДСНС України, розробка технологій для підготовки особистості до діяльності в екстремальних, кризових умовах, профілактики негативних психічних станів, розробка засобі психологічного розвантаження після виконання службових завдань підвищеної складності та з високою емоційною напруженістю, розробка рекомендацій для формування базових прийомів самодопомоги для працівників задіяних в діяльності в особливих умовах.

Висновки. Необхідність вивчення проблеми соціально-психологічної адаптації працівників ДСНС України до особливих умов діяльності продиктована високим рівнем відповідальності, напруженості та небезпеки, які характерні для даної професійної сфери. У зв'язку з цим,

перед науковцями постає необхідність розробки науково-обумовленої системи заходів, що сприятимуть глибшому професійному відбору на початкових етапах навчання студентів, комплексній підготовці до несення майбутніх службових обов'язків у процесі навчання та уважному психологічному супроводі виконання професійних обов'язків на перших етапах та в подальшому процесі несення служби.

Література:

1. Лось О.М. Професійна діяльність в особливих умовах як об'єкт психологічного дослідження // науковий вісник Херсонського державного університету. Вип. 1. Том 1. – 2014. – С. 59 – 63.
2. Хмиров І.М. Соціально-психологічна адаптація як чинник формування особистості курсантів МНС України // Зб. наук. Праць. Проблеми екстремальної та кризової психології. НУЦЗУ. – 2011. – Вип. 10. – С. 264 – 273.
3. Красильников И.А., Константинов В.В. Социально-психологическая адаптация личности и стратегии разрешения внутренних конфликтов // Известия Самарского научного центра Российской академии наук, т. 11, 4(4), 2009. – С. 932 – 937.
4. Горошидзе Г.А. Установочные механизмы творчества // Georgian Electronic Scientific Journal: Education Science and Psychology 2008 - No.1(12). – С. 3 – 12.
5. Березин Ф.Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека. – Л.: Наука, 1988. – 270 с.
6. Олійников О.А. Сучасний стан розробленості проблеми професійної адаптації працівників МНС України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://www.rusnauka.com/2._SND_2007/Psihologia/19379.doc.htm
7. Інструкція з організації психологічного забезпечення службової діяльності аварійно-рятувальних служб. [Електронний ресурс]. – 2004. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0323-04>.
8. Довбій Т.Ю. Професійна самотність та її корекція у рятувальників МНС України: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.09. – Харків, 2014. – 21 с.
9. Косолапов О.М. Психологічна корекція професійних страхів у працівників рятувальних підрозділів Державної служби України з надзвичайних ситуацій: дис. канд. психол. наук: 19.00.09. – Харків, 2015. – 250 с.
10. Броцило О.Ю. Психологічні особливості професійної адаптації працівників Державної служби України з надзвичайних ситуацій в умовах посадових змін: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.09. – Харків, 2014. – 21 с.
11. Колесніченко О.С. Формування емоційного компонента психологічної готовності до дій в екстремальних умовах у працівників

МНС України // Проблеми екстремальної та кризової психології. 2009. – Вип. 6 – С. 52 – 61.

12. Тімченко О.В., Оніщенко Н.В. Психологічні дослідження в МНС: сучасний стан та перспективи розвитку спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах» // <http://extrpsy.nuczu.edu.ua/statya123>.

References:

1. Los O. M. *Profesiyna diyalnist v osoblivikh umovakh yak ob'ekt psikhologichnogo doslidzhennya* // naukoviy visnik Khersonskogo derzhavnogo universitetu . Vip. 1. Tom 1. – 2014. – S. 59 – 63.

2. Khmirov I.M. *Sotsialno-psikhologichna adaptatsiya yak chinnik formuvannya osobistosti kursantiv MNS Ukraini* // Zb. nauk. Prats. Problemi ekstremalnoi ta krizovoi psikhologii. NUTsZU. – 2011. – Vip. 10. – S. 264 – 273.

3. Krasilnikov I.A., Konstantinov V.V. *Sotsialno-psikhologicheskaya adaptatsiya lichnosti i strategii razresheniya vnutrennikh konfliktov* // Izvestiya Samarskogo nauchnogo tsentra Rossiyskoy akademii nauk, t. 11, 4(4), 2009. – S. 932 – 937.

4. Goroshidze G.A. *Ustanovochnye mekhanizmy tvorchestva* // Georgian Electronic Scientific Journal: Education Science and Psychology 2008 | No.1(12). – S. 3 – 12.

5. Berezin F.B. *Psikhicheskaya i psikhofiziologicheskaya adaptatsiya cheloveka*. – L.: Nauka, 1988. – 270 s.

6. Oliynikov O.A. *Suchasniy stan rozrobenosti problemi profesiynoi adaptatsii pratsivnikiv MNS Ukraini*. [Yelektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: http://www.rusnauka.com/2._SND_2007/Psihologia/19379.doc.htm

7. *Instruktsiya z organizatsii psikhologichnogo zabezpechennya sluzhbovoi diyalnosti avariyno-ryatuvalnikh sluzhb*. [Yelektronniy resurs]. – 2004. – Rezhim dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0323-04>.

8. Dovbiy T.Yu. *Profesiyna samotnist ta ii korektsiya u ryatuvalnikiv MNS Ukraini: avtoref. dis . kand. psikhol. nauk: 19.00.09*. – Kharkiv, 2014 . – 21 s.

9. Kosolapov O.M. *Psikhologichna korektsiya profesiynikh strakhiv u pratsivnikiv ryatuvalnikh pidrozdiliv Derzhavnoi sluzhbi Ukraini z nadzvichaynikh situatsiy: dis. kand. psikhol. nauk: 19.00.09*. – Kharkiv, 2015. – 250 s.

10. Brotsilo O.Yu. *Psikhologichni osoblivosti profesiynoi adaptatsii pratsivnikiv Derzhavnoi sluzhbi Ukraini z nadzvichaynikh situatsiy v umovakh posadovikh zmin: avtoref. dis . kand. psikhol. nauk: 19.00.09*. – Kharkiv, 2014. – 21 s.

11. Kolesnichenko O.S. *Formuvannya emotsiynogo komponenta psikhologichnoi gotovnosti do diy v ekstremalnikh umovakh u pratsivnikiv MNS Ukraini* // Problemi ekstremalnoi ta krizovoi psikhologii. 2009. – Vip. 6 – S. 52 – 61.

12. Timchenko O.V., Onishchenko N.V. *Psikhologichni doslidzhennya v MNS: suchasniy stan ta perspektivi rozvitku spetsialnosti 19.00.09 – «Psikhologiya diyalnosti v osoblivikh umovakh»*// <http://extrpsy.nuczu.edu.ua/statya123>.

УДК 159:9

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ КУРСАНТІВ-ПЕРШОКУРСНИКІВ ДСНС УКРАЇНИ

кандидат педагогічних наук, Демченко А.В.

Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного Університету цивільного захисту України, Україна, Черкаси

Обґрунтовано особливості проведення виховного процесу курсантів-першокурсників Державної служби з надзвичайних ситуацій України. Описано різновиди виховного процесу, принципи його проведення. Проаналізовано законодавчу базу, яка забезпечує виховний процес. Описано взаємозв'язок процесу адаптації курсантів-першокурсників та навчально-виховної діяльності викладачів. Дано визначення поняттю виховання, окреслено сучасні тенденції вивчення даного поняття в контексті теоретичного забезпечення підготовки курсантів ДСНС України. Проаналізовано літературу з питання підготовки особистості у вищій школі. Описано основні етапи виховного процесу та їх наповнення.

Ключові слова: виховний процес, курсанти-першокурсники, духовне виховання, виховний вплив, формування професійного обов'язку.

кандидат педагогических наук, Демченко А.В. Особенности воспитательного процесса курсантов первокурсников ГСЧС / Черкасский институт пожарной безопасности имени Героев Чернобыля, Национального Университета гражданской защиты Украины Черкасы

Обоснованы особенности проведения воспитательного процесса курсантов-первокурсников Государственной службы по чрезвычайным ситуациям Украины. Описаны разновидности воспитательного процесса, принципы его проведения. Проанализирована законодательная база, которая обеспечивает воспитательный процесс. Описана взаимосвязь процесса адаптации курсантов-первокурсников и успешности учебной деятельности преподавателей. Дано определение понятию воспитания, определены современные тенденции изучения данного понятия в контексте теоретического обеспечения подготовки курсантов ГСЧС Украины. Проанализирована литература по вопросу подготовки личности в

высшей школе. Описаны основные этапы воспитательного процесса и их наполнение.

Ключовые слова: воспитательный процесс, курсанты-первокурсники, духовное воспитание, воспитательное воздействие, формирования профессионального долга.

Ключевые слова: воспитательный процесс, курсанты-первокурсники, духовное воспитание, воспитательный процесс, формирование профессионального долга.

PhD in Ppedagogic, Demchenko A.V. Features of educational process of First-year cadets of SES of Ukraine/ Cherkassy Institute of Fire Safety named after Heroes of Chornobyl of National University of Civil Defense of Ukraine

Grounded features of the educational process first-year students of the State Service for Emergency Situations of Ukraine. Described the types of educational process, principles of its realization. Analyzed the legal framework which provides educational process. Described the relationship of the adaptation process first-year cadets and educational activities of lecturers. Defined of the concept of education, outlined the current trends of this concept in the context of providing theoretical preparation of students of SES of Ukraine. Analyzed the literature in the sphere the preparation of the individual in higher educational establishment.

Key words: educational process, first-year students, spiritual education, educational process, the formation of Professional debt.

Вступ. Процес навчання у вищому навчальному закладі має на меті підготовку висококваліфікованого фахівця, а також носить триєдину мету – навчання, виховання та розвитку особистості студента, курсанта тощо. На сьогоднішній день саме виховна функція навчання привертає увагу фахівців різних сфер науки, зокрема психологічної та педагогічної. Така тенденція продиктована зростанням вимог суспільства до особистості випускників вищих навчальних закладів не тільки до їх розумових, професійних здібностей, а й до моральних, громадських та патріотичних характеристик. Специфіка підготовки курсантів навчальних закладів системи ДСНС України диктує передбачає наявність у випускника високо морального, духовного рівня розвитку. Особливої ваги вона набуває у контексті першого року навчання курсантів та відповідної побудови освітньо-виховного процесу процесу. Таким чином, проблема виховання особистості курсанта-першокурсника є актуальною.

Формулювання мети статті та завдань. Метою даної статті є дослідження особливостей виховного процесу курсантів-першокурсників навчальних закладів ДСНС України.

Виклад основного матеріалу статті. Вступ на навчання до університету є важливим кроком на шляху формування суб'єкта як особистості, професіонала, громадянина. Даний процес поряд із його важливістю є досить насиченим для особистості, так як співпадає з

віковим переходом від підліткового до юнацького віку, процесом професійного самовизначення, зміною місця проживання, соціального оточення, суб'єктивним відчуттям свободи і дорослості. Усі ці вікові зміни носять стресовий характер і тому увага викладачів та психологів до особистості курсанта першого року навчання має бути пильною. На перше півріччя першого курсу припадає процес адаптації особистості до навчання у навчальному закладі. Специфіка підготовки курсантів в навчальних закладах системи ДСНС України має ряд своїх особливостей, які суттєво впливають на результати адаптаційного процесу, які суттєво впливають на навчально-виховний процес. До таких особливостей належить ізолюваність курсантів від соціуму, наявність форми, спільне проживання в умовах казарми, зростання, порівняно зі шкільною програмою, складності та насиченості навчального матеріалу, значні фізичні навантаження, наявність елементів життя притаманних системі силових відомств.

Виховний процес за таких умов має носити дослідницький та формуючий характер, сприяючи виявленню та подальшому розвитку якостей, необхідних для здійснення обов'язків фахівця ДСНС України.

Проблема підготовки особистості у контексті вищого навчального закладу є актуальною, тому представлена в наукових дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних авторів. Зокрема, над розробкою даної тематики працюють Євдокімова О.О., Кузьмінський А.І., Кокун О.М., Максименко С.Д., Мохнар Л.І., Романишина Л. М., Хмиров І.М., Яценко Т.С. Дослідження особистісних особливостей особистості у процесі навчання у вищих навчальних закладах системи ДСНС України представлено у дослідженнях Гори В.А., Зеєра Э.Ф, Конорева Д.В., Кришталь Т.М., Лефтеров В. О., Покалюк В.М. та ін.

Вивченню питання виховного впливу на особистість курсанта приділяється також значна увага науковців. Серед основних проблем формування професійного обов'язку (Конорев Д.В.), формування духовності (Мукомел С.А.), виховання культури міжособистісної взаємодії (Мохнар Л.І.), формування професійної етики (Кришталь Т.Н.), розробці засад професійного виховання (Ставицький О.М.), проблемі оптимізації формування особистості курсантів (Дубровинський Г.Р.), дослідження засад національно-патріотичного виховання курсантів (Ряшко О.О.), формування принципів правового, морального виховання курсантів (Криштак І.В., Кожушко М.В.).

Наукова література визначає поняття виховання як сукупність знань, культурних навиків, поглядів, що становлять загальний рівень духовного розвитку людини і є наслідком систематичного впливу, навчання [1; 529]. У педагогічній літературі виховання визначається як система виховних заходів, спрямованих на формування всебічно і гармонічно розвиненої особистості [2].

Варто відмітити, що процес виховання особистості є безперервним і триває протягом усього життя особистості, проте відбувається за певними етапами.

На першому етапі відбувається усвідомлення норм і правил поведінки, прийнятих у тій чи іншій групі, соціальній ситуації тощо.

Другий етап включає в себе формування особистісного ставлення суб'єкта до норм і правил поведінки, які діють в соціальній групі, ситуації.

Третій етап характеризується інтеріоризацією норм і правил поведінки.

Формування загальної спрямованості особистості відбувається протягом четвертого, завершального етапу виховання.

Розглянемо особливості процесу виховання, виходячи із запропонованої системи.

Етап усвідомлення норм і правил поведінки, притаманних для колективу ДСНС України, починається з ознайомлення з ними в процесі адаптації до навчання та через наповненість професійно спрямованих дисциплін, проведення позаурочних заходів, виховних годин тощо. Особливої уваги заслуговує, важливість особистого прикладу для успішного процесу усвідомлення норм. З цією метою здійснюється залучення керівного складу до навчально-виховного процесу ВНЗЦЗ, через їх участь у проведенні лекцій семінарів, відкритих занять, надання допомоги у проходженні студентами різних видів практик, тощо [3]. Така взаємодія суттєво впливає на формування позитивного образу професії у першокурсників, дає зразок для наслідування та допомагає краще засвоїти норми, що діють у колективі фахівців системи ДСНС України.

На другому етапі виховного процесу відбувається формування ставлення до діючих у колективі та поза ним норм і правил поведінки. Результативність даного процесу залежить від способу подачі відповідної інформації та через унаочнення її через пошук відповідно ситуації у життєвому досвіді особистості курсанта. Найбільш дієвими у цьому напрямку є виховні години, демонстрація фільмів, що носять тематичний характер, читання відповідної літератури, тематичні зустрічі тощо.

Формування поглядів і переконань особистості відбувається через їх інтеріоризацію. У цьому контексті важливості набуває постійність процесу виховання, підпорядкованість цілей одній меті, а також, навчання курсантів самопізнанню, самоусвідомленню та сприяння їх особистісному розвитку. Результати завершення даного етапу проявляються через особисту творчість курсантів, проявлення відповідних рис у поведінці та характері, активній громадській позиції.

Формування стійких тенденцій особистості, що проявляються у формах поведінки, звичках та загальної спрямованості особистості.

Процес виховання має свої складові: цілі, завдання, зміст, форми, методи та сприятливі умови для формування певних характеристики

особистості. Складові виховного процесу, який проводиться в навчальних закладах системи ДСНС України регулюються відповідними нормативними галузевими документами та планами виховної роботи на місцях. Так, стаття 47 «Закону України про вищу освіту», визначає освітній процес як інтелектуальну, творчу діяльність у сфері вищої освіти і науки, що провадиться у вищому навчальному закладі (науковій установі) через систему науково-методичних і педагогічних заходів та спрямована на передачу, засвоєння, примноження і використання знань, умінь та інших компетентностей у осіб, які навчаються, а також на формування гармонійно розвиненої особистості [4]. Також варто зауважити, що на державу, через представництво навчальних закладів покладається обов'язок забезпечувати: моральне виховання особистості, яка усвідомлює свою належність до Українського народу, виховання демократичного світогляду, етичне та естетичне виховання [5]

Перед викладачами навчальних закладів системи ДСНС України стоїть завдання навчання та виховання високоосвіченої, всебічно розвиненої особистості. Досягнення цієї мети можливе за допомогою національно-патріотичного, морально-правового, естетичного, духовного виховання особистості курсантів. Особливо ефективний даний процес буде у контексті підготовки курсантів першого року навчання, оскільки саме вік вступу слухачів (17 – 18 років) припадає розвитку інтелектуальних та особистісних здібностей особистості. Важливість даного вікового періоду, а також соціальної ситуації для подальшого формування особистості підкреслюється у дослідженнях Мукомел С.А. Результати проведеного науковцем дослідження щодо динаміки формування системи цінностей свідчить про те, що саме протягом першого курсу формуються такі якості особистості як життєрадісність, сила волі, альтруїзм, освіченість, чесність, повага до оточуючих [6].

Виховання духовних цінностей особистості є запорукою формування високоморальної особистості, професіонала, який ставитиме надійні пріоритети не залежно від динамічних умов суспільного середовища. У контексті духовного виховання важливим є формування уважного, емпатійного ставлення до особистості в цілому, так і до особливих категорій зокрема. До них можна віднести людей з особливими потребами, ветеранів, людей похилого віку. У навчально-виховному процесі підготовки курсантів ДСНС формування шанобливого ставлення до зазначених категорій населення відбувається через проведення зустрічей з ветеранами, волонтерську діяльність. Така взаємодія позитивно впливає на формування професійних навичок, демонструє курсантам сферу їх майбутньої діяльності, активізує позитивний образ професії, формує повагу до неї. Поряд з цим здійснюється й виховання курсантів через призму досвіду різних категорій населення [7].

Тісно пов'язане з духовним вихованням естетичне виховання курсантського складу ДСНС України. Вивчення світового культурного здобутку позитивно впливає на формування особистості та розвиває її творчий потенціал, здатність мислити, допомагає пізнати різні категорії прекрасного і будувати у відповідність з ними власне життя, поведінку, позитивно впливає на емоційний стан, сприяє активному самопізнанню, опрацювання особистісної проблематики тощо. Основою естетичного виховання можуть стати твори світової літературної класики, живопису, кінематографу, музики, театрального мистецтва, архітектури, а також власне життя людини та біографія визначних постатей минулого та сьогодення. Дослідження сучасних науковців підтверджують необхідність залучення елементів естетичного виховання у всі види діяльності осіб, що навчаються, особливо, для тих спеціальностей, які в подальшому стикатимуться з екстремальними умовами діяльності та необхідністю здійснення морального вибору [8].

Естетичне виховання особистості слугує основою для морально-правового виховання. Як відомо, моральні якості не є вродженими, а формуються протягом життя людини, а тому враховуючи цю особливість, необхідно активно залучати можливості навчально-виховного процесу навчального закладу для їх формування. Визначення морального виховання у дослідженнях сучасних науковців має різні аспекти. Так, Харламов І.Ф. зазначає, що підтримання моральності суспільстві підтримується не юридичними чи адміністративними санкціями, а силою суспільної думки, вираженням суспільної оцінки моральних чи аморальних вчинків [9, с. 382]. Дослідник Фіцула М.М. визначає моральне виховання як виховну діяльність школи і сім'ї, метою якої є формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, участь у практичній діяльності [10]. У процесі підготовки курсантів моральне виховання здійснюється шляхом вивчення відповідних законодавчих актів, літератури, проведення виховних годин та особистому саморозвитку курсанта (дотримання норм та правил поведінки закладу, виховання сили волі, дотримання дисципліни тощо), базуючись при цьому на основних педагогічних принципах: науковості, зв'язку з життям, об'єктивності, доступності, відкритості, систематичності, цілісного право виховного процесу, зв'язку теорії з практикою, нероздільності правовиховного процесу та правового самовиховання (І. В. Криштак).

Дослідження національно-патріотичного виховання проводилося І. Бехом, Г. Біленькою, А. Бойко, М. Боришевським, Г. Ващенком, Ю. Завалевським, П. Ігнатенком, Г. Касяновичем, О. Сухомлинською та ін. Національно-патріотичне виховання курсантського складу передбачає використання національно-орієнтованої інформації, яка демонструє героїчне минуле, звичаї, культуру українського народу, презентує

історичні факти становлення України як держави, висвітлює мовні традиції, літературну та фольклорну спадщину, підтримує сучасні тенденції становлення української державності та національної культури у всіх її проявах [11].

Висновки. Сучасний стан соціально-культурного розвитку світової спільноти в цілому та української зокрема вбачає в особистості висококваліфікованого фахівця гармонійну, фізично, психічно здорову, високоморальну, самодостатню особистість, яка творчо підходить до виконання професійних завдань, керуватиметься гуманістичними принципами у процесі прийняття професійних рішень, зможе побудувати процес спілкування з представниками різних вікових, соціальних, релігійних та національних груп та стане гідним представником опанованої професії. Саме на виконання таких завдань спрямована система навчально-виховного процесу навчальних закладів ДСНС України, де поряд з високими професійними знаннями, слухачі отримують загально розвиваючі та особистісно-формуючі знання. Даний процес носить поступовий, неперервний характер та починається зі вступу курсанта на навчання та триває протягом усього терміну навчання, продовжуючись у процесі безпосереднього виконання професійних обов'язків.

Література:

1. *Словник української мови: в 11 томах. – Том 1. – К.: Наукова думка, 1970. – 799 с.*
2. *Мойсеюк Н.Є. Педагогіка: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Мойсеюк Н.Є. – 5-е вид., доповнене. – К.: 2007. – 656 с.*
3. *Закон України «Про вищу освіту» від 13.03.2016 р.*
4. *Указ Президента України «Про Національну доктрину розвитку освіти» від 17 квітня 2002 р. № 347/2002*
5. *Наказ ДСНС України «Про участь керівного складу територіальних органів ДСНС України у навчально-виховному процесі ВНЗЦЗ у 2014/2015 навчальному році» № 479 від 22.08.2014*
6. *Мукомел С.А. Актуальные проблемы формирования духовности у курсантов высших учебных заведений ГСЧС Украины [Электронный ресурс]. – 2014. – Режим доступа: <http://gisap.eu/node/55242>*
7. *Наказ МНС України та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи «Про затвердження Програми спільних заходів МНС та Всеукраїнської асоціації ветеранів і пенсіонерів МНС України» на 2008 – 2010 роки №512 від 09.07.2008.*
8. *Грязнов І. О. Естетичне виховання майбутніх фахівців в умовах вищого навчального закладу [Електронний ресурс]. – 2009. – Режим доступу:*

http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/znpnapv_ppn/2009_51/09giovnz.pdf.

9. Харламов И. Ф. Педагогика: учеб. пособие / И.Ф. Харламов. – М.: Высш. шк., 1990. – 576 с.

10. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти / М.М. Фіцула. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – 544 с.

11. Ряшко В.І. Національно-патріотичне виховання курсантів і студентів ВНЗ МВС у процесі викладання соціально-гуманітарних наук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Юридичні науки. Вип. 1.– 2011. – С. 181 – 191.

References:

1. Slovník ukraïnskoï movi: v 11 tomakh. – Tom 1. – K.: Naukova dumka, 1970. – 799 s.

2. Moyseyuk N.E. Pedagogika: navchalniy posibnik dlya studentiv vishchikh navchalnikh zakladiv / Moyseyuk N.E. – 5-e vid., dopovnene. – K.:2007. – 656 s.

3. Zakon Ukraïni «Pro vishchu osvitu» vid 13.03.2016 r.

4. Ukaz Prezidenta Ukraïni «Pro Natsionalnu doktrinu rozvitku osviti» vid 17 kvitnya 2002 r. № 347/2002

5. Nakaz DSNS Ukraïni «Pro uchast kerivnogo skladu teritorialnikh organiv DSNS Ukraïni u navchalno-vikhovnomu protsesi VNZTsZ u 2014/2015 navchalnomu rotsi» № 479 vid 22.08.2014

6. Mukomel S.A. Aktualnye problemy formirovaniya dukhovnosti u kursantov vysshikh uchebnykh zavedeniy GSChS Ukrainy [Elektronnyy resurs]. – 2014. – Rezhim dostupa: <http://gisap.eu/node/55242>

7. Nakaz MNS Ukraïni ta u spravakh zakhistu naselennya vid naslidkiv Chornobilskoï katastrofi «Pro zatverdzhennya Programi spilnikh zakhodiv MNS ta Vseukraïnskoï asotsiatsii veteraniv i pensioneriv MNS Ukraïni» na 2008 – 2010 roki №512 vid 09.07.2008.

8. Gryaznov I.O. Yestetichne vikhovannya maybutnikh fakhivtsiv v umovakh vishchogo navchalnogo zakladu [Yelektronniy resurs]. – 2009. – Rezhim dostupu:

http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/znpnapv_ppn/2009_51/09giovnz.pdf.

9. Kharlamov I. F. Pedagogika: ucheb. posobie / I.F. Kharlamov. – M.: Vyssh. shk., 1990. – 576 s.

10. Fitsula M.M. Pedagogika: Navchalniy posibnik dlya studentiv vishchikh pedagogichnikh zakladiv osviti / M.M. Fitsula. – K.: Vidavnichiy tsentr «Akademiya», 2000. – 544 s.

11. Ryashko V.I. Natsionalno-patriotichne vikhovannya kursantiv i studentiv VNZ MVS u protsesi vikladannya sotsialno-gumanitarnikh nauk // Naukoviy visnik Lvivskogo derzhavnogo universitetu vnutrishnikh sprav. Yuridichni nauki. Vip. 1. – 2011. – S. 181 – 191.

РОЗДІЛ V. ПИТАННЯ ГЕОГРАФІЧНИХ НАУК

УДК: 338.48(477.86)(045)

ПОДІЄВІ ТУРИСТИЧНІ ДЕСТИНАЦІЇ НА БУКОВИНІ

кандидат економічних наук, Онищук Н.В., Юдкевич К.І.

Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ, Україна, Вінниця

Охарактеризовано поняття туристичної дестинації, розглянуто розвиток подієвого туризму у області, проаналізовано розвиток туристично-рекреаційної галузі в області, виокремлено головні тенденції та перспективи. Досліджено подієвий туристичний ринок, природно-рекреаційні, історико-культурні, подієві та інфраструктурні туристичні ресурси Буковини, проаналізовано розвиток подієвих туристичних дестинацій Буковини, проведений аналіз сучасного стану готельного господарства Буковини та аналіз діяльності туристичних підприємств. Наведено рекомендації щодо подальшого розвитку подієвих туристичних дестинацій на Буковині. Визначено суть впливу ресурсних чинників на розвиток туризму і туристичний потенціал.

Ключові слова: туристичні дестинації, туризм, подієвий туризм, туристичний потенціал, подія, подорож, фестиваль.

кандидат экономических наук, Онищук Н.В., Юдкевич К.И. Событийные туристические дестинации на Буковине /Винницкий торгово-экономический институт КНТЭУ, Украина, Винница

Охарактеризовано понятие туристической дестинации, рассмотрено развитие событийного туризма в области, проанализировано развитие туристически-рекреационной отрасли в области, выделены главные тенденции и перспективы. Исследован событийный туристический рынок, естественно-рекреационные, историко-культурные, событийные и инфраструктурные туристические ресурсы Буковины, проанализировано развитие событийных туристических дестинаций Буковины, проведенный анализ современного состояния гостиничного хозяйства Буковины и анализ деятельности туристических предприятий. Приведены рекомендации относительно дальнейшего развития событийных туристических дестинаций на Буковине. Определена суть влияния ресурсных факторов на развитие туризма и туристический потенциал.

Ключевые слова: туристические дестинации, туризм, событийный туризм, туристический потенциал, событие, путешествие, фестиваль.

Candidate of economic sciences, Onishchuk N.V., Yudkevich K.I.

Eventful tourist destination on Bukovina /Vinnytsya trade and economic institute of KNTEU, Ukraine, Vinnytsia

The concept of destination is described, development of eventful tourism is considered in area of, development of tourist-recreational industry is analysed in area of, main tendencies and prospects are distinguished. An eventful tourist market, naturally-recreational, historical and cultural eventful and infrastructural tourist resources of Bukovyna, is investigational, development of eventful tourist destination Bukovyna is analysed, conducted analysis of the modern state of hotel economy of Bukovyna and analysis of activity of tourist enterprises. Recommendations over are brought in relation to further development of eventful tourist destination on Bukovyna. Essence of influence of resource factors is certain on development of tourism and tourist potential.

Keywords: tourist destination, tourism, eventful tourism, tourist potential, event, trip, festival.

Постановка проблеми. Подія, видовище із давніх часів є потужним спонукальним чинником до подорожі. Туристична індустрія здавна навчилась використовувати людську діяльність і перетворювати її на прибуток. Подієві ресурси належать до динамічних чинників формування туристичних потоків, оскільки включають мотиваційні передумови подорожі до місця, де відбувається подія чи явище. Подієвий туризм є також вагомим чинником для розвитку економіки країни, кожен турист інвестує в розвиток інфраструктури та інших галузей економіки, оплачуючи ту чи іншу послугу. Розвиток подієвого туризму в регіонах України і, звичайно, на Буковині, забезпечує соціальну стабільність.

Головною метою розвитку подієвого туризму на Буковині є розширення внутрішнього та іноземного багатoproфільного туризму, покращання якості обслуговування туристів, підвищення ефективності використання природно-рекреаційних ресурсів та об'єктів історико-культурної спадщини, що сприятиме економічному розвитку міста.

Подієві ресурси охоплюють найбільш суттєві прояви сучасного суспільного буття із його модою на глобалізацію, екологію, активний і здоровий спосіб життя, переконаннями й уявленнями про стиль і стереотип поведінки людини у соціумі, включають його пропаганду та механізми реалізації. Спортивні змагання, культурно-мистецькі заходи, політичні акції, унікальні природні явища - далеко не повний перелік подій, які спонукають людину до мандрівки. Даний вид ресурсів не підлягає традиційному кількісному вимірюванню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему розвитку подієвого туризму та дестинацій розглянуто у системі туристичної індустрії у працях зарубіжних та вітчизняних учених І. В. Янчева, С. І. Шепелюка, А. Ю. Александрової, А. П. Мальської, О. Ю. Бордуна, В. С. Бовкуна, К. Д. Бокова, Л. В. Криворучко, Н. В. Антонюка І. В. Котова, Ю.

М. Федотова, І. В. Востокової, С. Ф. Соляника.

Мета статті. Охарактеризувати стан та перспективи розвитку подієвих туристичних дестинації на Буковині. Проаналізувати стан туристичних ресурсів. Розробка рекомендацій щодо вдосконалення програми розвитку туризму у області.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному світі сформувалася ціла індустрія щодо організації подій, яка поділяється за характером події та кінцевою метою. Значення подієвого туризму зводиться до відвідин подій, які відбуваються в інших країнах, тобто, основна ціль подорожі присвячена події в якій турист прийматиме пасивну (спостерігача) або активну участь. Це є унікальний вид туризму.

Подієвий туризм - це вид туризму орієнтований на відвідування місцевості в певний час, пов'язаний з якою-небудь подією. Під подією слід розуміти сукупність явищ, що виділяються своєю неоднозначністю, значимістю для даного суспільства чи людства в цілому, для малих груп або індивідуумів. Вона може мати вид разового неповторного явища або періодичного, спостережуваного щорічно або в певні періоди часу. [3].

Туристичний бізнес завжди активно використовує події для формування туристичного продукту і залучення туристів саме на подію. Якщо в житті туристичного об'єкта немає події сформованої історично як традиції, її придумують навмисно. Отже, має місце проведення кампанії по просуванню туристичного продукту, орієнтованого на подію, залучення маси відвідувачів, а отже отримання доходу від туристів бажаючих відвідати місцевість не тільки з метою огляду визначних пам'яток, але й з метою взяти участь у святкуванні разом з місцевими жителями і розділити їх емоції. Головна особливість подієвого туризму - безліч яскравих неповторних моментів. [4].

Класифікувати подієвий туризм можна за тематикою та масштабом події. Існує кілька тематичних видів подієвого туризму: громадські (гастрономічні фестивалі, фестивалі та виставки квітів); мистецькі (музичні та театральні фестивалі і конкурси, кінофестивалі, фольклорні обряди, свята і фестивалі); спортивні (спортивні змагання, фестивалі, ралі, перегони і регати); культурно-історичні (театралізовані шоу, національні фестивалі і свята, карнавали); економічні і політичні (аукціони, покази мод, ярмарки і виставки, автомобільні й авіаційні салони, політичні й економічні форуми); релігійні (релігійні свята, і події).

Історія подієвого туризму в нашій країні тільки зароджується, а от в країнах Заходу він вже давно і міцно закріпився в списках найбільш перспективних і рентабельних видів бізнесу. [4].

Одним із пріоритетних напрямків туристичної галузі Буковини - розвиток подієвого туризму. Концерти, ярмарки, фестивалі, кінофестивалі, футбольні матчі, етапи з мотокросу, покази краси та інше піднімають туристичний імідж області. Тому важливо, щоб кожного року подієвий туризм поповнювався новими цікавими атракціями, які з

випадкових переходили в розряд регулярних.

На території області організується та проводиться ряд заходів з популяризації Буковини як туристичного краю. Серед них був проведений такий відомий фестиваль, як Маланок, Міжнародний фестиваль історичної реконструкції «Середньовічний Хотин», «Фестиваль березового соку», спортивно-туристичний фестиваль «Буковинські звитяги», Буковинський туристичний ярмарок, екотуристичний наметовий табір «Букова», ознайомлювальний рафтинг-тур до Дня незалежності України, Фольклорно-етнографічний гуцульський фестиваль-ярмарок «Захарецький гарчик», Петрівський ярмарок в Чернівцях. [6].

Чернівці — обласний центр однойменної області є окрасою і гордістю Буковини. Одне з небагатьох міст України з міською забудовою такої якості та коштовності. Державний реєстр пам'яток архітектури міста Чернівці нараховує 631 об'єкт охорони, 17 з яких загальнонаціонального значення. Більшість пам'яток – Будинки в щільній забудові, які створюють ансамблі вулиць О. Кобилянської, І. Франка, О. Богомольця, Головної та інші. Окремо виділені твори провідних зодчих Австро-Угорщини: колишня резиденція Буковинських митрополитів (Чернівецький Національний Університет ім. Ю. Федьковича), музично-драматичний театр ім. О. Кобилянської (колишня Herrengasse – панська вулиця), Кафедральний собор Святого Духа, Палац юстиції (приміщення обласної державної адміністрації), римо-католицький костюл Виздвиження Чесного Хреста, церква Успіння Пресвятої Богородиці, Костюл «Серце Ісуса» (міський архів), колишній Вірменський костел (органний зал філармонії), тощо. [5].

Для покращання туристичної привабливості міста, відродження національних традицій і створення святкової атмосфери відпочинку на площі Соборній другий рік поспіль організується Різдвяний ярмарок. До участі у ярмарку залучаються суб'єкти господарювання міста, які, створюючи святкову атмосферу, здійснюють новорічно-різдвяну торгівлю сувенірною продукцією народних промислів, новорічними прикрасами, продукцією ресторанного господарства, хлібобулочними і кондитерськими виробами та надають розважально-відпочинкові послуги з тематики новорічно-різдвяних свят. Під час Різдвяного ярмарку проводяться новорічні розваги та культурно-мистецькі заходи із залученням аматорських та фольклорних колективів міста.

У рамках святкування новорічно-різдвяних свят спільно з Чернівецькою обласною державною адміністрацією започатковано проведення фольклорно-етнографічного фестивалю Маланок, метою якого є пропагування та сприяння відродженню традиційних краю, обрядових дійств та створення нового туристичного продукту, який сприятиме зацікавленню потенційних туристів.

В останній тиждень перед Великим постом, організується театралізоване свято «Масляна», на якому гості та мешканці міста

смакують вареники із сиром та сметаною, млинці на маслі або на смальці, налисники із сиром запечені у сметані, вареники з картоплею чи капустою із засмажкою на маслі, а також могли придбати сувенірну продукцію та іграшки. [6].

Традиційним для міста є «Петрівський ярмарок». З метою посилення уваги та інтересу до торговельного свята створено логотип Петрівського ярмарку, який зацікавить широку аудиторію, приверне увагу, як до потужного торговельного свята, ділового, культурного та рекреаційного відпочинку. В рамках ярмарку презентовано десятки атракцій, відбуваються міжнародні майстер-класи з народних ремесел за участю українських та румунських народних умільців. Свято відвідають делегації з Польщі, Румунії, Молдови.

Наймасштабнішою подією в Чернівцях є святкування Дня міста. Щороку програма святкування Дня міста розробляється так, аби свято було цікавим для всіх та постійно дивувало новими атракціями. Гості та мешканці міста мають змогу бачити виступи народних колективів, виставку квітів, різні майстер-класи, виставки, вікторини, тощо. В рамках заходу проводяться Свята ковалів, національних кухонь, книги та шоу-дефіле «Людина-аромат», фестиваль закладів ресторанного господарства «Буковинська смакота», відкриті змагання з скелелазіння, показові виступи велосипедистів, «Мистецький узвіз», виставки-продаж хлібобулочних та кондитерських виробів «Буковинський завиванець» та багато інших заходів. [2].

Також у місті проводиться Speaker Fest, завданням якого є мотивувати молодих амбіційних людей до саморозвитку та самореалізації, сприяти знайомству молоді з потенційними роботодавцями, познайомити ближче з їх сферою діяльності, ознайомити з прикладами успішної роботи та реалізацією проектів на ринку України та іноземних ринках, і що важливо, зібрати кошти на дітей воїнів АТО для їх розвитку та самоосвіти, спільно з Чернівецьким обласним об'єднанням учасників, ветеранів, інвалідів АТО та їх сімей. [2].

На теренах Буковини проводиться кінний рейд, присвячений черговій річниці перемоги. Захід організувала Федерація спортивного туризму Чернівецької області спільно з молодіжним оздоровчим спортивно-туристичним екстремальним центром «Садниста». [5].

Учасники пересувалися маршрутом по 3-4 години, зупинялись, щоб і люди, і тварини змогли відпочити та підкріпитись. Для маршруту спеціально обрали різну за складністю місцевість - і рівнинну і горбисту (у таких населених пунктах як Банилів- Підгірний, Мигово та Берегомет). На ночівлю розбивали намети на території колишнього полігону у Ропчі, в Банилові- Підгірному, Берегометі, на куті Косованка. Третього травня фінішували у Снячеві.

В рамках святкування Міжнародного Дня туризму та Дня туризму в Україні Департамент екології та туризму в Чернівецькій області та за

підтримки громадської організації Асоціація працівників туристичної сфери Чернівецької області «ТУРИСТИЧНА БУКОВИНА» та спортивно-оздоровчого комплексу «Цецино» з метою пошуку нових туристичних пропозицій, апробовано кінний маршрут «Стежками рідного краю» по пам'яткам природи та історичним місцям Сторожинецького району присвяченого Міжнародному дню туризму та Дню туризму в Україні. [3].

Окрім цього, з метою створення сприятливих умов для розвитку внутрішнього, подієвого туризму на території Буковини проводяться різноманітні прес-тури для журналістів центральних та регіональних засобів масової інформації, впроваджують віртуальну екскурсію по місту та області, та екскурсійне обслуговування туристів у супроводі «аудіогіда», розроблено та розміщено на рекламних конструкціях на в'їздах в місто Чернівці чотири банера з рекламою туристично-інформаційного центру Чернівецької міської ради, для підтримки екскурсійного обслуговування туристів в місті у супроводі аудіогіда виготовлено рекламний плакат «Аудіогід подорож містом» на українській та англійській мовах, виготовлено Календар подій на Буковині, який видано в межах міжнародного проекту транскордонного співробітництва «Подієвий туризм на Буковині». [6].

Одним із стратегічних напрямів розвитку подієвого туризму на Буковині є його краще пріоритетне освоєння рекреаційного потенціалу, виконання культурологічних та туристичних заходів, направлених на розвиток мережі подієвого туризму, вдосконалення сервісних послуг, стабілізація фінансової системи, подолання дефіциту виплат заробітних плат усім працівникам галузей виробництва та сфери послуг, створення нових та зміцнення вже існуючих фестивальних традицій, головною метою яких є створення інформаційних приводів для залучення вітчизняного та іноземного туриста до області. [4].

Висновки. Проведений аналіз подієвих дестинацій дає можливість стверджувати, що регіон Буковини має усі сприятливі умови для розвитку подієвого туризму і який б міг стати одним з найкращих серед інших регіонів України. Можна констатувати, що подієвий туризм є перспективним видом туризму з невичерпним ресурсним потенціалом, він є унікальним видом туризму, оскільки є невичерпним за змістом. Експерти вважають, що в найближчому майбутньому число учасників подієвих турів значно перевищить число учасників екскурсійних турів. Подієвому туризму на Буковині потрібно приділяти належну увагу, використовувати на максимум його потенціал для розвитку туризму та економіки регіону.

Література:

1. Закон України "Про туризм" від 15.04.95р.: Станом на 20.01.2003р. К.: парламентське видавництво, 2003.
2. <http://chernivtsy.eu/portal/>

3. Любіцева О.О, Панкова Є.В., Стафійчук В.І. Туристичні ресурси України. Навчальний посібник / О.О. Любіцева, Є.В. Панкова, В.І. Стафійчук.-К.: Альтерпрес, 2014.- 369 с.

4.Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О.О. Бейдик. - К.: ВПЦ «Київський Університет», 2014. - 395 с.

5. Петранівський В. Етнокультурний і етнофестивальний туризм: теорія і практика. 2014.

6. Грицку-Андрієш Ю.П, Бучко Ж.І. Фестивальний туризм у системі рекреаційно-туристської діяльності. 2013.

References:

1. Zakon Ukrainy "O turizme" ot 15.04.95r.: Sostoyaniem na 20.01.2003r. K.: Parlamentskoe izdatel'stvo, 2003.

2. <http://chernivtsy.eu/portal/>

3. Lyubitseva O.O, Pankova E.V., Stafiychuk V.I. Turisticheskie resursy Ukrainy. Uchebnoe posobie / O.O. Lyubimtseva, E.V. Pankova, V.I. Stafiychuk.-K.: Al'terpres, 2014.- 369 s.

4.Beydik O.O. Rekreatsionno-turistskie resursy Ukrainy: metodologiya i metodika analiza, terminologiya, rayonirovanie / O.O. Beydik. - K.: VPTs "Kievskiy Universitet", 2014. - 395 s.

5. Petranivs'kiy V. Etnokul'turnyy i etnofestival'nyy turizm: teoriya i praktika. 2014.

6. Gritsku-Andriesh Yu.P, Buchko Zh.I. Festival'nyy turizm v sisteme rekreatsionno-turistskoy deyatel'nosti. 2013.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ І. ПИТАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ НАУК

ДОХОДИ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ОБ'ЄКТ АУДИТУ Притолук С.А.	5
НЕОБХІДНІСТЬ УПРАВЛІННЯ ДЕБІТОРСЬКОЮ ТА КРЕДИТОРСЬКОЮ ЗАБОРГОВАНІСТЯМИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ Дублей В.В., кандидат економічних наук, Гуменюк М.М.	10
АНАЛІЗ ПОСЕРЕДНИЦЬКИХ СТРУКТУР В ПРОЦЕСІ ПОШУКУ ШЛЯХІВ ВИХОДУ НА МІЖНАРОДНІ РИНКИ Зосімова А.В.	18
ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБЛІКУ РОЗРАХУНКІВ З ОПЛАТИ ПРАЦІ НА ПІДПРИЄМСТВІ кандидат економічних наук, доцент, Кульганік О.М., Кобильник Т.О.	31
АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ФОНДУ ОПЛАТИ ПРАЦІ НА ТОРГОВЕЛЬНОМУ ПІДПРИЄМСТВІ кандидат економічних наук Кульганік О.М., Кобильник Т.О.	36
РОЗДІЛ ІІ. ПИТАННЯ МЕДИЧНИХ НАУК ТА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА	
ВПЛИВ ЛІКАРСЬКИХ ПРЕПАРАТІВ ПРИРОДНОГО ПОХОДЖЕННЯ НА ЛІПІДНИЙ ОБМІН доктор медичних наук, Білай І.М., кандидат фармацевтичних наук, Демченко В.О., кандидат медичних наук, Красько М.П., кандидат фармацевтичних наук Остапенко А.О.	42
СТРОК СІВБИ ТА ПОПЕРЕДНИК – ФАКТОР СОРТОВОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ВИРОЩУВАННЯ ПШЕНИЦІ ЯРОЇ У ПІВДЕННІЙ ЧАСТИНІ ЛІСОСТЕПУ ПРАВОБЕРЕЖНОГО кандидат сільськогосподарських наук, Вишневська Л.В., кандидат сільськогосподарських наук, Січка А.О., кандидат сільськогосподарських наук, Рогальський С.В., кандидат сільськогосподарських наук, Кравченко В.С.	47

РОЗДІЛ III. ПИТАННЯ ТЕХНІЧНИХ НАУК

ІНФОРМАЦІЙНИЙ МОДУЛЬ ОБРОБКИ СТАТИСТИЧНОЇ
ІНФОРМАЦІЇ ПРО РІВНІ ПАВОДКОВИХ ВОД
кандидат технічних наук, Клапоущак О.І., 56
кандидат технічних наук, доцент, Штаєр Л.О.

ВПЛИВ НЕТРАДИЦІЙНОЇ ДОБАВКИ НА СТРУКТУРНО-
МЕХАНІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ХЛІБОПЕКАРНОГО ТІСТА
кандидат технічних наук, Салавеліс А.Д., 65
кандидат технічних наук, Павловський С.М.,
доктор технічних наук, Тележенко Л.М.

РОЗДІЛ IV. ПИТАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК ТА ПСИХОЛОГІЇ

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИЧНОЇ СИСТЕМИ НАВЧАННЯ
МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ВІЙСЬКОВО-
СПЕЦІАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН 73
кандидат педагогічних наук, Білявець С.Я.

ВІЙСЬКОВО-СПЕЦІАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ОФІЦЕРІВ-
ПРИКОРДОННИКІВ ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ 80
Веретільник В.В.

ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІДЕРСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ У МАЙБУТНІХ
ІНЖЕНЕРІВ В ВТНЗ: РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТУ 89
кандидат педагогічних наук, доцент, Гура Т.В., Костиря І.В.

ФОРМУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ ВАЛЕОЛОГІЧНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНОГО ВИШУ В
КОНТЕКСТІ ПОЛОЖЕНЬ «ЄВРОПЕЙСЬКОЇ РАМКИ
КВАЛІФІКАЦІЙ ДЛЯ НАВЧАННЯ ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ» 106
Жалій Р.В.

ФОРМУВАННЯ ЮРИДИЧНО-МОВЛЕННЕВОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У КОНТЕКСТІ
ПОЛОЖЕНЬ «ЄВРОПЕЙСЬКОЇ РАМКИ КВАЛІФІКАЦІЙ
ДЛЯ НАВЧАННЯ ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ» 111
кандидат історичних наук, доцент, Жалій Т.В.

UNDERSTANDING PATRIOTISM IN CONNECTION WITH
SECOND WORLD WAR AND PRESENT-DAY BORDER
GUARDS' GENERATIONS 116
Valentyna Miroshnichenko

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ У ПІДГОТОВЦІ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ кандидат педагогічних наук, Опанасенко Н.І.	124
ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖЕННЯ ЯК СКЛАДОВОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОФІЦЕРІВ- ПРИКОРДОННИКІВ Пантелєєв К.В.	131
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ- ПРИКОРДОННИКІВ ДО ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ АНАЛІЗУ РИЗИКІВ В ОПЕРАТИВНО-СЛУЖБОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ Пшенична О.О.	138
ФОРМУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ УМІНЬ ІДЕНТИФІКАЦІЇ У МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ Степанов С.П.	145
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ СПЕЦІАЛІСТІВ ДСНС ДО ОСОБЛИВИХ УМОВ ДІЯЛЬНОСТІ кандидат історичних наук, Бінецька О.В.	154
ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ КУРСАНТІВ-ПЕРШОКУРСНИКІВ ДСНС УКРАЇНИ кандидат педагогічних наук, Демченко А.В.	162
РОЗДІЛ V. ПИТАННЯ ГЕОГРАФІЧНИХ НАУК	
ПОДІЄВІ ТУРИСТИЧНІ ДЕСТИНАЦІЇ НА БУКОВИНІ кандидат економічних наук, Онищук Н.В., Юдкевич К.І.	170

журнал «Науковий огляд»
Journal «Scientific review»

Підписано до друку 10.01.2017
Формат 60x84/16. Гарн. Times New Roman.
Папір офсетний. Друк різнографія.
Тираж 300пр.

© Центр міжнародного наукового співробітництва «ТК Меганом»
Свідоцтво ДР №325712
02192, м. Київ, вул. Юності 9/144.
т/ф. +38044-525-62-99
e-mail: nauogl@gmail.com